

GİRİŞ

Türkiye'nin güncel tartışma konularının başında, “Kürt sorunu”, “Alevi sorunu”, “din sorunu” ve “demokrasi sorunu” gibi başlıklar altında tartışılan ve özleri itibariyle “vatandaşlık” kavram ve anlayışıyla ilgili konular gelmektedir. İlk üç sorun başlığı, vatandaşlığın hak ve özgürlük boyutuyla, son başlık ise vatandaşlığın katılımcılık boyutuyla ilgilidir. Türkiye'nin henüz toplumsal mutabakat zemininde nihai çözüme kavuşturamadığı bu sorunlu alanlar, aynı zamanda bütün dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlu alanları oluşturmaktadır.

Bütün bir dünyayı etkisi altına alan ve 20. yüzyılın yarısında belirginleşen ve bu yüzyılın son çeyreğinde artarak ve yaygınlaşarak devam eden “küreselleşme” olgusu, insani yaşamın her alanını etkisi altına alan ve bu alanların tümünde değişim ve dönüşüm yaratan bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşme, çalışma konumuzu teşkil eden “vatandaşlık” kavram ve uygulamasında da köklü bir değişim yaratmaktadır. Bu değişim, vatandaşlık kavramının hem siyasi katılımcılık boyutunda ve hem de hak ve özgürlükler boyutunda yaşanmaktadır.

Küreselleşen dünyada vatandaşlığın hangi yöne doğru evrildiğini ve çözüm olarak nelerin önerildiğini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek amacıyla, çalışmamızın birinci bölümünde, vatandaşlık kavramının teorik ve pratik açıdan içeriksel dönüşümünü tarihsel gelişimiyle birlikte ele alınacaktır. Bunu yaparken, feodal toplumdaki modern topluma gelinceye kadar bu kavram ve olguda ne tür bir değişim yaşandığı, bu değişimi yaratan dinamikleriyle birlikte inceleyeceğiz. Ayrıca bu bölümde, vatandaşlık kavram ve olgusunun Türkiye'deki gelişim seyrine değinilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, modernist paradigmayı alt-üst eden ve bütün yaşam alanlarını değişime zorlayan küreselleşme olgusu, çeşitli yönleriyle birlikte

değerlendirilecek; küreselleşmenin ulus-devlet modeli ile vatandaşlık kavramı üzerinde yarattığı etkileri tartışılacaktır.

Tezimizin son bölümünde ise, küreselleşme ve diğer önemli gelişmelerin demokrasi ve insan hakları kavram ve pratikleri üzerindeki etkilerine değinmeye çalışacağız. Demokrasi ve insan hakları anlayışlarındaki değişimin, farklılıklar politikası ve buna bağlı olarak vatandaşlık kavramına ilişkin ortaya çıkardığı yeni arayışlara kısaca incelenecektir.

Bütün bu konular ele alınıp incelenirken, hem konu başlıkları içinde ve hem de çalışmanın sonunda önerilere değinilmeye çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

VATANDAŞLIK KAVRAMININ TEORİK VE PRATİK AÇIDAN İÇERİKSEL DÖNÜŞÜMÜ

1. Geleneksel (Feodal) Toplumlarda Farklıklar Politikası Ve Devlet-Teba İlişkisinin Genel Görünümü

Feodal toplum modeli, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına paralel olarak; nüfusun büyük çapta yer değişimi, temel ulaşım ve ticaret yollarının Akdeniz'den kayması gibi gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütleniş biçimidir¹. Esas itibarıyla, feodalitenin, Kuzeyden gelen saldırılar sonucu yıkılan Roma İmparatorluğu mirası üzerinde etkin bir yönetim düzeni oluşturma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı bilinmektedir². Buna göre, feodalizm; yıkılan merkezi otoritenin bakiyesinde kalan korumasız özgür insan yığınlarının güvenliklerini sağlama karşılığında serfleştiren; tarımla uğraşan yerli halkların ve göçebe savaşçı toplulukları kalıcı bir biçimde toprağa bağlamak suretiyle geniş toprakların işlenmesini süreklileştiren; pazara dönük ekonomik üretim yapan tarımsal işletmeleri malikânelere dönüştüren; köy-kent ilişkisini zayıflatan ve kent yaşamı karşısında köy yaşantısını ön plana çıkaran bir toplumsal-siyasal-ekonomik formasyondur³.

Özellikle ağır saban ve üzeninin bulunmasıyla kurumsallaşmış tipik şeklini 9. ve 10. yüzyıllarda alan bu model, 15 ve 16. yüzyıllarda belirmeye başlayan mutlak monarşiler dönemine kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu dönem içerisinde Avrupa'nın hakim örgütleniş biçimi olan feodalite, mutlak monarşilerin ortaya çıkışıyla zayıflamış; sanayileşmeyle birlikte tamamen yok olmuştur.

Feodal toplum; toplumsal, siyasal ve ekonomik yönleri iç içe olan ve birbirleriyle bağlantılı olan bir yapı görünümü çizmiştir. Bunun anlamı, toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının karşılıklı etkileşimi ve birbirini beslemesi, bu toplum modelinin bir bütün

¹ Poggi G., Çağdaş Devletin Gelişimi (Çev. Şule Kut-Binnaz Toprak), İstanbul, 1991, s.32.

² Poggi., a.g.k., s.44.

³ Geniş bilgi için bkz. Şenel, A., Siyasal Düşünceler Tarihi (Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş), Ankara, 1999, s.209-212.

oluşturmasına yol açmıştır. Bu nedenle, her bir yapının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Her toplum modelinde, ekonomik yapı ve ilişkileri, o toplumda yaygın olan üretim aracı belirler. Feodal toplumda, üretim aracı topraktır. Bu dönemde yaygın olan iktisadi faaliyet, tarım ekonomisidir. Üretim aracı toprak olduğundan, zenginliğin tek ölçüsü toprak sahipliğidir. Bu dönemde, henüz taşınabilir servet olgusu gelişmemiştir. Ticaret gelişmediği için, uzmanlaşmış bir ekonomi ve gelişmiş bir iş bölümü mevcut değildir. Pazar ekonomisi kurulmadığından dolayı, alışveriş önem kazanmamıştır. Bu dönemde köy ekonomisi, kural olarak pazarı olmayan bir ekonomi görünümü çizmiştir¹.

Toprağa bağlı olarak gelişen ekonomik faaliyetin tarafları, kişisel tabiiyet ilişkileriyle birbirlerine bağlanmaktadır. Toprağın mülkiyetine sahip olan ve bu özelliği dolayısıyla soyluluk unvanını taşıyanlar (senyörler) ile bunların topraklarında üretim yapan ve üretimden kendileri için gereken miktarı aldıktan sonra geriye kalan kısmı senyörlere veren yarı-özgür köylüler (serfler), kendi aralarında yaptıkları sözleşmeyle birbirlerine hiyerarşik bir yapı içinde bağlanmaktadır². Bu sözleşme, birbirlerine olan taahhütlerini içeren bir seramonik bir yemin töreniyle tamamlanmaktadır. Dolayısıyla feodal ilişki biçimi bağ, tamamıyla sözleşmeye dayalı olup, kişisel bir nitelik arz etmektedir³. Bu sözleşme uygulaması, 18. yüzyıl liberal düşünürlerinin devleti sözleşmeyle açıklama arayışlarına⁴ ve buna bağlı olarak da “sınırlı iktidar” düşüncesine kaynaklık etmiş; bu da, ilerleyen dönemlerde vatandaşlık kavramının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Feodalitenin siyasi yapısı, çok iktidarlı bir görünüm çizer. Siyasetin atomize bir yapıya sahip olduğu bu toplumda, iktidar parçalıdır⁵. İktidar olgusu, bir yandan merkezi krallıklar, diğer yandan da yerel otoritelerce kullanılmaktadır. Merkezi otoritenin siyasi menzili düşük olduğundan, bunlar, uyruklarını modern anlamda yönetemezler⁶. Bu nedenle, halk, doğrudan doğruya merkezi krallıkların değil, toprakların sahibi olan senyörlerin uyruğu durumundadırlar⁷.

¹ Tanilli, S., Uygurlık Tarihi, İstanbul, 1994, s. 64–65.

² Kılıçbay, M. A., Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak, Ankara, 1994, s.18.

³ Kılıçbay, M. A., Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti, Ankara, 2001, s.32.

⁴ Şenel., a.g.k., s.216.

⁵ Bloch, M., Feodal Toplum (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1983, s. 444.

⁶ Giddens, A., Ulus-Devlet ve Şiddet (Çev. Cumhuriyet Atay), İstanbul, 2005, s.11.

⁷ Tanilli., a.g.k., s. 51-52.

Yerel iktidar sahipleri olan ve kendilerine “soylular” da denilen bu sınıf, güçlerini herhangi bir krallığa mensubiyetten çok, kendi “öz”lerinden almaktadırlar. Bu durumda soyluluk, merkezi iktidara izafetle değil, bizatihi kişinin özerk oluşundan hareketle tanımlanmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan çoklu özerk alanlar, özgürlük ve bireysellik alanlarının genişlemesine ortam hazırlamıştır. Öte yandan, iktidarın atomize niteliği, nihai tahlilde, büyük ve kapsayıcı siyasal yapılanmaların oluşumunu engellemek suretiyle, bireylerin, siyasetin öznesi olması sağlanmıştır¹. Bütün bunlar, yüzyıllar sonra ortaya çıkacak demokratik vatandaşlık anlayışının temelini oluşturan birey-özne kategorisinin alt yapısını hazırlamıştır. Kılıçbay’ın anlatımıyla, “Bu oluşum (...)feodal siyasetin yurttaş kavramının oluşumuna katkıda bulunmanın yanı sıra, vatandaşlar klübü olarak devlet anlamında res publica’nın alt yapısını oluşturmuş olması vurgulu bir önem kazanmaktadır. Feodal toplumun ürünü olarak ortaya çıkacak olan ulusal devletlerde imtiyaz veya sadaka değil, haklar olacaktır. Bu noktayı sonuçlandırmak üzere feodalite insanlığın bir kesiminin haklar küresini keşfedilişini ana rahminin oluşturmuştur”².

Feodalitenin toplumsal yapısı da, tıpkı siyasal yapıda olduğu gibi, parçalıdır. Bir yandan çok geniş bir kesimi oluşturan ve içinde önemli farklılıkları barındıran “soylular” sınıfı ve dini otoriteyi elinde bulunduran “ruhban” (din adamları) sınıfı; diğer yandan da, toplumsal piramidin altında yer alan “serfler” (köylüler), feodalitenin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bunlardan her biri, aynı zamanda kendi içinde farklılaşmış bir yapıya sahiptir. Toplum, piramidi andıran bir hiyerarşik yapı görünümü çizmektedir.

Feodal sistem, özü itibarıyla, hiyerarşik bir yapı içinde farklılaşmış toplum yapısının bozulmaması üzerine kurulmuştur. Bu toplum modelinde, farklılıklar bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadırlar. Dolayısıyla, farklılıkların varlığı ile bu modelin varlığı arasında kurulan ilişki, var oluşsal bir ilişkidir. Oysa, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan çok kültürlü yapılarda ise, bu, normatif bir zorunluluktur. Kaldı ki, feodal toplumlarda egemen unsurlar, kendi tabi halklarının günlük yaşamlarını düzenli biçimde etkileyecek araçlardan yoksundular. Bunun tersine, modern toplumlarda iktidarın en önemli özelliklerinden biri ise, devlet yöneticilerinin, vatandaşlarının gündelik

¹ Kılıçbay., Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak, s. 64-65.

² Kılıçbay., Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak, s. 79.

faaliyetlerin en mahrem alanlarını bile etkileme yetilerinin çok büyük oranda genişlemesidir¹.

Çokkültürlü ve çok dilli bir özellik gösteren feodal toplumda, farklılıkların yok edilmesi bir tarafa, bu farklılıklar korunmaya çalışılmaktadır. Çünkü, bu farklılıklar aynı zamanda insanların sosyal statülerini belirlemektedir. Hiyerarşik ve imtiyazlı bir toplum yapısını koruyup sürdürebilmenin bir gereği olarak bu farklılıklar titizlikle korunmaya çalışılmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse; atomize iktidar yapısı, sözleşmeye dayalı ilişki biçimi ve yaygın özerklik anlayış ve pratiğiyle feodal toplum modeli, çok sonraları belirecek olan “demokratik vatandaşlık” anlayışına zemin hazırlamıştır. Bu toplum modelinin hiyerarşik ve imtiyazlı yapısı ise, bir yandan bu yapıya bir tepki olarak modern dönemlerde eşitlikçi ve türdeşleştirici politikalara yol açmış; diğer yandan da, modern toplum modelinin eleştirisi üzerine yükselen yeni anlayışlara -anakronik de olsa- esin kaynağı olmuştur.

2. Mutlak Monarşiler Dönemi ve Modern Devletin Doğuşu

Avrupa feodalitesi, 12. yüzyıldan itibaren klasik yapısını kaybetmeye başlamıştır. Ekonomik faaliyetler tek başına tarımla sınırlı olmaktan çıkmaya ve ticari faaliyetler giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Para ve ticaretin gelişmesine dayalı olarak sosyal düzenin temelleri sarsılmıştır. Ticaretin yapıldığı kentler ön plana çıkmış; buna bağlı olarak yeni sosyal, ekonomik ve siyasal yapılar kurulmuştur. Bu yapılar içinde, ortak çıkarların peşinde koşan kentli bireyler belirmiştir. Bunlar, hem ortak çıkarlarını kollayacak haklar ileri sürmüşler ve bunları çeşitli iktidar odaklarına kabul ettirmenin mücadelesini vermişlerdir. Bu bağlamda kentler, ortak bir bilincin belirlediği merkezler haline gelmişlerdir².

Zaman içerisinde kentler, özerk yönetim hakkını elde etmeye başlamıştır. Bu durum, feodal yönetim mekanizmasının değişimi bakımından çok önemli iki sonuç

¹ Giddens., a.g.k., s. 19-20.

² Çetin, H., “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, s. 81.

doğurmuştur. Bunlardan biri, kentlilerin feodal yükümlülüklerinden kurtulmasıdır. Buna bağlı olarak ikinci bir sonuç ise, özgürlük düşüncesinin gelişmesidir. Kentin, insanı özgür yapan yapısı belirmeye başlamış ve kentler siyasal bakımdan önem kazanmaya başlamışlardır. Böylece, feodalitenin kişisel tabiiyet kavramı yerini belli bir ülke parçasını esas alan yeni bir yönetim anlayışına bırakmıştır¹.

Zanaatkârlığın gelişmesine ve paranın hızlı dolaşımına bağlı olarak ticaret büyük bir gelişim göstermiştir. Buna paralel olarak güçlenen finans merkezleri, 13. yüzyıldan itibaren krallara borç vermeye başlamışlardır. Ticaret ekonomisi, kırsal kesimdeki üreticilerin önlerinde gitgide genişleyen pazarların açılmasına neden olmuştur. Bu durum, tarım işletmelerinin yapısında derin değişikliklere yol açmıştır. Böylelikle, toplumun çeşitli sınıf ve zümreleri arasındaki ilişkiler de değişmiştir².

Bütün bu gelişmeleri pekiştirmek üzere, 15. yüzyılda ortaya çıkan “Reform” hareketleri, Kilise’nin toplum ve siyaset üzerindeki nüfuzunu azaltmıştır. Ayrıca, 15 ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkıp gelişen “Rönesans” hareketleri, birçok değişikliklere yol açmıştır. “Rönesans ile birlikte insan birey olarak toplumdaki ayrı bir varlık halinde anlaşılmaya başlanmıştır. İnsanı cemaat, aile veya toplumsal tabakaların önceden verili hiyerarşik ve değişmez kalıplarının dışında, ayrı bir varlık olarak anlaşılmasının kökleri atılmıştır. Toplumsal bağlarından soyutlanmış bir insan anlayışı ortaya çıkmıştır”.³ Bu yönüyle Rönesans, bütün siyasal ve sosyal olgulara bakışta değişime yol açmıştır. İnsana ve insan aklına olan güven ile birlikte, Aydınlanma Çağının habercisi olmuştur⁴.

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan birey-tüccar tiplmesi, ticaretini güvenli bir ortamda yapabilmesi ve biriktirdiği sermayesini koruyabilmesi için, atomize iktidar yapısıyla güvensizliğe yol açan feodal sistemin tasfiyesini istemiştir. Bir yandan burjuvazinin güvenli bir pazar oluşturma arayışı, diğer yandan da feodalitenin imtiyazlı yapısını sona erdirme isteği, merkezi otoriteyi elinde bulunduran krallıkların güçlendirilmesi yolunu açmıştır. Böylelikle, merkezi krallıklar, ilk modern devletler şeklinde tarih sahnesinde yerlerini almışlardır.

¹ Ağaoğulları, M. A./ Köker, L., İmparatorluktan Tanrı Devletine, Ankara s.,1991, 189.

² Tanilli, S., Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II, İstanbul, 2001, s.339-343.

³ Çetin., a.g.m, s.86.

⁴ Çotuksöken, B., “Ortaçağ ve Rönesans Üzerine Kimi Bilgiler”, Gergedan Dergisi, Sayı 13, s.45.

Burjuvazi ile merkezi krallıkların çıkarları örtüştüğünden, ortak çıkarları gerçekleştirme amacıyla yaptıkları işbirliği ile 16. ve 18. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da mutlakiyetçi monarşik rejimler oluşturmuşlardır. Bu şekilde ortaya çıkan siyasi yapılar, ilk modern devletler olarak tarihe geçmişlerdir. Bu devletler, zamanla büyük ölçüde ulusal toprakları ve bunların barındırdığı ekonomik kaynakları denetleme çabası içinde olmuşlardır. Bu devletler, aynı zamanda, gelişen ve güçlenen burjuvazinin çıkarlarıyla örtüşen merkantilist iktisat anlayışının uygulayıcısı olmuşlardır¹.

Bu dönemde modern devletin gelişimini ve güçlenmesini sağlayıcı bir dizi gelişme yaşandı. Diplomasinin gelişmesi, kongrelerin oluşturulması, kişiye bağlı olmadan halkın tümüne uygulanabilen yasaların giderek yürürlüğe konulması, vergilerin düzenli toplanması, daimi orduların oluşturulması gibi gelişmeler, modern devletin oluşumuna katkıda bulunmuştur². Bütün bunların sonucu olarak; yönetimin merkezileşmesi ve genişlemesi; yeni hukuk mekanizmalarının gelişmesi ve mali yönetim usullerinde köklü değişiklik yapılması eğilimi güçlenmiştir³.

Özellikle devlet otoritesinin giderek merkezileşmesi ve sınırları belirli bir coğrafi alan içinde yayılarak gücünü hissettirmesi, modern ulus-devletin oluşumuna hizmet etmiştir. Bu gelişme, hem feodalitenin imtiyazlı yapısının çözülerek nisbi eşitlik anlayışının yeşermesine ve hem de bir sonraki aşamada (ulus-devlet aşamasında) farklılıkların türdeşleştirmesine yönelik politikalara zemin hazırlamıştır. Bu yönleriyle mutlakiyetçi monarşiler ve bunun ürünü olan modern devlet yapılanmaları, vatandaşlık kavramının içeriksel dönüşümüne kaynaklık etmişlerdir.

3. Modernite ve Ulus-Devlet Olgusu

Feodal dönemin sonlarına doğru başlayan ve mutlak monarşiler döneminde devam eden süreç içerisinde yaşanan bir dizi gelişme, modernite olarak adlandırılan bir olgusal durumu yaratmıştır. Bu olgusal durumu ideolojik karşılığını, yeni bir toplum modeli oluşturma amacına yönelmiş felsefi, siyasi, kültürel ve ekonomik bir tasarım olan “modernizm” oluşturur. Bacon ve Descartes felsefelerinde temellerini bulan modernizm

¹ Özcan., a.g.k., s. 9.

² Giddens., a.g.k., s. 122-123, 135,138.

³ Giddens., a.g.k., s. 133.

düşüncesi; Newton'un mekanik evren tasavvuru, Spencer ve Comte'un sosyolojisi ve Freud'un psikolojisi ile geliştirilerek bütüncül bir proje haline gelmiştir¹.

Modernizmin epistemolojik temeli rasyonalizme dayanır. Rasyonalizm, bilgi yapılarında meydana gelen gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan “Aydınlanma Çağı”nın bilgi kuramıdır. Aydınlanma, akli objektif bir bilgi kaynağı olarak kabul eden ve insana da, nesnel bilgi aracılığıyla evreni dönüştürme hak ve yetkisine veren bir anlayıştır². Bu anlayış, insanları, hürafe, önyargı ve efsane gibi bilgi kaynaklarının geçerli olduğu “eski düzen”den kurtarmak ve “özgürleştirici” olduğu kabul edilen “akıl düzeni”ne sokmak amacını taşır³.

Bu dönemin ünlü düşünürlerinden Kant’a göre Aydınlanma, “insanın kendi şuuru ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmama durumu ise, insanın kendi aklını başkasının (Ortaçağda kilisenin) kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanmayışıdır”⁴. Kant, bundan kurtulmanın yolu olarak şu öneride bulunur: “Aklını kendin kullanma cesaretini göster”⁵. Aydınlanmanın tasvir ettiği akıl, evrensel ve nesnel nitelikli mutlak hakikati başka hiçbir araca ihtiyaç duymadan bulabilecek yegane mercidir. Bu yaklaşıma göre, aklın dışında hakikat hakkında bize rehberlik edecek hiçbir bilgi kaynağı yoktur⁶. “İyi” ve “özgürleştirici” olduğu kabul edilen bu evrensel ve nesnel nitelikli akıl, her türlü toplumsal projenin temel referansını oluşturmaktadır⁷.

Aydınlanmayla epistemolojik temelleri oluşturulan modernizm, insani yaşamın çeşitli alanlarında, tarihsel ve toplumsal bir fenomen olarak görünürlük kazanmıştır. Bu görünürlük, modernleşme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme, Orta Çağ’ın sonlarında başlayıp bugüne kadar devam eden sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümü ifade etmektedir. Geleneksel olan her şeyden radikal bir ayrılışı ifade eden modernleşme, hayatın her alanını kapsayan çok yönlü bir değişim ve dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Modernleşme; rasyonalizm, pozitivism, nasyonalizm, kapitalizm,

¹ Yavuzylmaz, Y., “Modernizmin açmazları”, Yeni Şafak, Düşünce Günlüğü, 14 Haziran 2003.

² Demir, Ö./Acar, M., “Aydınlanma”, Sosyal Bilim Sözlüğü, Ankara, 1997, s. 4.

³ Çiğdem, A., Aydınlanma, İstanbul, 2003, s. 13-14.

⁴ Kant, I., Seçilmiş Yazılar (Çev. Nejat Bozkurt), İstanbul, 1984, s. 213.

⁵ Kant., a.g.k., s.213.

⁶ Yavuzylmaz., a.g.m.

⁷ Çiğdem., a.g.k., s. 14.

sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme, bürokratikleşme, uzmanlaşma ve okullaşma gibi temel süreçleriyle toplumsal yaşamın hemen her alanında ciddi değişiklikler yaratmıştır¹.

Modernleşme olarak adlandırılan bu sürecin en önemli kurumsal çıktılarında birini, 16. yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan modern devletin, “ulus-devlet” şekline evrilmesi oluşturur. Bu bağlamda ulus-devlet, modernleşmenin siyasi-idari-kurumsal düzeydeki yansıması olarak kabul edilmektedir. Ulus-devlet, Antik Site devleti ile Ortaçağ cumhuriyeti ya da prensliğinden daha geniş, ancak imparatorluklardan daha dar kapsamlı bir siyasi yapıyı ifade etmektedir. Ulus-devlet, kendinden önceki modellerden, bunlara oranla daha türdeş bir yapıya sahip olmasıyla ayrılır.

Modern ulus-devlet, feodal toplum içinde atomize olmuş siyasi yapıyı, ulusal bir kimlik içinde bütünleştirerek devletini kuran krallıklardan hareketle oluşmuştur². Daha açık bir anlatımla, bir yönüyle ulus-devlet, feodalitenin çözülmeye başladığı ve bu toplum modelinin en önemli aktörü olan soylu kesimin gücünün zayıflayıp, onun yerine geçen burjuvazinin ekonomik çıkarlarını koruyup kollama ihtiyacının bir karşılığı olarak ortaya çıkmıştır.

Mutlak monarşiler döneminde beliren modern devlet olgusunun “modern ulus-devlet” modeline evrilmesi, esas itibariyle, 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, yeni bir olgudur. Bu olgunun ortaya çıkıp gelişimini hızlandıran temel faktörler, 19. yüzyılda yoğunlaşan sanayileşme, kentleşme, bürokratikleşme, uluslaşma ve okullaşma gibi temel modern süreçlerdir. Ulus-devlet modeli, bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır³. Farklı bir söyleyişle, ulus-devletler, genel ve çok kapsamlı bir süreç olan modernleşmenin, siyasi-idari-kurumsal düzeydeki yansıması olarak tarih sahnesine çıkmışlardır⁴.

Bu model, çeşitli işlevler görmektedir. Bunun başında, dışarıdan gelen saldırılar karşısında vatandaşların güvenliklerini sağlamak gelmektedir. İkinci bir işlevi de, teorik düzeyde de kalsa, ülke içinde var olan farklılıkları ne olursa olsun vatandaşlarına hukuksal

¹ Erdem, F.H. / Bağlı, Mahzar., “Modernleşme ve Ulus Devlet Olgusu Kısacasında Azınlıklar Sorunu: Süryaniler”, Süryaniler ve Süryanilik III (Haz. Ahmet Taşğın ve diğerleri), Ankara, 2005, s. 134-135.

² Morin, E., Avrupa’yı Düşünmek (Çev. Şiren Tekeli), İstanbul, 1995, s. 59.

³ Şaylan, G., Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İstanbul, 1994, s.24-25.

⁴ Belge, M., “Ulus-devlet süreci (1)”, Radikal, 29 Kasım 2002.

eşitlik sağlamaktır. Üçüncü işlevi, ekonomiktir. Sermaye sahiplerinin güvenli bir ortamda ticari ve sınai faaliyetlerini sürdürebilmelerini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, pazarın işleyişini düzenlemektedir. Bütün bunlara ek olarak, modern ulus-devletler, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren refah fonksiyonunu yerine getirmişlerdir. Bu işlevi nedeniyledir ki, ulus-devletler, “sosyal devlet/refah devleti” şeklinde tanılanmaya başlamışlardır¹.

Ulus-devlet kombinasyonunun “ulus” bileşeni, çok farklı yaklaşım ve tanımlama çabalarına konu edilmiştir. Genel olarak iki modelden söz edilmektedir. Bunlardan birincisi “Fransız” tarzı ulus tanımıdır. Bu yaklaşım biçiminde ulus, daha çok toprak esasına göre tanımlanır ve bu tanımlamada birlikte yaşam iradesi belirleyici olur. Burada ulusal kimlik, toprak birliği ve bir devletin ortak vatandaşı olma duygusuna bağlı olarak oluşur. Dolayısıyla, ulus, etnik ve kültürel öğelerden değil, siyasal amaçlarla tanımlanır. İkincisi ise, “Alman” modelidir. Bu modelde ulus, belli bir etnik kümeye, kan bağına, kültüre ya da dil birliğine dayandırılır ve bunlarla tanımlanır. Genellikle, henüz siyasi egemenliğini oluşturmamış halkların başvurduğu bir yöntemdir. Siyasi bir model olarak örgütlenmiş bir ulusal devlete sahip olabilmek için, öncelikle ulusal kimliğin oluşturulması yoluna gidilir. Ulusal kimlik tanımlanıp oluşturulduktan sonra buna uygun siyasi yapı inşa edilir².

Siyasi bir kolektivite olan ulusun gerek inşa ve gerekse pekiştirilme sürecinde başvurulan ideoloji “milliyetçilik ideolojisi”dir. Bir anlamda bu ideoloji, “ulus-devlet”in bir propaganda aracı olarak ortaya çıkıp gelişmiştir³. Feodal toplum modelinin tasfiyesiyle birlikte her türlü siyasi bağlılık biçiminin ortadan kalkması, yeni bir bağlılık tanımının geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. İşte bu ihtiyaç, milliyetçilik ideolojisiyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda milliyetçilik ve onun inşa ettiği ulusal kimlik, insanlar için yeni bir “bağlılık odağı” haline getirilmiştir.

İktidar sahiplerince inşa edilen ulusal kimliğe bağlılığın her türlü bağımlılık türünden daha önemli olduğuna vurgu yapan ve bunu kullandığı çeşitli yöntemlerle pekiştiren milliyetçilik ideolojisi, birçok işlevi olmuştur. Bu ideoloji sayesinde burjuvazi

¹ Ökmen, M., "Küreselleşme Sürecinde Kapitalizm, Ulus-Devlet ve Liberal Demokrasi", Yeni Türkiye, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999), s.216.

² Biter, M., “Türk uluslaşma modeli”, Birgün, 26 Kasım 2004.

³ Altan, M., "Milliyetçilik ölüyor...", Sabah, 5 Şubat 2000.

rahatça gelişim göstermiş; önceleri ekonomik, daha sonraları ise hem ekonomik ve hem de toplumsal-siyasal iktidarın merkezi gücü haline gelmiştir. Ayrıca bu ideoloji, geleneksel toplumların türdeş olmayan verili yapılarını homojenleştirme gibi ekonomik, toplumsal ve siyasi sonuçları olan önemli işlevler üstlenmiştir. Ekonomik açıdan, ortak bir pazar ve sanayi dilini oluşturma¹; toplumsal açıdan farklılaşmamış bir toplum yaratmak²; siyasi açıdan ise, merkeziyetçi bir yapıyı mümkün hale getirme işlevlerini yerine getirmiştir.

Görüldüğü gibi, milliyetçilik, ulusların bir ürünü olarak değil, tam tersine ulusları yaratmak amacıyla geliştirilmiş ve bu doğrultuda ideolojik bir işlev görmüştür. Milliyetçilik bu işlevi yerine getirirken, elbette kimi somut verilerden yararlanmışır. Bu bağlamda ulusal kimlik oluşturulurken, verili çok sayıdaki kültürler arasından bir seçim yapılmakta; tercihe şayan olan alınmakta ve çoğunlukla dönüştürülerek yenilenmektedir. Bütün bunlar yapılırken hep verili tarihsel-kültürel zenginlikten yararlanılmaktadır³. Gellner'in deyişiyle, "Ulusçuluk aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt kültürlerin hakim olduğu bir toplumda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır"⁴.

Özetle ifade etmek gerekirse; modernleşme sürecinin bir parçası olan ve türdeş bir toplum yaratmayı amaçlayan "modern ulus-devlet" modeli, 18. yüzyılın sonundan bugünlere kadar insani yaşamın her alanını etkisi altına almış; olayları, olguları, kavramları ve düşünceleri kendi rengine boyamış ve kendi mantığı doğrultusunda belirlemiştir. Bunda, modernitenin, her şeyi kontrol etmesi ve bunu mümkün kılacak kavramları, kurumları ve araçları üretme özelliği etkili olmuştur⁵. Batı'ya özgü gelişme modelinin beraberinde getirdiği bu fenomen, ortaya çıkışından çok kısa bir süre sonra dünyanın her yerine yayılmış ve 20. yüzyılın yegane siyasi yapısı olma özelliğine kavuşmuştur⁶.

¹ Özellikle sanayi toplumu açısından türdeşleştirmenin gerekleri için bkz. Özyurt, C., "Modernleşme ve Küreselleşme Bağlamında Varoluşun Topluluksal Dinamikleri, Muhafazakâr Düşünce, Sayı 2, (Güz 2004), s.16.

² Türdeş bir toplum yaratmanın toplumsal gerekleri için bkz. İnel, A., "Tikelci evrensellik Mümkün mü?, içinde E. Laclau, Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 8-9.

³ Gellner, E., Uluslar ve Ulusçuluk (Çev.Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan), İstanbul, 1992, s. 105.

⁴ Gellner., a.g.k., s. 107.

⁵ Kaplan, Y., " "Küresel epistemik cemaatler" ve "Dünya-sistem"in geleceği", Yeni Şafak, 6 Şubat 2002.

⁶ Erdem / Bağlı., s. 138.

4. Modern Ulus-Devletlerde Vatandaşlık Kavramı ve Uygulamadaki Görünümü

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki tarihsel süreç içinde, ulus-devletlerin oluşumuyla birlikte ortaya çıkan vatandaşlık kavramı, esas itibariyle, insanların eşit oldukları ve gerek hukuksal, gerekse siyasal açıdan eşit işlem görmeleri gerektiği düşüncesine dayanır. Vatandaşlarla devlet arasındaki siyasal bağı ifade etmek amacıyla kullanılan vatandaşlık kavramı, esas olarak, eşitsizlikçi ve hiyerarşik ilişkilerin hüküm sürdüğü geleneksel toplumlarda hakların, bireylerin ayrıcalıklı konumlarından/statülerinden hareketle tanımlanmasına bir tepki olarak geliştirildiği ileri sürülmektedir. Vatandaşlık kavramı, demokrasi kuramının temelini oluşturan siyasal eşitlik ilkesine işlerlik kazandırabilmek, özne-birey tiplerini oluşturabilmek ve vatanın herkese ait olduğu bilincini yaratabilmek gibi amaçlar için ortaya atılmıştır.

Ne var ki, bu amaçlar gerçekleştirilirken gelişen uygulama biçimi, vatandaşların farklılıklarını koruyamamaları gibi sonuçlara yol açmaktadır. İnsanlar, vatandaşlık kavramı adı altında devlet karşısında eşitlenirken, “soyut bir birey olarak ele alınmakta ve hiçbir tikel kimliği yokmuş gibi bütün ayırt edici özelliklerinin ötesinde tanımlanmaktadırlar. Bu tanım üzerine inşa edilen kamusal alan-özel alan ayrımında, birey ve toplulukların tikellik ve özgüllükleri özel alana hapsedilmekte ve kamusal alanda görünürlükleri engellenmektedir”¹.

Hatırlatmak gerekir ki, geleneksel toplumların, farklılıkları yok saymak gibi bir sorunu yoktu. Tam tersine, farklılıkları muhafaza etmek, sistemin iç mantığının bir gereği idi. Bu toplumlar için farklı olan, yabancı olandı. Modernitenin yönetim biçimi olarak ortaya çıkan ulus devletinin temel iddiası, yabancı kavramını ortadan kaldırmaktı. Amaç, dinsel, dilsel, etnik, cinsel ve kültürel bütün farklılıkları tek potada eritmektir. Daha doğrusu, farklılıkları “vatandaşlık” tanımı içinde tasfiye etmektir.

“Modern ulus devlet, devlet-yurttaş ilişkisinde bireyi salt siyasal özne olarak algıladı ve yurttaşlarını birbirine eşit konumlandırdı. Yurttaşlar birbirlerine eşit olabilmek ve devlet tarafından böyle tanınabilmek için dinsel, etnik ve kültürel kimliklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. İnsanı aidiyetlerinden, içsel ve aşkın boyutundan koparıp salt

¹ Erdem, F.H., “Türkiye’de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi”, Süryaniler ve Süryanilik II (Haz. Ahmet Taşgın ve diğerleri), Ankara, 2005, s. 262.

bireysel kimliğiyle tanımlayan ve 'başkası olma hakkı'nı yadsıyan ulus devlet, kendi tanımladığı kimliği, egemenliği altındaki tüm bireylere dayattı"¹.

Modern ulus-devletlerde "eşitlikçi" bir toplum yaratma çabası, çoğu kez devlet eliyle oluşturulan ulusal kimliğin siyasi ifadesi olan "vatandaşlık" kavramıyla karşılanmıştır. Bireylerin devlete olan siyasi aidiyetlerini ifade eden vatandaşlık kavramı, farklılıkların bu kavram etrafında eşitlenerek bütünleşmesini sağlamıştır. doğurmuştur. Bu dönemde milli egemenlik ilkesi çerçevesinde geliştirilen demokrasi anlayışı ile eşitlik ve evrensellik ilkelerine vurgu yapan insan hakları düşüncesi, böyle bir vatandaşlık kavramının yaygınlaşmasına yardımcı olmuşlardır.

Demokrasinin siyasi eşitlik ilkesi ile genellik ve evrensellik ilkelerini ön plana çıkaran dönemin egemen anlayışı, toplulukçu siyaset talebini ve modern bir toplumda geleneksel sosyal ilişkileri sürdürme isteğini, gayr-i meşru hale getirmiştir². Böylece, ulusal kimliğin inşa sürecinde dışlanan etnik, dinsel, dilsel ve kültürel farklılıklara gösterilen tahammül azalmaya başlamış; zamanla farklılıklar kamusal alandan dışlanmaya çalışılmıştır³.

Türdeş bir toplum yaratma isteğinin kavramsal karşılığı olan vatandaşlık tanımı yapılırken, genellikle verili toplumun çoğunluğunu oluşturan kümenin dinsel, dilsel ya da kültürel özellikleri dikkate alınmıştır. Oluşturulan bu tanımın hayata geçirilmesinde sınıfsal ya da zümresel çıkarları bulunan kesimlerle işbirliği halindeki yöneticiler, standart dil ve kültürleri, çeşitli yöntemler kullanmak suretiyle topluma yaymaya çalışmışlardır. Zorunlu askerlik ve zorunlu eğitim gibi uygulamalarla ortak bir kültürel miras yaratıp ulusal nüfuslar homojenleştirilmeye çalışılmıştır. Bu homojenleştirme çabaları sonucunda, kendi ulusal sınırları üzerinde denetim kurmuş olanlar, böyle bir denetimi kurmamış olanlar karşısında çok belirgin ve açık bir üstünlük sağlamışlardır⁴.

Dikkat edileceği üzere, ulus-devlet modeli içinde ulusal kimliğin inşasında esas alınan etnik, dinsel ya da kültürel kümenin özellikleri ön planda tutulmuş ve vatandaşlık bu kümenin özellikleriyle tanımlanmıştır. Ulusun kültürü, dili, edebiyatı, dini ve tarihi hep bu

¹ Özkan, F., " "Ben Ötekidir" Ben'in Paranoyası: Öteki", <http://www.dergibi.com>, 15 Ekim 2005.

² İnel., a.g.m., s. 8-9.

³ Özyurt., a.g.m., s. 17.

⁴ Tilly, C., Avrupa'da Devrimler (1492-1992), (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1995, s. 76.

küme esas alınarak yazılmıştır. Modernleşme ve bunun gereği olan merkezileşme, ancak tek bir kümenin iktidarına cevaz vermiştir¹.

Somut örnek vermek gerekirse, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği dönemde Fransızların yüzde ellisinin Fransızca'yı hiç konuşmadığı, yalnızca yaklaşık olarak yüzde onluk bir bölümünün doğru olarak Fransızca konuştuğu bildirilmektedir. Yine aynı şekilde, İtalyan birliğinin biricik temelini oluşturan İtalyanca'nın 1860 yıllarda halkın yalnızca yüzde iki buçüğünün İtalyanca'yı gündelik konuşma dili olarak kullandığı bilinmektedir². Tek başına bu somut veriler esas alındığında, ulus-devletlerin soyut vatandaşlık kavramı etrafında kendi nüfuslarını nasıl homojenleştirdikleri daha iyi anlaşılacaktır.

Modern ulus-devletlerin geliştirdikleri vatandaşlık kavramının bir başka boyutu, demokrasi gereği, birey-vatandaşın kendi yaşamı ve geleceği hakkında alınacak kararlara katılabilmesi ve/veya bu kararlara etkileyebilmesidir. Buna, vatandaşlığın “katılım” boyutu denilmektedir. Bu anlamda vatandaş olmak, özne-birey olarak siyasete katılabilmeyi; yani, toplumsal sorunların çözüm sürecine dahil olabilmeyi ifade etmektedir.

Bireylerin ve örgütlü toplumun, siyasi karar alma süreçlerine katılımının önünde engellerin bulunmadığı, bundan da öte katılımın teşvik edildiği bir toplumsal-siyasal ortam, “aktif vatandaşlık” anlayışının varlığına işaret eder. Bunun tam tersi durum ise, “pasif vatandaşlık” anlayışını gösterir. Vatandaşların, toplumsal sorunların çözüm sürecinden dışlandığı; onların, siyaseten pasif bir konuma indirildiği bir toplumda, insanların “teb'a” olmaktan çıkarılıp “vatandaş” konumuna geçirildiklerinin söylenmesi, bu insanların gerçekten vatandaş konumuna geçtikleri anlamına gelmemektedir. Böylesi bir söylem, içi boş bir iddiadan öte bir anlam ifade etmez.

Öte yandan, aktif vatandaşlıkta vurgu, hak ve özgürlüklerdir. Pasif vatandaşlıkta ise, vurgu, ödev ve sorumluluklardır. Burada, özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrım büyük önem taşımaktadır. Kamusal alanın vatandaşların katılımı ile tanımlanıp sınırlarının çizildiği, özel alanın da dokunulmaz kılındığı demokratik toplumlarda vatandaşlık anlayışı, hak ve özgürlükleri temeline dayalıdır. Bu nedenle de aktif bir görünüm çizer.

¹ Özdoğan, G., “21. Yüzyılın Bilmecesi: Ulusçuluk Ulus Devlete Meydana Okuyor”, Yeni Yüzyıl, 23 Aralık 1994.

² Hobsbawn, E. J., 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul, 1995, s. 80-81.

Oysa, kamusal alanın tayininde kamunun katılımının kısıtlandığı ya da çok düşük tutulduğu, özel alanın ise olabildiğince daraltıldığı otoriter-totaliter toplumlarda vatandaşlık, ödev ve sorumlulukla dayanır. Bu durumda, pasif vatandaşlıktan söz edilir.

Dünyadaki demokratik ülkelerin deneyimine bakıldığında, vatandaşlığın katılım boyutuna ilişkin geliştirilen teorik öngörülerin pratik de pek de geçerli olmadığını görmekteyiz. Demokrasinin yerleşik ve güçlü olduğu toplumlarda dahi, gerçek anlamıyla “aktif vatandaşlık” anlayışının bir türlü realize edilemediği bilmekteyiz. Uygulamaya bakıldığında, genellikle, seçim dönemleriyle sınırlı bir siyasi katılımın var olduğu görülmektedir. Ancak bu pratik, dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak sorgulanmakta; daha çoğulcu ve daha katılımcı bir demokrasi anlayışı ile buna eşlik edecek vatandaşlık perspektifinin önünün açılmasına yönelik çabalara hız verilmektedir.

Gerçekten, yaşanan hızlı gelişmelere bağlı olarak, “ (...) liberal demokrasinin kurucu nitelikleri ve işleyiş mekanizmaları sorgulanmakta ve yeni dönemin yapısına uygun arayışlar içine girilmektedir. Bu arayışların yönünün, çoğulculuğa, katılımcılığa ve yerelliğe doğru olduğu gözükmektedir. Bu bağlamda, kararlar tek merkezden (ulus-devlet merkezinden) üretilmek yerine, ulusal-üstü/ulusal/yerel etkileşim ekseninde daha çoğul bir ortamda üretilmekte; siyasal partiler demokratik siyasetin yegane özneleri olmaktan çıkmakta, sivil toplum ikame bir siyasi özne olarak siyaset sahnesindeki yerini almakta; düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde oy vermeğe indirgenen klasik şema yetersiz bulunmakta, katılımın daha küçük ölçekli gruplar içerisinde ve her aşamada gerçekleşmesine yönelik yeni kurumsal mekanizmalar üretilmektedir”¹.

5. Türkiye’de Vatandaşlık Kavram ve Pratiğinin Seyri

Türkiye’de vatandaşlık kavram ve pratiğinin şekillenmesinde temel belirleyici etken, Osmanlı-Türkiye modernleşme modelidir. Bu modelin oluşturduğu bir ürünü olarak ortaya çıkan ulus-devlet olgusu, vatandaşlık anlayışının belirlenmesinde birebir etkili olmuştur. Bu nedenle, kısa da olsa, Osmanlı-Türkiye modernleşme modelinin genel niteliklerine değinmekte yarar vardır.

¹ Erdem., a.g.m., s. 261.

5.1. Osmanlı-Türkiye Modernleşmesinin Genel Karakteri

Osmanlı modernleşmesi, Batılı güçler karşısındaki geçmişte sahip olduğu askeri üstünlüğünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, askeri idari, mali, adli ve dini alanlarda gerçekleştirdiği bir dizi reformlarla başlayan ve daha sonraki dönemlerde de genişletilerek sürdürülen değişim ve dönüşüm sürecidir. Bu sürecin en temel özelliği, gerçekleştirilen reformların, düzenledikleri alanlara ilişkin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel temellerden yoksun olarak sürdürülmeye çalışılmasıdır¹. Bu özellik, Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin ayırt edici yönünü açıklamada önemli bir veri oluşturmaktadır.

Reformların, maddi temellerinden yoksun bir şekilde gerçekleştirilmesi, söz konusu değişim ve dönüşüm çabalarının; devlet eliyle, yukarıdan aşağıya yöntemlerle ve devleti kurtarmak ve güçlendirmek gibi amaçlara hizmet amacıyla sürdürülmesi sonucunu doğurmuştur. Sivil unsurların yokluğunda ve çoğu kez onlara rağmen sürdürülen reform çabaları, “devlet” merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu süreç içerisinde nasıl bir toplum oluşturulmalı sorusundan ziyade, nasıl bir devlet kurulmalı sorusu ön plana çıkmıştır. Yapılmaya çalışılan, birey ve toplumdan bağımsız bir varlık alanı olarak görülen “devlet”in kurtarılması, korunması ve güçlendirilmesi olmuştur².

Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin bu özelliği, İttihat ve Terakki iktidarının son yıllarında başlayıp Cumhuriyetle devam eden süreç içerisinde inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğin sorunlu yapısının da kaynağını oluşturmaktadır. Modernleşmenin; siyasetin yegane belirleyicisi olan devlet (sivil-asker bürokratlar) eliyle ve devleti güçlendirme amacıyla, halkın yokluğunda ve çoğu zaman ona rağmen, üstten devrimci bir yöntemle uygulanmış olması, Türkiye’de ulusal kimlik inşasının sorunlu olmasına yol açmıştır. Bu özellikler, çoğulcu ve kuşatıcı bir ulusal kimliğin oluşumunu engellemiştir³.

¹ Erdem, F.H., “Türkiye’de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, HFSA, Sayı 5, 2002, s. 89.

² Coşar, S., “Türk Modernleşmesi: ‘Aklileşme’, Patoloji, Tıkanma”, Doğu-Batı, Sayı 8, (Ağustos, Eylül, Ekim 1999), s. 60.

³ Erdem / Bağlı., a.g.m., s. 140.

5.2. Cumhuriyet Dönemini Etkisi Altına Alan Geçmişin Travması

Birçok kavram, kurum, zihniyet ve uygulama biçimini, devamı niteliğinde olan Osmanlı Devleti'nden miras alan Cumhuriyet yönetimi, ulusal kimliğin inşasında ve vatandaşlık kavramının oluşturulmasında, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan gelişmelerin etkisinde kalmıştır.

1828 Yunanistan Bağımsızlığı ile başlayıp 1918'e kadar devam eden süreç içerisinde topraklarının ve nüfusunun önemli bir kısmını kaybeden bir İmparatorluğun içine düşmüş olduğu durum doğru analiz edilmeden, ulusal kimliğin inşası politikalarını sağlıklı değerlendirebilmek mümkün olamaz. Gerçekten, yalnızca, 1911'de İtalya ve ve bir yıl sonra da Balkan devletleriyle yapılan savaşlar sonucunda, 3.000.000 kilometrekarelik İmparatorluk topraklarının 1.100.000 kilometrekaresi ve 24 milyonluk nüfusun ise 5 milyonu kaybedilmiştir¹. Bu kayıplardan en önemlisi ve doğurduğu sonuçları itibariyle en ağır olanı, Balkanların kaybıydı. İmparatorluğun kalbi konumunda olan, verimli topraklarıyla İmparatorluğun ekonomisine büyük katkıda bulunan ve İmparatorluğun kaderine hükmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) kadrolarının büyük bir kesiminin doğup büyüdüğü yer olan Balkanların kaybı, özellikle yönetici kadrolarda ciddi bir travmaya yol açmıştır. Anadolu'yla karşılaştırıldığında, daha “Batılı” ve “laik” bir ortanda yetişen, başta Bulgar komitacılarına karşı olmak üzere “gerilla savaşlarının içinde “ötekileştirilmiş” olan İTC kadrolarının 1913 Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı ele geçirmiş olması dikkate alındığında², bu travma ve bunun yol açtığı “bölünme fobisi” etki daha iyi anlaşılacaktır.

Kayıpların yarattığı travma ve bölünüp yok olma korkusu, yeni oluşturulacak ulusal kimliğin tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Nitekim, bu dönemden sonra İTC iktidarı, yavaş yavaş “Osmanlıcı” politikaları bir tarafa bırakmaya, bunun yerine Türkçü politikalara ağırlık vermeye başlamıştır. Bu dönemde uygulanan dil reformu, iskân politikaları ve ekonomik politikalar, bu eğilimin izlerini taşımıştır.

¹ Ahmad, F., İttihat ve Terakki (1908-1914), (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul, s. 252.

² Dündar, F., “1913-1918 İttihatçı planı”, Radikal İki, 18 Eylül 2005.

5.3. Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık Kavramının Görünümü

Yıkılan İmparatorluğun bakiyesi üzerinden yapılan Kurtuluş Savaşı'nı yöneten kurucu kadro, İmparatorluğun resmen parçalandığını belgeleyen Sevr Antlaşmasının kendilerinde yarattığı psikolojik yıkımın etkisiyle hareket etmiş; Misak-ı Milli hudutları içinde yaşayan bütün anasırı içine alacak egemen ve bağımsız bir devlet kurmak amacına yönelmiştir. Bu nedenle kurucu kadro, gelecekte oluşturmayı düşündüğü ulusal kimliğe ilişkin kucaklayıcı mesajlar vermeyi tercih etmiştir.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk etnik kimliğine vurgu yapmaktan özenle kaçınmış; sürekli olarak “Türkiye” ve “Türkiye halkı” kavramlarını kullanmayı tercih etmiştir. Bununla, “kan” temelli vatandaşlık tanımından uzak kalınacağı; “teritoryal” veya “toprak” temelli bir vatandaşlık anlayışının esas alınacağı mesajını vermiştir¹. Mustafa Kemal, 1 Mayıs 1920’de TBMM’de yaptığı konuşmada, “Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasiyle bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye’dir, samimi bir mecmuadır (...) Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslam, bizim kardeşimiz ve menafii tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı İslamiye ki: Vatandaşlıklar, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırki, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh menafimiz müşterektir. Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil hepsinden memzuç bir unsur-u İslam’dır. Bunun böyle telakkisini ve sui tefehhümata meydan verilmemesini rica ediyorum”² diyerek, farklılıkları dışlamayan; bilakis, onları kucaklayan bir vatandaşlık anlayışını açıkça ortaya koymuştur.

Nitekim, bu anlayışın anayasal ifadesi olarak, 1924 tarihli Anayasa’da, “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur” (m.88) denilmiştir. Böylece vatandaşlığın; ırk, din, mezhep ya da kan bağı esasına dayalı olarak değil, birlikte yaşam arzusu gibi subjektif bir ölçüte dayalı olarak kurulduğu ifade

¹ Oran, B., Türkiye’de Azınlıklar (Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama), İstanbul, 2004, s. 73.

² Aktaran, Bulaç, A., “Üst kimlik-alt kimlik”, Zaman, 19 Aralık 2005.

edilmiştir. Ortak bir vatandaşlık kimliğini oluşturmayı hedefleyen bu tanım, alt kimliklerin varlığını inkâr anlayışı üzerine kurulmamıştır¹.

Ancak bu durum, 1930'lu yılların dünyasında yaygınlaşan otoriter/totaliter rejimlerin de etkisiyle tersine dönmeye başlamıştır. Bu dönemde geliştirilen “halkçılık” ilkesi, ulusal kimliğin fiili tanımının değişimine katkıda bulunmuştur. Bu ilke halkı; sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle olarak kabul etmiştir. Türk toplumunun farklı sınıflardan değil, dayanışma içerisinde ve birbirlerine sıkıca bağlı bulunan meslek gruplarından oluştuğu kabul edilerek, yegane farklılığın, mesleki farklılık olduğu savunulmuştur. Değişimin en önemli gerekçelerinden birini de, 1925’de baş gösteren “Şeyh Sait İsyanı” oluşturmuştur. Etnik çatışmaların ne tür sonuçlar doğurduğunu Balkanlar’da yaşadığı deneyimden bilen devletin kurucuları, Şeyh Sait İsyanı karşısında Anadolu'nun da “Balkanlaşması” gibi derin bir endişeye kapılmışlardır². Bu endişelerin de etkisiyle, her türlü farklılığı yadsıyan bir düşünce temeline yaslanmak suretiyle, bir yandan kültürel türdeşlik sağlanmaya çalışılmış, diğer yandan da yaratılmaya çalışılan ulusal kimliğin dışında kalan farklılıkların kültürel yaşam alanları daraltmıştır³.

Bu çerçevede izlenen politikalarla, Osmanlı’dan miras kalan ve dinsel, mezhepsel, dilsel ve etnik açıdan heterojen olan toplumu homojenleştirmek istenmiştir. Her ne kadar vatandaşlık tanımı teorik olarak kuşatıcı bir biçimde ele alınmış ise de, uygulama, genellikle teorik öngörülerin dışında gelişmiştir. Uygulamaya bakıldığında, Türk dilinin yapıştırıcı bir unsur olarak kullanılarak, dini temellerinden koparılmış yeni bir kültürün yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Esas itibariyle, ulusal kimliğin ve vatandaşlığın fiili inşasında “din” faktörü tamamen dışlanmamıştır. Ancak bu faktör, dünyevileştirilmek suretiyle kimliğin bir parçası haline getirilmiştir. Böylelikle, etnik açıdan Türk soyuna, dinsel açıdan dünyevileştirilmiş İslam dinine ve mezhepsel olarak da Sünni inancına bağlılık, fiili vatandaşlığı temel unsurları olmuştur⁴.

Uygulamaya ilişkin vereceğimiz somut örnekler, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Henüz erken bir tarihte (1926 yılında) çıkarılan 788 sayılı “Memurin Kanunu”nun 4. maddesiyle, devlet memuru olacaklarda kapsayıcı olan “Türkiye Cumhuriyeti

¹ Erdem / Bağlı., a.g.m., s. 145.

² Akyol, T., “Atatürk, sol, Kürtler”, Milliyet, 12 Aralık 2005.

³ Erdem / Bağlı., a.g.m., s. 143.

⁴ Erdem., a.g.m., s. 268.

vatandaşlığı” ya da “Türk vatandaşlığı” yerine, “Türk olmak” şartı aranmıştır. 1930’lu yılların gazetelerinde çıkan iş ilanlarında da benzer bir şartın arandığı görülmüştür. Askeri Veteriner Okulu’na öğrenci alınacağını bildiren 2 Temmuz 1938 tarihli ilanda, “Türkiye Cumhuriyeti teb’asından ve Türk ırkından olmak” şartları aranmıştır¹. 14.06.1934 tarih ve 2510 sayılı İskan Kanunu’nda “Türk kültürüne bağlı” ve “Türk soyu” ifadelerinin yanı sıra 6 kez “Türk ırkı” kavramı kullanılmıştır. Bu kavram, 27.12.1934 tarih ve 2/1777 sayılı “İskan Muafiyetleri Nizamnamesi”nde de 3 kez geçmektedir. Yine aynı şekilde, askeri okullara ve memuriyete girebilmek ve hatta yurt dışına öğrenim görmeye gidebilmek için “Türk ırkından olmak” koşulu getirilmiştir².

Ulusal kimliğin fiili inşasında gerekli olduğu düşünülen tarih yazımında da benzeri uygulamalarla karşılaşmaktayız. Güçlü milliyetçi duygularla donanmış kuşakların yetiştirilmesi amacıyla, gerçekliğin belirli bir ölçüde değiştirilmesinin yararlı olacağından hareket edilmiş ve bu anlayışa uygun bir tarih yazımı gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet öncesinde geliştirilen bu düşünce, 1930’lu yıllarda Yusuf Akçura’nın çabalarıyla, “milli eğitim”in bir parçası haline getirilmiştir³. Tarih yazımında farklı alt kimliklere yer verilmemiş; farklılıklar, sanki bu topraklarda hiç yaşamamışlar gibi tarihi hafızadan silinmişlerdir.

Benzer bir uygulama, “Güneş Dil Teorisi”yle, dil alanında da gerçekleştirilmiştir. Bir taraftan Türk dilinin bütün dillerin kaynağı olduğu doğrultusunda tezler ileri sürülürken, diğer taraftan da anadili Türkçe’den başka dil olan vatandaşların kendi dillerini kullanmaları çeşitli şekillerde önlenmeye çalışılmıştır. Zaman zaman anadilini konuşan vatandaşlardan, konuştukları sözcük başına para cezası kesilmiş; “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyaları yürütülmüş; vatandaşların kendi anadillerinde müzik yapmaları ve dinlemeleri yasaklanmış; Anayasa’ya “kanunla yasaklanmış dil” ifadesi konulmuş ve 1983 tarihli “Türkçe’den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun” çıkarılarak, bir kısım vatandaşlarımızın anadillerinde yayın yapmaları yasaklanmıştır⁴.

Öte yandan, etnik kökene yapılan vurgu da o kadar aşırıya gidilmiş ki, Türklerin, “Brakisefalle”rin en ileri zümresini oluşturan Alpli olduğunu kanıtlamak için kafatası

¹ Aktaran, Mağcupyan, E., “Kararsız kimlik ve uygulama”, Zaman, 11 Nisan 2005.

² Oran., a.g.k., s. 73.

³ Belge, M., “ ‘Yapma’ tarih”, Radikal, 1 Ekim 2005.

⁴ Bkz. Erdem., a.g.m., s. 274-276.

ölçümleri yapılmıştır. Bu çerçevede, bir devşirme olan Mimar Sinan'ın mezarı açılmış ve iskeleti üzerinde "biyolojik ve morfolojik" araştırmalar yapılmıştır¹.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi niteliğinde olan “Lozan Antlaşması”yla azınlık statüsünde değerlendirilen gayrimüslimlere yönelik kimi uygulamalar da, vatandaşlık kavramının onlar açısından dışlayıcı bir nitelik taşıdığını ortaya koymuştur. Lozan Antlaşması'yla teorik olarak tanınan hakların birçoğu uygulanmamıştır²; 1936 tarihli Beyanname ile, Türkiye'de Lozan Antlaşması gereğince faaliyette bulunan cemaat vakıflarının vasiyet veya bağış yoluyla edindikleri gayrimenkullere el konulmuş³; Lozan'la azınlıklara getirilen haklardan Türkiye'deki gayrimüslimlerin hepsi yararlandırılmamış⁴; 1942 yılında çıkarılan “Varlık Vergisi Kanunu”yla gayrimüslimlere ağır vergiler yüklenmiş, vergiyi ödeyemeyenler bedeni çalışmaya mahkum edilmişler⁵; 1965 tarihli ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun bazı maddelerinin 1971'de Anayasa Mahkemesi'nce iptali üzerine, Heybeliada Rum Erkek Lisesi'nin devamı kabul edilen “Ruhban Okulu” addedilen yüksek kısmı kapatılmış⁶; gayrimüslimlerin güvenlik teşkilatlarında ve yüksek devlet memurluklarında göreve alınmamalarına yönelik fiili bir yasak getirilmiş ve bu yasak bugüne kadar kesintisiz bir biçimde uygulanmıştır⁷.

Yukarıda yalnızca sınırlı sayıda verilen somut uygulama örnekleri gösteriyor ki, Anayasalarda ifadesini bulan “Türk vatandaşlığı” kavramı yeterince kapsayıcı ve kuşatıcı olmamıştır. Teorik öngörülerin ve resmi söylemin aksine, alt kimlikler çoğu kez yok sayılmış; kendi kültürlerini yaşamaları ve kamusal alandaki görünürlükleri engellenmiştir. Osmanlı'dan devir alınan zengin heterojen kültürel yapı homojenleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum, farklı kültürel kümelerin, ortak bir üst kimlik etrafında ve birarada eşdüzeyle bir toplum oluşturulması tasarımını zayıflatmıştır. Böylece, kapsayıcı ve birleştirici olması gereken “Türk vatandaşlığı”, toplumsal ayrışmaya ve çatışmaya yol açan bir araca dönüşmüştür. Bu politikalarda, resmi söylemin, çeşitlilik ve farklılıkları, “ülkenin bütünlüğü” açısından sakıncalı gören ve onlara “bölücü” bir unsur gibi bakan yaklaşımı belirleyici olmuştur.

¹ Oran., a.g.k., s. 73.

² Göcek, F.M., “Türkiye’de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı”, <http://www.hyetert.com>, 2 Haziran 2006.

³ Tarhanlı, T., “Usul, esası belirler”, Radikal, 10 Mart 2005.

⁴ Oran., a.g.k., s. 54.

⁵ Erdem., a.g.m., s. 270.

⁶ Macar, E., “Çözüm gibi bir çözüm şart”, Radikal, 13 Temmuz 2004.

⁷ Erdem., a.g.m., s. 270-271.

Oysa, üst kimlik olan vatandaşlığın kuşatıcılığı ve geçerliği, bir yandan alt kimliklerin tanınmasına, diğer yandan da vatandaşlığı ifade için kullanılan “Türklük”ün bir alt kimlik olmadığına kabulüne bağlıdır. Daha açık bir anlatımla, vatandaşlığın bir üst-kimlik olarak bütünleştirici bir işlev görebilmesi, hem var olan bütün alt kimliklerin varlıklarının kabul edilmesine ve hem de tüm alt kimlikler çıkarıldığında geriye hiçbir kimlik ögesinin kalmamasını gerektirir.

Cumhuriyet döneminde vatandaşlığın yalnızca “kimlik” boyutu değil, “siyasi katılım” ile “hak ve özgürlük” boyutları da hep sorunlu olmuştur. Bu durum “Tek Partili Cumhuriyet” döneminde çok belirgin bir hal almış; “Çok Partili Cumhuriyet” döneminde ise, inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Tek Partili Cumhuriyet döneminde, çok belirgin bir biçimde “pasif vatandaşlık” anlayışı geçerli olmuştur. Siyasi yarışmanın ve çoğulculuğun olmadığı bir ortamda, vatandaşların siyasete katılımından söz etmenin mümkün olmadığı açıktır. Bu nedenle, vatandaşlığın siyasi katılım boyutu, belirli aralıklarla yapılan ve tek bir partinin katıldığı seçimlerde oy kullanmakla sınırlı tutulmuştur. Vatandaşların mevcut sisteme uyumunu sağlamak amacıyla, seçimlere katılım ve oy vermek bir “borç” olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde sivil özgürlükler alanında da, sınırları çok daraltılmış bir hak anlayışının egemen olmuştur. Kamusal alan, özgür ve özerk vatandaşa dayandırılmamıştır. Makbul vatandaş profilinde, hak ve özgürlükler değil, ödev ve sorumluluk kavramları ön planda yer almıştır. Dolayısıyla, bu dönemde vatandaşlık, devlete olan sadakat ve fedakârlıkla tanımlanmıştır¹.

1950’ye kadar geçerli olan bu vatandaşlık anlayışı, çok partili siyasi hayata geçildikten sonra kısmen değişmiştir. Bu dönemde, her şeyden önce, iktidar yarışına birden fazla siyasi partinin katılımı söz konusu olduğundan, nisbi bir çoğulculuk var olmuş; vatandaşlar, çeşitli siyasi seçeneklerden birini tercih edebilme imkânına kavuşmuştur. Ayrıca, bu dönemde vatandaşların özgürlükler alanı da görece olarak genişletilmiştir. Ancak, çok partili siyasi hayattan bugüne kadarki süreç içerisinde gerçekleştirilen askeri darbelerle oluşan “ara dönemler”de, hem siyasi rekabet ortadan kaldırılmış ve hem de sivil özgürlüklere geniş sınırlamalar gerçekleştirilmiştir.

¹ İnşel, A., “Milli yurttaş işbaşında”, Radikal İki, 3 Nisan 2005.

Genel olarak değerlendirildiğinde, güçlü devlet geleneğinin tarihi bir miras olarak varlığını devam ettirdiği; siyasi-toplumsal yapılanmanın devlet eksenli tasarlandığı; devletin birey ve toplumdan bağımsız bir zatiyet olarak algılandığı; kısacası, toplumsal yaşamın hemen her alanın ve toplumun zihniyet dünyasını devlet merkezli oluşturulduğu bir coğrafyada, bireyi esas alan bir vatandaşlık anlayış ve pratiğinin boy göstermesi çok güçtür. Nitekim, bu nedendir ki, Türkiye’de hak ve özgürlük eksenli “aktif vatandaşlık” değil de, “görev ve sorumluluk” temelli “pasif vatandaşlık” anlayışı egemen olmuştur.

Ancak, özellikle Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) tam üyelik sürecinde gerçekleştirdiği bir dizi reformlarla, vatandaşlığın gerek kültürel kimlik boyutunda ve gerekse hak ve özgürlükler boyutunda önemli değimler yaşanmaya başlanmıştır.

5.4. AB Sürecinde Vatandaşlık Kavramı Ekseninde Yaşanan Değişim

Türkiye’nin 1999 Helsinki zirvesinde AB Konseyi’nce tam üyelik için adaylık statüsünün kabul edilmesiyle birlikte Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Zirve’nin sonuç metninde, özellikle insan hakları konusuna göndermede bulunulmuş; AB’nin, Türkiye’nin, katılım için aranan siyasi kriterleri (Kopenhag Kriterleri) yerine getirme yönünde hukuki reformlarını yapması halinde bundan büyük yararlar elde edeceğine olan inancının altı çizilmiştir. Bu metinde yer alan “Kopenhag Kriterleri”, “aday ülke” statüsünden “üye ülke” statüsüne geçişin ön koşullarını ifade etmektedir. AB 1993 Kopenhag Zirvesi’nde kabul edilen siyasi kriterler; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunmasından oluşmaktadır.

Türkiye’nin adaylık statüsünün kabul edilmesinden sonra, Avrupa Konseyi, Türkiye için bir “yol haritası” niteliğinde olan “Katılım Ortaklığı Belgesi”ni Aralık 2000’de onaylamıştır. Belgede, Türkiye’nin kısa ve orta vadeli önceliklerine yer verilmiştir. Türkiye ise, Katılım Ortaklığı Belgesini esas alarak Mart 2001’de “Ulusal Programı” kabul etmiştir¹. Türkiye, Ulusal Program’daki taahhütlerine yerine getirmeye yönelik olarak 2001 ile 2003 yılları arasında üç anayasa değişikliği ve beş uyum yasası

¹ “Katılım Ortaklığı Belgesi” ve “Ulusal Program” için bkz., <http://www.abgs.gov.tr>.

çıkarılmıştır. Üç anayasa değişikliği ile kırka yakın anayasa maddesi tadil edilmiş; beş ayrı uyum paketiyle birçok kanunda sayısız madde değişiklikleri gerçekleştirilmiştir¹.

Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerdeki gelişmeleri değerlendiren ve bunlar ışığında AB'nin Türkiye'den beklentilerine yer veren gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi 2003 yılı içinde kabul edilmiştir. Türkiye, KOB temelinde, 23 Haziran 2003 tarih ve 2003/5930 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla gözden geçirilmiş Ulusal Programı kabul etmiştir. Bu çerçevede, Anayasada 2004 yılında önemli bir değişiklik gerçekleştirilmiş; buna ilave olarak çeşitli kanunlarda değişiklik öngören iki uyum paketi çıkarılmıştır. En az bunlar kadar önemli olup, uyum paketlerinden bağımsız olarak çıkarılan ve özgürlükler hukuku açısından büyük önem taşıyan yeni Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu ve Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunu çıkarılmıştır.

Türkiye tarihinde bir dönüm noktasına işaret eden bu reformların en az kendileri kadar süreci de vatandaşlığın nisbi olarak değişen yüzünü göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Reform sürecinin en önemli özelliklerinden biri, Türkiye'de ilk kez belirgin bir biçimde iç dinamiklerin reformların gerçekleştirilmesinde belirleyici olmasıdır. Her ne kadar, söz konusu reformların gerçekleşmesinde Türkiye-AB ilişkileri, dolayısıyla dış dinamikler temel etkili olmuşsa da, bu gerçeklik, iç dinamiklerin belirleyiciliğini inkâr anlamına gelmemelidir. Gerçekten, reformların gerçekleşme sürecine bakıldığında, demokratik kamuoyunun, demokrasinin derinleştirilip pekiştirilmesi ve özgürlüklerinin alanının genişletilmesine yönelik olarak yoğun bir çaba içinde bulunmuş; kamuoyunu bilgilendirmiş; bu tartışma ve çabaların oluşturduğu ortak talepler siyasi iktidarlara iletilmiştir². Sivil toplum alanında yaşanan bu canlılık, Türkiye'de yerleşik olan pasif vatandaşlık kategorisinden kopuşa işaret etmektedir. Siyaseti belirleme ve etkileme noktasında gösterilen bu duyarlılık, vatandaşlık kavramının “katılım” boyutunda bir genişlemeyi ortaya koymaktadır.

Öte yandan, gerek Anayasa ve gerekse çeşitli kanunlarda yapılan önemli değişikliklerle, sivil ve siyasi özgürlükler alanında ciddi adımlar atılmıştır. Başta ifade ve

¹ Anayasa ve kanunlarda gerçekleştirilen değişiklikler için bkz. <http://www.belgenet.com>.

² Erdem, F.H., “Radyo ve Televizyon Yayınlarının Dili Hakkında Yönetmeliğin Anayasa ve Yasaya Aykırılık Sorunu”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 7, 2003, s. 40.

örgütlenme özgürlüğü olmak üzere çeşitli özgürlük kategorilerinde köklü değişiklikler yapılmış ve özgürlüklerin alanı bugüne kadar hiç olmadığı şekilde genişletilmiştir. Bu genel nitelikli reformların yanı sıra, özellikle farklı alt kimliklere mensup vatandaşların kullanacakları kimi kültürel hakların tanınması yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un 4. maddesine eklenen bir hükümlerle, Türk vatandaşlarının günlük yaşamda kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapabilmelerine imkân tanınmıştır. Ayrıca, Vakıflar Kanunu'nda yapılan bir değişikliklerle, azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine olanak sağlanmıştır. Yabancı Dilde Eğitim ve Öğretim Yasasında yapılan değişikliklerle, Türk vatandaşlarınca geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve diyalektlerin öğrenilmesindeki sınırlamalar kaldırılmıştır. Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan dil ve lehçelerin öğrenilmesi mümkün hale getirilmiştir. İmar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, gayrimüslimlerin ibadethane açabilmelerinin önündeki engel kaldırılmış ve bu ibadet yerlerinin camilerle aynı statüde oldukları kabul edilmiştir.

AB sürecinde gerçekleştirilen bu reform niteliğindeki değişikliklerle birlikte, vatandaşların özgürlük alanları genişletilmiş; siyasi katılımının önündeki bazı engeller kaldırılmış ve alt kimlik mensuplarının kendilerini vatandaş hissetmelerini sağlayacak girişimlerde bulunulmuştur. Böylelikle, Cumhuriyet tarihi boyunca bir hayli dar tutulmuş olan vatandaşlık alanı kısmen genişletilmiştir.

II. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME: ULUS-DEVLET, KİMLİK VE VATANDAŞLIK KAVRAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. Genel Olarak Küreselleşme

Çağımızın en moda en popüler kavramlarından biri olan küreselleşme; bilimsel, akademik, siyasi ve bürokratik düzlemlerde; yerel, ulusal ve ulusüstü mekânlarda; siyaset, hukuk ve iktisat konularında; kısaca insani hayatın her alanında, her konusunda ve her düzleminde kendisinden en çok bahsedilen ve atıfta bulunulan kavramların başında gelmektedir. Kimileri için özgürlük, eşitlik ve adalet gibi değerler üzerine kurulu bir dünya yaşamının ve dünya vatandaşlığının oluşumunda anahtar bir süreç olarak değerlendirilen küreselleşme; kimileri için ise, eşitsizliği, adaletsizliği, sömürü ve baskıyı arttıran ve körükleyen korku verici bir süreçtir.

Küreselleşmeye yönelik bakış açısı her ne olursa olsun, kesin olan bir gerçek var ki, o da, küreselleşme olarak adlandırılan sürecin yaşanmakta olduğu ve herkesi etkisi altına aldığıdır. İnsan, sermaye ve bilgi akışkanlığın hızla seyrettiği günümüzde, dünyanın herhangi bir yerindeki en ufak bir gelişmenin etkileri bütün bir yerkürede kendisini hissettirebilmektedir. Tokyo borsasındaki dalgalanmaların etkisinin İstanbul'da hissedilmesi; dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan ekonomik bir krizin, etkisini kısa bir sürede başka ülkelere de göstermesi; internet aracılığıyla coğrafi sınır tanımadan sermaye hareketlerinde bulunulması, sınırsız bilgi kaynaklarına ulaşılması ve sınırsız sayıda insanla ilişkiye girilmesi, dünyanın herhangi bir köşesinde üretilen popüler bir ürünün, çok kısa bir süre içinde dünyanın en uca köşesine ulaşabilmesi ve müşteri bulabilmesi; ulusüstü yapılarda alınan ekonomik ya da siyasi kararların bütün insanlığı etkisi altına alması... Bütün bu ve benzeri gelişmeler, küreselleşmenin bir gerçeklik olarak insanlığın gündelik hayatının bir parçasını oluşturduğunu göstermektedir.

Gerçekten de, özellikle son onlu yıllarda baş döndürücü bir hızla ulaşım ve iletişim teknolojisi alanlarında yaşanan gelişmelerle birlikte, bireyler, topluluklar,

toplumlar ve ülkeler arasındaki ilişki biçimlerinde önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Modern dünyanın yegane devlet tarzı olan ulus-devletler arasındaki siyasi ve iktisadi sınırlar önemini yitirmeye başlaması, dünyanın bir köşesinde yaşanan bir olayın etkisinin çok kısa bir sürede diğer bölgelere de ulaşmasını mümkün hale getirmiştir. Bu gelişmeler karşısında, ulus-devletlerin önem ve işlev kaybetmesi, ulusal sınırların geçişken hale gelmesi, ulusal kültürlerin kendi kapalı sınırlarını aşması, ulus içi toplulukların canlanması, ulusal ekonomilerin birbirine daha bağımlı hale gelmeleri, soğuk savaş dönemindeki siyasi kutuplaşmaların ortadan kalkması ve özgürlükçü eğilimlerin giderek güçlenmesi gibi süreçler dikkat çekmektedir. Öyle ki, yaşanan bu süreçler nedeniyle, dünyanın “küresel köy”e dönüştüğünden sık sık söz edilmektedir.

İnsani yaşamın hemen her alanını etkisi altına alan küreselleşme olgusunun, çalışma konumuz olan “vatandaşlık” kavramı üzerinde de çok büyük etki ve yansımaları söz konusudur. Özellikle modern ulus-devletlerin yapı ve işleyiş tarzları üzerinde yarattığı değişim, doğal ve kaçınılmaz olarak vatandaşlık anlayış ve pratiği üzerinde de bir değişim ve dönüşüm yaratmaktadır. Bu değişimin sağlıklı analizi için, öncelikle küreselleşmenin tanımı, boyutları ve sebepleri üzerinde durulacak; akabinde küreselleşme karşısındaki tutunumlara değinilecek, daha sonra ise, küreselleşmenin ulus-devletlerin egemenlik hakları üzerinde yarattığı erozyon ele alınacak ve bu çerçevede vatandaşlık kavramındaki değişimin yönü ve niteliği incelenmeye çalışılacaktır.

2. Tanımı, Boyutları ve Doğuran Sebepleri

2.1. Tanımı

Küreselleşme kavramı çok eski olmakla birlikte, il kez 1960’lı yıllarda uluslararası ekonomik hareketleri tasvir etme biçimi olarak akademik literatüre girmeye başlamıştır. Kavramın önem kazanarak yaygın kullanıma kavuşması ancak 1990’lı yıllarda mümkün olabilmıştır. Bu yıllarda küreselleşme kavramı, bir toplumsal değişim paradigması olarak kullanılmaya başlanmıştır¹.

¹ Keyman, E. F., “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam (Der. E. Fuat Keyman /A. Yaşar Sarıbay), Ankara, 1998, s. 36.

Küreselleşme kavramına ilişkin tanımlama çabalarına bakıldığında, bunların, bu kavrama neresinden bakıldığına, hangi boyutunun öne çıkarıldığına ve tanımı yapanın dünya görüşüne bağlı olarak değiştiğini görmekteyiz. Bütün kavramlar gibi bu kavramın da, “efradını cami, ağyarını mani” bir bütüncül tanımını yapmak güçtür.

Sözgelimi, küreselleşme olgusunun iktisadi boyutunu dikkate alan bir tanımlama çabası, küreselleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Küreselleşme, ülkeler arasında mal, hizmet, uluslar arası sermaye akımları ve teknolojik gelişimin hızlı bir şekilde artmasını ve serbestleşmesini ve bunlar sonucu ortaya çıkan ekonomik gelişmeyi ifade eder. Birbirleriyle mal işlemleri, çeşitliliği, değer artışları, hizmetler, uluslar arası sermaye akımları, teknolojinin çok hızlı ve yaygın bir şekilde yükselmesi ve bu sayılanların ülkeler arasında giderek serbestleşmesi sayesinde ekonomik gelişmeyi ifade eder”¹ . Küreselleşmenin iktisadi boyutuna ilişkin özlü bir tanıma göre, küreselleşme, serbest piyasa ekonomisinin doğal bir gelişimdir².

Küreselleşmeye olumlu bir perspektiften bakan, özgürleştirici ve eşitleştirici yönünü ön plana çıkaran bir tanım denemesinde, “Küreselleşme, insanlığın gelecekte oluşturması kaçınılmaz olan, ayrılıksız ve ayrıcalıksız insanlardan oluşan tek bir dünya toplumuna gidişin bir ilk adımı olarak” değerlendirilmektedir³. Küreselleşme olgusuna yol açan sebeplerden birinden hareketle yapılan bir tanıma göre ise, küreselleşme, bilginin ve haberin, yeni teknolojiler sayesinde aynı anda ve dünyanın her köşesinden ulaşılabilir olmasıdır⁴.

Küreselleşme kavram ve olgusunun çok-boyutlu yapısını dikkate alan tanımlar da mevcuttur. Bunlardan birine göre, “Küreselleşme başta iletişim, enformasyon ve ulaşım olmak üzere insani etkileşimin çeşitli biçimlerinin, uluslar arasındaki coğrafi sınırların önemini yitirmesine yol açacak şekilde, dünya ölçeğinde hızla yayılması ve bunun sonucunda insani gündem ve ilgilerin dünyalaşması süreci olarak tanımlanabilir. Küreselleşme tekil bir durum veya lineer bir süreç olmaktan çok, insani faaliyet ve

¹ Bkz. “IMF World Economic Outlook 1997”, <http://www.imf.org>, 14 Ağustos 2006.

² Ülsever, C., “Küreselleşmeden küreselleşme karşıtı bile olamazsınız”, Hürriyet, 21 Temmuz 2001

³ Hacıkadroğlu, V., “Liberalizm ve Özgürlük”, Yeni Türkiye, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999), s.105.

⁴ Cem, İ., “Küreselleşme eşitsizliği”, Sabah, 15 Mayıs 2000.

etkileşimin iktisadi, siyasi, teknolojik, hukuki, askeri, kültürel ve çevresel gibi çeşitli alanlarıyla ilgili olan çok-boyutlu bir olgu olarak anlaşılmalıdır”¹.

Küreselleşmenin çok-boyutluluğunu dikkate alan bir başka tanıma göre, küreselleşme, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda yerleşik olan değerlerin, ilkelerin, kural ve kurumların değişerek ülkelerin sınırlarını aşır bütün bir dünyaya yayılması ve kabul görmesidir².

Bu tanımlarda yer alan ortak noktalara bakıldığında, küreselleşmenin, ülkeler arasındaki iktisadi ve siyasi sınırların etkisini kaybetmesi; iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişip yaygınlaşması, sermaye, insan ve bilgi akışkanlığının artması ve bunlara bağlı olarak da bu alanlara ilişkin yerleşik kalıpların çözülmesi; ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmanın çözülmesi gibi temel süreçleri içeren bir olgu olduğu görülmektedir.

2.2. Boyutları: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Küreselleşme

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi, küreselleşmenin üç önemli boyutu vardır. Bunlar, ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlardır.

Ekonomik küreselleşme, esas itibarıyla, kapitalist ekonomik sistemin doğasının zorunlu bir sonucudur. Farklı bir ifadeyle, kapitalizm küreselleşme eğilimini sürekli olarak kendi içinde barındırır. Bu anlamda ekonomik küreselleşme yeni değildir; eski bir olgudur ve kapitalizmle yaşattır. Bugün için farklı bir görünüme sahip olması, onun eskiliğini ortadan kaldırmaz.

Nitekim, küreselleşmenin ekonomik boyutu, yaklaşık yüz elli yıl önce Marx tarafından dile getirilmiştir. Marx, “Komünist Manifesto” da, “katı olan her şey buharlaşıyor” derken, kapitalist ekonominin küreselleşme eğilimine işaret etmiştir. Kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan “dünya pazarı”nın, üretim ve tüketim kavramlarına evrensel bir anlam kazandırdığını söylemiştir. Bu anlam, ürettiği malları satmak için sürekli bir pazar arayışı içinde olan sermayenin,

¹ Erdoğan, M., “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi”, www.liberal-dt.org.tr 12 Temmuz 2006.

² Saraçoğlu, B., “Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği”, IGEME Dergisi, (Nisan-Haziran 1999).

küresel bir nitelik kazanmasını ve küresel ölçekte bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kurulmasını ifade etmektedir. Marx'ın, kapitalist sermayenin artan bir şekilde ulus-devletlerin çizdiği katı sınırları buharlaştıracağı önermesi, aynı zamanda bir ekonomik küreselleşme kuramını ifade etmektedir¹.

Marx'ın bu tespiti, indirgemeci ve eksik olmakla birlikte, günümüzün ekonomik küreselleşme olgusunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bugün için ekonomik küreselleşme; üretim, tüketim, ticaret, finans, teknoloji, bilgi ve emeğin sınırsız hareketliliği ve geçişkenliği suretiyle dünya ekonomilerinin birbirleriyle bütünleşmesi olarak tanımlanmaktadır². Bu bir anlamda, dünya ölçeğinde sermayenin akışkanlığını ve bütün bir dünyanın tek bir piyasa ekseninde şekillenmesidir³.

Ekonomik küreselleşme sürecinde mal, hizmet, sermaye, bilgi ve teknoloji akışkanlığı hızlanmakta ve bunlara ilişkin sınır ötesi işlemler çeşitlenerek artmaktadır. Bu gelişmelere ortam hazırlayan başlıca faktörlerden biri, bilişim ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerdir. Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşların çabaları da, ekonomik küreselleşmenin zeminini kolaylaştırmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, uluslararası şirketlerin sınır ötesi satış yapmaları ve maliyet düşürmek amacıyla daha ucuz kaynak sağlamaları da ekonomik küreselleşmeyi yaygınlaştırmaktadır⁴.

Küreselleşmenin ikinci boyutunu oluşturan “siyasi küreselleşme” kavramı, 1970’li yıllarda uluslararası ilişkiler literatürüne girmeye başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra oluşturulan uluslararası örgütlerin (BM, IMF, Dünya Bankası, GATT, v.b.) sayılarının ve etkinliklerinin her geçen gün artış göstermesi ve bunlara ilave olarak çok-uluslu şirketlerin yaygınlaşması, siyasi etkinliklerin ulus-devletlerle sınırlandırılmayacağı, bu sınırların ötesinde de siyaset yapmanın gerekliliği düşüncesini gündeme getirmiştir. Uluslararası örgütlerle çok-uluslu şirketlerin de uluslararası ilişkilerin önemli birer siyasi aktörleri olduğu gerçeğinden hareketle, sadece ulus-devlet merkezli bir

¹ Keyman., *Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı*, s. 36-37.

² Acar, M., “Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 25-26, (Kış-Bahar 2002), s. 15.

³ Bulaç, A., “Küresel yoksullaşma”, *Zaman*, 10 Temmuz 2002.

⁴ Acar., a.g.m, s. 15.

uluslararası politika anlayışının bir tarafa bırakılıp, çok-merkezli bir uluslararası politika anlayışına geçilmesinin önem ve gerekliliği vurgulanmaktadır¹.

Siyasi küreselleşme süreci, ulus-devletlerin sahip oldukları egemenlik yetkilerinin kısmen aşınmasını, egemenlik kavramının sorgulanmasını; devletler arası karşılıklı bağımlılığın ve etkileşimin artmasını; demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları gibi siyasi değerlerin küresel ölçekte kabul görmesini ve bu değerler temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazanmasını ifade etmektedir².

Siyasi küreselleşmeye paralel olarak yaşanan kültürel küreselleşme olgusu ise, paradoksal olarak iki yönlü bir süreci temsil etmektedir. Birinci süreç, kültürel açıdan tek-merkezliliğin yaygınlaşması şeklinde kendini göstermektedir. Dünyanın “coca-colalaşması” ya da “hamburger kültürü”nün bütün bir dünyaya yayılması olarak değerlendirilen bu süreç³; kültürler arası etkileşimin artması, kültürel sembollerin sınır ötesinde tanınır hale gelmesi, giyim-kuşam, yemek ve eğlence başta olmak üzere çeşitli kültürel davranış kodlarının birbirine çok daha benzer bir hale gelme süreci olarak belirmektedir⁴.

İkinci süreç ise, birincisiyle tam tersi istikamette seyretmektedir. Bu süreçte, özellikle bilişim ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin sunduğu imkânlardan yararlanan, ulus-devletler içerisinde ötekileştirilmiş ve marjinalleştirilmiş çeşitli kültürel grupların dış dünyayla etkileşimi artmakta, kendilerini içeride ve dışarıda ifade edebilmeleri kolaylaşmakta, ulus-devletlerin baskıcı politikaları karşısında kendilerine uluslararası arenada destekçiler bulabilmeleri mümkün hale gelmektedir⁵. Bu durum, yerelliğin gücünü ve güncelliğini arttırıcı bir etki yaratmaktadır⁶. Böylelikle, alt-kimliklerin patlaması ve siyasallaşması, mikro-milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması söz konusu olmaktadır.

¹ Keyman., Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı, s. 37.

² Acar., a.g.m., s.15.

³ Gökdemir, O., “Zenginliğin küreselleşmesi, sefaletin yerelleşmesi”, Radikal İki, 8 Ağustos 1999.

⁴ Acar., a.g.m., s.15.

⁵ Erdem., Türkiye’de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi, s. 259.

⁶ Şaylan., a.g.k, s. 216-217.

2.3. Küreselleşmeyi Doğuran/Kolaylaştıran Faktörler

Küreselleşmeyi kolaylaştıran faktörlerin başında, bilişim, iletişim ve ulaşım alanlarındaki baş döndürücü teknolojik gelişmeler gelmektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve maliyetlerinde çok ciddi düşüşler ortaya çıkması, sermaye ve emek gücünün sınırsız dolaşımını sağlamış; insanlar ve piyasaların birbiriyle daha kolay irtibat kurabilmeleri mümkün hale gelmiştir¹. Bilişim ve iletişim teknolojisinde kaydedilen ilerlemeler sayesinde ise, ulus-devletlerin bilgi tekelleri kırılmış, bilginin neredeyse sınırsız dolaşımı ve etkileşimi sağlanmış; dünya adeta “küresel köy” haline gelmiştir. Gerçekten de, telefon, faks, televizyon, bilgisayar ve internet teknolojisindeki gelişmeler sayesinde insanlar artık farklı ve alternatif bilgi kaynaklarına ulaşabilmekte ve dünyanın dört bir köşesindeki insanlarla zaman kısıtlaması söz konusu olmaksızın iletişim içine girebilmektedirler².

İkinci olarak, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, ulus-devletlerin “refah devleti” niteliklerini aşındırıp neo-liberal iktisadi politikalara ağırlık vermeye başlamaları, uluslararası ticaret ve finans sektörlerinin küreselleşmesine katkıda bulunmuştur. Ulus-devletlerin refah sağlama fonksiyonlarının erozyona uğraması, kamu harcamalarının azaltılması ve bu harcamalar üzerindeki denetimlerin arttırılması, özelleştirme politikalarına hız verilmesi gibi neo-liberal politikalar, özellikle ekonomik küreselleşmeyi hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.

Küreselleşmeyi kolaylaştıran faktörlerden bir diğeri, üretim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, seri üretim yapan şirketlerin/firmaların pazar ihtiyacında artışa neden olmuştur. Yeni pazarlar bulma arayışının karşısındaki en büyük engellerden biri olan ulus-devletlerin katı gümrük duvarlarının yıkılması, mal ve hizmetlerin akışkanlığını sağlamış ve ekonominin küreselleşmesine hizmet etmiştir.

Bir başka faktör olarak, 1990’ların başlarında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla başlayan ve Sosyalist Blokun tümüyle çöküşüyle devam eden süreci saymak mümkündür. Gerek Sovyetler Birliği içindeki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları, gerekse Sosyalist Blok içinde yer alan ülkelerin nisbi olarak daha bağımsız bir duruşa kavuşmaları, hem bu

¹ Acar., a.g.m, s. 16.

² Şaylan, a.g.k, s. 101.

ülkelerin bütün dünyayla olan ilişkilerini arttırmış ve hem de söz konusu ülkelerin demokrasi ve piyasa ekonomilerine yönelmelerini sağlamıştır. Bu durum, küreselleşmenin yaygınlaşmasında olumlu bir etken olmuştur.

Nihayet, ulus-devletlerin karşılaştıkları birtakım sorunları tek başına çözememeleri, beraberinde uluslararası işbirliği zorunluluğunu getirmiştir. Savaşlar, salgın hastalıklar, terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, beyaz kadın ticareti, ve çevre kirliliği gibi küresel sorunlarla baş etmede işbirliği yapma zorunluluğu, küreselleşme sürecini hızlandıran faktörler arasında yer almaktadır¹.

3. Küreselleşme Olgusu Karşısında Geliştirilen Tutunumlar

3.1. Küreselleşme karşıtlığı

Somut bir gerçeklik olarak kendini gösteren küreselleşme olgusu karşısında çeşitli kesimler bulunmaktadır. Bu kesimler kendi aralarında geniş bir cephe oluşturmaktadır. Ancak bu cephenin homojen olmadığı, küreselleşme karşıtlığı konusunda farklı Saiklerden hareket ettiklerini söylemek gerekir.

Bunlardan bir grup, küreselleşmeye millici gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Milli egemenlikçiliğin ağır bastığı bu yaklaşım, alternatif bir küreselleşme arayışı yerine, mutlak bir küreselleşme karşıtlığını ortaya koymaktadır. Milliyetçilik ortak paydasında bir araya gelen sol ve sağ kanat kesimlerden oluşan bu grup, kapitalizm eleştirisi görünümü altında yabancı sermayeyi ve dış güçleri eleştirmekte, aynı zamanda milliyetçiliğe sahip çıkmak adına otoriter devlet güdümlü bir kapitalist iktisadi yapı ve toplum savunuculuğunu yapmaktadır². Kuşkusuz, küreselleşmenin ulus-devleti aşındırması ve dış müdahalelere açık kapı bırakması, 19. ve 20. yüzyılın geleneksel ulus-devlet modeline sıkı sıkıya bağlı olan kesimlerde rahatsızlık yaratmaktadır³. Bu rahatsızlık ve statükoyu muhafaza arzusu bu kesimleri küreselleşme karşıtlığına itmektir.

¹ Acar., a.g.m, s. 16.

² İnel, A., “Alternatif küreselleşme”, Radikal İki, 17 Temmuz 2005.

³ Acar., a.g.m, s. 21.

Küreselleşmeye karşı çıkan bir başka grup, neo-Marksistlerdir. Sosyalist Blokunun çöküşü ve Marksist düşüncenin eski cazibesini kaybetmesi, bu kesimler nezdinde rahatsızlık yaratmaktadır. Bu kesim, Doğu Blokunun çöküşü ve genel olarak totalitarizm eleştirileriyle hırpalanan sosyalist söylem, küreselleşmenin ekonomik boyutuna getirdikleri eleştirilerle kendisini ayakta tutmaya çalışmaktadır. Kapitalizm eleştirisini canlı tutmak ve bu bağlamda mevcut küresel kapitalizmi sarsma amacı taşıyan bu yaklaşım, indirgemeci bir mantıkla, dünyadaki tüm sorunların yegane kaynağının küresel kapitalizm olduğunu savunmaktadır¹. Bu nedenle de bunu yaratan küreselleşmeye karşı çıkmaktadırlar. Küreselleşmenin, aynı zamanda kapitalist sömürünün de küreselleşmesi anlamına geldiğini ileri süren bu grup, küreselleşmenin; güçsüzleri ezdiğini, yoksul ve zengin arasındaki uçurumu büyüttüğünü, sadece çok uluslu şirketlerin kazançlı çıkardığını, bu şirketlere gelişmekte olan ülkeleri boğma fırsatı verdiğini ve yer kürenin ekolojisini tahrip ettiğini söylemektedir².

Küreselleşmeye, demokratik kaygılarla karşı çıkanlar da var. Bunlar, küreselleşmenin karşı çıkılmaz bir fenomen olduğunu kabul etmekle birlikte, birtakım olumsuzlukların giderilmesi gerektiğini; küreselleşmenin, eşitlik, özgürlük ve adalet değerleri üzerinde işleyen bir süreç haline getirilmesini söylemektedirler. Sözelimi bu kesimler, küreselleşmenin demokrasi açısından doğurduğu sakıncalara dikkat çekmekte ve bunun düzeltilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bunlara göre küreselleşmenin ilk sakıncası, küreselleşmeyle birlikte dünyada zaten bozuk olan gelir dengesizliklerinin daha da artması, buna bağlı olarak da gittikçe fakirleşen ulusların demokrasiyi inşa etmeleri ve yaşatmalarının giderek güçleşmesidir. İkinci sorun ise, ulus-devlet yapılarının aşınmasına paralel olarak kararların ulusüstü yapılarda alınması, vatandaşların karar alma süreçlerinden dışlanması sonucunu doğurmasıdır³.

“Diğer bir küreselleşme karşıtı grubun da gelişmekte olan ülkelerde, enflasyonu indirmek, istihdamı artırmak ve dış ödemeler dengesini rahatlatmak konusunda başarısızlığa uğramış, yolsuzluklara bulaşmış, sonuçta ekonomiyi krize sürüklemiş, bunun sorumluluğunu üstlenmek istemeyen, bir anlamda hatalarına günah keçisi arayan siyasetçi ve bürokratlar olduğu söylenebilir. Dışardan alınan kaynakların bir kısmının kendini geri ödemesi mümkün olmayan yatırımlara, bir kısmının da şeffaf olmayan ihaleler vb.

¹ İnel, A., “Alternatif küreselleşme”, Radikal İki, 17 Temmuz 2005.

² Acar., a.g.m, s. 21.

³ Alkan, T., “Henüz yolun çok başındayız”, Radikal, 7 Haziran 2001.

yöntemlerle eş-dost-tanıdıklara aktarılması, halk üzerinde güven tesis edilememesi, dolayısıyla istikrar programlarının etkin bir şekilde yürütülememesi kamunun altından kalkamayacağı tarımsal ve sınai destek programları ve aşırı istihdam vergi kaçakları gibi nedenlerle kamu maliyesinin çökertilmesinin sorumluluğunu bizzat üstlenmek yerine suçun IMF, Dünya Bankası, G-7 ülkeleri ve dış güçlerin üzerine, hepsinin bir özeti olarak da küreselleşmenin üzerine yıkmak, siyasetçi ve bürokratların pek çoğunun kolayına gelmektedir. Bu olgunun sık sık krize giren hemen tüm az gelişmiş ülkeler için geçerli olması son derece anlamlıdır”¹.

3.2. Küreselleşmeye taraftar olanlar

Küreselleşmeye taraftar olanlar da, tıpkı karşıt olanlarda olduğu gibi, yeknesak bir cephe oluşturmamaktadır. Kimileri, küreselleşmenin boyutlarından (ekonomik, siyasi ve kültürel) herhangi biri veya ikisinin doğurduğu sonuçlar nedeniyle; kimileri ise, bütün boyutları ve bunların yarattığı sonuçlar itibarıyla küreselleşmeyi desteklemektedir. Bu nedenle, aşağıda, küreselleşmenin her üç boyutunun olumlu görülen sonuçlarına değinmekle yetinilecektir.

Küreselleşmenin ekonomik boyunun doğurduğu olumlu sonuçlar olarak şunlar ileri sürülmektedir: Günümüz koşullarında ekonomik büyüme, kalkınma ve zenginleşmenin yegane ve kaçınılmaz gereği, küresel ekonomi ile bütünleşmektir. Küresel ekonomin gereği olan serbest pazarlar açık, şeffaf ve rekabetçi olacak, buna bağlı olarak da mal ve hizmetlerin kalitesi yükselecek, fiyatları ise düşecektir². Ekonominin dış rekabete açılmasıyla verimlilik artacak, mal ve hizmetlerin çeşitlenmesi gerçekleşecektir. Teknoloji ile mal ve hizmet çeşitlendirmesi konusunda yenilik yapma arayışı hızlanacaktır³.

Siyasi küreselleşmenin olumlu sonuçları için ise şunlar söylenmektedir: Küreselleşme, çağdaş dünyanın temel siyasi değer ve kavramları olan insan hakları, hukuk devleti ve demokrasinin sağlıklı işleyişinin zeminini hazırlar ve kolaylaştırır. Küreselleşme,

¹ Acar., a.g.m, s. 22.

² Ülsever, C., “Küreselleşmeden küreselleşme karşıtı bile olamazsınız”, Hürriyet, 21 Temmuz 2001.

³ Acar., a.g.m, s. 23.

ulus-devletlerin egemenlik haklarını aşındırdığı için, insan hakları ihlalleri artık devletlerin iç meseleleri olarak görülmeyecektir. Devletler, insan hakları konusunda sürekli gözetim altında olacaktır. Küreselleşme, açık ve şeffaf bir yönetim öngördüğünden, devletlerin ekonomik rant dağıtım mekanizmaları ortadan kalkacak, vatandaşına hesap veren devlet anlayışı yaygınlaşacak ve böylelikle hukuk devleti ilkesi yaşama aktarılmış olacaktır. Ayrıca küreselleşme, çoğulculuğu kurumsallaştırarak, sivil toplumu daha aktif ve daha güçlü kılarak ve siyasi katılımı arttırarak demokrasi kavram ve pratiğini tahkim edecektir.

Kültürel küreselleşmenin olumlu sonuçlarından şunlar sıralanmaktadır: Küreselleşme, evrensel bir insani kültürün oluşumuna katkı sağlamak suretiyle, insanlığın barış içerisinde birlikte yaşaması için ihtiyaç duyduğu ortak değerlerin yaratılmasını mümkün kılmakta ve böylelikle de dünya vatandaşlığının önünü açmaktadır. Öte yandan küreselleşme, ulus-devletlerce uzunca bir süredir baskı altına alınmış ve ötekileştirilerek marjinalleştirilmiş kimlikleri açığa çıkarmakta; kendilerini koruyup geliştirebilmelerine imkân sağlamaktadır. Gerçekten de, küreselleşmeyle birlikte, bastırılmış kimliklerin dış dünyadan etkilenme dozunu arttırmakta, ulus-devletlerin bu kimlikleri asimile etme ve bastırma potansiyellerini zayıflatmaktadır. Bu durum, yerelliğin gücünü ve güncelliğini arttırıcı bir etki meydana getirmektedir¹.

4. Hukukun Küreselleşmesi ve Ulus-Devletlerin Egemenliklerin Aşınması

Küreselleşmeden en çok etkilenen alanlardan bir hukuktur. Ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda yaşanan küreselleşme olgusu, beraberinde bu alanlarda yaşanan gelişmelerin hukuk tarafından düzenlenme ihtiyacını doğurmaktadır. Bu ihtiyaç, hukukun da küreselleşmesine yol açmaktadır. Kuşkusuz, bu durumda hukuk yalnızca etkilenen bir alan değildir; hukuk aynı zamanda, küreselleşme sürecinin önde gelen taşıyıcılarından birini oluşturmaktadır².

¹ Şaylan., a.g.k, s. 216-217.

² Erdoğan., “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi”, www.liberal-dt.org.tr 12 Temmuz 2006.

Klasik egemenlik kavramının sarsılmasına yol açan hukukun küreselleşmesinde ilk ivme ekonomik ilişki ve yapılarda kendini göstermektedir¹. 20. yüzyılın son çeyreğinde dünyanın birçok ülkesinin piyasa ekonomisine geçmesiyle birlikte hız kazanan ekonomik küreselleşme olgusu, ekonomik ilişkileri düzenleme mekânında ve bu ilişkileri düzenleyen otoritelerde değişim yarattı. Söz konusu ilişkiler ulusalüstü mekânda, Dünya Bankası IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi ulusalüstü ekonomik aktörlerce düzenlenmektedir². Böylelikle, bireyler, şirketler ve devletler için borç ve haklar yaratan küresel hukuk ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte artan ekonomik bütünleşme, sermaye birikimi ve teknoloji bilgisi ihtiyacı, bazı devletleri, yabancı sermayeyi adeta davet etmeye zorlamaktadır. Gelişmemiş ya da gelişmekte olan devletler yabancı sermayenin gelmesine ihtiyaç duyarken, sermaye sahibi şirketler de kârlarını azamiye çıkarmak için bu ülkelerin pazarlarına açılmak istemektedirler. Bu durum, yeni bir hukuki ilişkiler zinciri yaratmaktadır. Bu ilişki zincirinde yabancı sermaye, ulusal hukukun üstünde bir hukukla korunmak istemektedir. Bunun anlamı, yabancı sermaye, başka ülkelere bir ölçüde kendi hukukuyla birlikte gitmektedir. Bu amaçla, iki taraflı yatırımları koruma antlaşmaları yapılmaktadır. Söz konusu antlaşmalarda, yabancı sermayenin keyfi millileştirme ya da kamulaştırmaya karşı korunması, uyuşmazlıkların uluslararası tahkim yoluyla çözülmesi ve kârların transferinin kolaylaştırılması gibi yabancı sermayeyi koruyan hükümler yer almaktadır³.

Bu ikili antlaşmaların yanı sıra, dünya ekonomisine yön veren IMF ve WTO gibi kuruluşlar da, küresel ekonomik ilişkilerin hukuki düzenlemesinin önemli saç ayaklarını oluşturmaktadır. Bu ulusalüstü kuruluşlar, ekonomik ilişkileri koydukları kurullarla düzenlemek suretiyle, hukukun küreselleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Hukukun küreselleşmesi, düşük bir yoğunlukta da olsa Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde de görülmektedir. Her ne kadar, uluslararası hukukun uygulayıcı gücü olarak yeterli bir otoriteye sahip olmasa, süper güçlerin yönlendirmesine açık olsa ve Güvenlik

¹ Keyder., Ç., “Avrupa Birliği için referandum yapalım”, Entelektüel Bakış, Milliyet, 18 Kasım 2000.

² Keyder, Ç., “Globalleşme ve Devlet”, Küreselleşme ve Ulus-Devlet (der. Meryem Koray), İstanbul, 2001, s. 142-143.

³ Gündüz, A., “Globalleşmenin Hukuki Boyutları”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 25-26, (Kış-Bahar 2002), s. 445.

Konseyi demokratik bir yapıya sahip olmasa da¹, BM, kimi işlevleri aracılığıyla hukukun küreselleşmesine katkıda bulunmaktadır. BM, özellikle, hukukun küreselleştiği bir alan olarak insan hakları konusunda -yetersiz de olsa- gösterdiği çabalarla bir yandan hukukun “ulusulüştüleşmesi”ni sağlamakta, diğer yandan da bu alana ilişkin olarak hukukun üstünlüğünü küresel ölçekte geçerli kılmaya çalışmaktadır. Benzer bir durum, azınlık hakları konusunda da geçerlidir. Etnik, dini, kültürel veya davranıştan kaynaklanan azınlık oluşturan grupların hakları evrensel değerler adına korunmaya çalışılmaktadır².

BM, kabul ettiği uluslararası sözleşmeler, belgeler, bildirgeler ve aldığı kararlarla, “insan hakları hukuku” ile “insancıl hukuk”un küreselleşmesine ve bu alanlarda hukukun üstünlüğünü sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede, “Birleşmiş Milletler Antlaşması”yla, insan haklarını korumanın BM’nin amaçlarından birisi olduğu ve üye devletlerin insan haklarına saygı borcu altında oldukları ilke olarak kabul edilmiş³; BM İnsan Hakları Komisyonu’nun hazırladığı “Evrensel İnsan Hakları Bildirisi” 10 Aralık 1948’de ilan edilmiş; 1966 yılında imzaya açılan ikiz sözleşmelerle (Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme) insan haklarını koruma mekanizmaları geliştirilmiş; soykırımı önleme, işkence ve ayrımcılık yasaklarına ilişkin sözleşmeler kabul edilmiş; kadınlar, çocuklar, azınlıklar ve emekçiler gibi korunmaya muhtaç kesimlerle ilgili spesifik sözleşmeler yürürlüğe konulmuştur.

Öte yandan, geleneksel uluslararası hukuk İkinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde yalnızca devletler arasındaki ilişkileri düzenlerken, küreselleşmenin sonuçlarından biri olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “bireyler” de uluslararası hukukun ilgi alalına girmeye başlamıştır. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri, hakları çiğnenen bireylere, devletlerin üstünlüğü ilkesine aykırı olarak, uyuğu olduğu devlete karşı uluslararası koruma ve denetim organlarına başvurma hakkı tanınmıştır⁴. Bu çerçevede, küresel toplumun temsilcisi olarak BM’ye, insani amaçlarla devletlerin iç işlerine müdahale yetkisi verilmiştir. Ulus devletlerin, egemenliklerini ileri sürerek bu

¹ Erdoğan., “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi”, www.liberal-dt.org.tr 12 Temmuz 2006.

² Keyder., Ç., “Avrupa Birliği için referandum yapalım”, Entelektüel Bakış, Milliyet, 18 Kasım 2000.

³ Aliefendioğlu, A., “İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri”, <http://www.abchukuk.com> 23 Haziran 2006.

⁴ Gülmez, M., Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması, Ankara, 2004, s.22

müdahaleye karşı çıkma şansları azalmış; egemenliğin hiç bir devlete insan haklarını ihlal etme ve insani yardımı reddetme yetkisi vermediği görüşü yaygınlık kazanmıştır¹.

Nitekim, 8 Ağustos 1945'te kurulan "Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi", savaş suçları ile insanlığa karşı suçlar ve barışa karşı suçlar işleyen kişileri uluslararası hukuk çerçevesinde yargılamış ve mahkum etmiştir². Bugün de insancıl suçları yargılamak üzere Roma'da 1998 yılında "Uluslararası Ceza Mahkemesi" kurulmuştur. Ayrıca halen Yugoslavya'da ve Raunda'da işlenen savaş suçlarını ve insanlığına karşı suçları yargılamak üzere BM tarafından kurulan ve bir "ad hoc" Savaş Suçları Mahkemesi faaliyet göstermektedir³.

Hukukun, bu evrensel karakterli "uluslarüstüleşmesi" yanında, bölgesel düzeyde de benzeri gelişmeler yaşanmaktadır. Yalnızca Avrupa ölçeğinde gerçekleştirilen üç önemli ulusüstü yapılanma ve bu yapılanmaların kabul ettikleri belge, bildiri ve kararlarla oluşturulan "Avrupa Ortak Hukuku", hukukun küreselleştiğini gösteren önemli bir gelişmeyi ifade etmektedir.

Avrupa coğrafyasının bu üç kurumsal yapısından biri olan "Avrupa Konseyi", İkinci Dünya Savaşı deneyiminden alınan derslerden hareket eden on Avrupa ülkesinin (kurucu üyelerden biri de Türkiye'dir), Avrupa'nın yaşamış olduğu bu yıkımı tekrar yaşamamak, ülkelerin barış ve güvenlik içerisinde birlikte yaşamlarını gerçekleştirebilmek amacıyla 1949 yılında kurulmuştur. İnsan haklarına dayalı, hukukun üstünlüğüne bağlı demokratik bir siyasal yapılanmayı amaçlayan Konsey Statüsü, bu ilkeleri ciddi bir biçimde çığneyen üye devletlerin Konsey'den çıkarılması yolunu öngörerek, bu ilkelere saygılı olma zorunluluğunu bir yaptırıma bağlamıştır. Avrupa Konseyi'nin bu amacına ulaşabilmesinin bir aracı olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), 1950 yılında Konsey üyesi 15 ülke tarafından imzalanarak 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. (Türkiye 1950'de imzalamış ve 1954 yılında onaylayarak yürürlüğe sokmuştur). Bu sözleşme, daha sonra yapılan 11 protokol ile tamamlanıp zenginleştirilmiştir. Avrupa Konseyi'ne üye olan kırkı aşkın ülkede geçerli olan bu sözleşme, yaklaşık 600 milyon insanı aynı insan hakları

¹ Erdoğan., "Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi", www.liberal-dt.org.tr 12 Temmuz 2006.

² Gülmez., a.g.k, s.22-23.

³ Gündüz., a.g.m, s.49.

standardına kavuşturmayı hedeflemiştir¹. Bu Sözleşme, insan haklarını, ulaşılması hedeflenen idealler manzumesinden, uygulanması zorunlu hukuk kuralları düzeyine çıkararak en önemli uluslararası belge niteliğindedir. İnsan haklarına dayalı demokratik devlet kavramını, -bir ülkenin yalnızca kendi ulusal sınırları içinde uyguladığı bir siyasal rejim türü olmaktan çıkarıp- Avrupa mekânının ortak siyasal-hukuksal değeri niteliğine dönüştüren bu Sözleşme, bu özelliğiyle, diğer uluslararası belgelerden farklıdır. Zira bu Sözleşme, bir anlamda Avrupa'nın ortak Anayasasıdır. Bu yönüyle söz konusu Sözleşme'nin çok büyük bir siyasal ağırlığı ve önemi vardır. Öyle ki, siyasal-hukuksal açıdan Avrupalı olmanın yolu, bu Sözleşme'ye uymaktan geçmektedir.

Avrupa coğrafyasının ikinci bölgesel yapılanması olan Avrupa Birliği (AB), önceleri ekonomik bir topluluk olarak örgütlenmişti. Avrupa Topluluğunu kuran ilk antlaşmada, Topluluğun kuruluş amacı, “ekonomik bir topluluk kurmak yoluyla, uzun süredir kanlı çatışmalarla bölünmüş halklar arasında daha geniş bir ortaklığı oluşturmak; ve bundan böyle paylaşılacak bir kaderi yönlendirecek kurumların temelini atmak” olarak belirlenmiştir. Ancak, ekonomik amaçların gerçekleşmesi, eninde sonunda bir siyasi birliğin kurulması hedefini içeriyordu. Nitekim öyle de oldu. Bugün itibarıyla AB, ekonomik olduğu kadar siyasi bir birliği de simgelemektedir. AB'nin oluşumu, üye devletlerin egemenlik haklarının bir kısmının devriyle mümkün olabilmiştir. Tersinden ifade edecek olursak, AB, üye devletlerden aldığı egemenliği kullanma yetkisiyle ulusalüstü bir yapılanma haline gelmiştir. Kendine özgü yasama, yürütme ve yargı organına sahip olan AB, bu mekanizmalar aracılığıyla ürettiği hukuku, bütün üye ülkelerde geçerli kılmaktadır. “AB hukukunun düzenleme alanına giren alanlarda, artık üye devletler düzenleme yetkilerini kaybetmişlerdir. Üye ülkeler ticaret, ekonomi, sosyal konular, malların, emeğin, sermayenin ve hizmetlerin dolaşımı, çevre ve tüketicinin korunması, ulaştırma, rekabet, tarım, para ve maliye gibi konularda AB hukuku ile bağlıdır; AB hukukuna aykırı hareket edemez. Bu durum, üye ülkelerin yasama, yürütme ve yargı erkleri bakımında geçerlidir”².

Avrupa bölgesel örgütlerinden üçüncüsü ise, 1975 yılında kabul edilen “Helsinki Nihai Senedi” ile başlatılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sürecidir. Bu süreç daha sonra, “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı”na (AGİT) dönüşmüştür. Bu

¹ Gündüz., a.g.m, s. 47.

² Gündüz., a.g.m, s. 46-47.

süreç içerisinde kabul edilen belgelerle, insan hakları, demokrasi ve azınlıklar konusunda ortak standartlar belirlenmeye çalışılmıştır. 1989 tarihli Viyana Belgesinde, katılımcı devletler, iç hukuklarını ve politikalarını, taraf oldukları uluslararası antlaşmalar ve AGİK belgelerindeki kararlarla uyumlu hale getirme taahhüdünde bulunmuşlardır. Kopenhag’da toplanan AGİK insani boyut konferansının 1990 tarihli nihai belgesi ise, insan haklarına ve temel özgürlüklere tam saygı ile siyasal çoğulculuğu güvence altına almıştır. 21 Kasım 1990 tarihli Paris Şartı; demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarının -ulusal azınlıkların etnik, dilsel ve dinsel kimliği dahil- korunması dahil olmak üzere bütün ilkeleri yeniden teyit etmiştir. Paris Şartı, Eylül-Ekim 1991 Moskova Konferansı için hareket noktası oluşturmuş; bu Konferansta kabul edilen belgeyle, insan hakları, temel özgürlükler ve hukuk devletinin uluslararası niteliği vurgulanmış; insan haklarının katılımcı bütün devletlerin ortak uğraşısı olduğu, sadece devletin iç sorunu olmadığı bir kez daha ifade edilmiştir¹.

Hukukun küreselleşmesinin en önemli göstergelerinden biri de, uluslararası hukukun öznelerinde yarattığı değişikliktir. Devletlerin yanı sıra, bireyler ve sivil toplum örgütleri de uluslararası hukukun özneleri olarak kabul görmekte ve resmen tanınmaktadır. Küreselleşen dünyada sivil toplum örgütlerinin artan önemine binaen bu kuruluşlar, “global sivil toplum”un yapı taşları olarak değerlendirilmektedir².

Demokrasinin temel değerleri olan çok sesliğin, siyasi katılımcılığın ve bireyin örgütlü olarak sesini duyurabilmesinin en önemli uygulama araçlarından birisi olan sivil toplum kuruluşları³, küresel sistem içerisinde birçok ulusal hükümetlerden daha etkin olabilmektedir. Uluslararası sivil örgütleri (NGO) kimi zaman, “BM’ye vekaleten ve ulusal devletleri ikame eder tarzda dünyanın çeşitli bölgelerinde rol almaktadırlar. Nitekim, 1990’lar ortalarında dünyanın muhtelif bölgelerine yapılan gelişme/kalkınma yardımlarının %10’dan fazlası NGO’lar eliyle dağıtılmıştır. Acil yardımın dağıtımına on kadar büyük NGO hakim durumdadır. Keza, Kuzey Sri Lanka’da, iç savaşın başlamasından sonra ilk eğitimin koordinasyonunu yine bu gibi isimli örgütler yapmıştır. Bazen de, uluslar arası toplum bir ülkenin içinde kimi somut görevler yerine getirmek üzere (Afganistan da mayınların

¹ Aliefendioğlu., İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri, <http://www.abchukuk.com> 23 Haziran 2006.

² Erdoğan., M., “Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 25-25, (Kış-Bahar 2002), s. 57.

³ Aliefendioğlu., İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri, <http://www.abchukuk.com> 23 Haziran 2006.

temizlenmesi gibi) NGO'lar oluşturmuştur"¹. Küresel ölçekte olduğu gibi, ulusal ölçekte de bu kuruluşlar çok etkin olabilmektedir. Türkiye'de yaşanan deprem felaketlerinde AKUT'un gösterdiği etkinlik ile Amerikalıların yüzde50'den fazlasının haftada en az dört saat bir gönüllü kuruluşta, kilise ya da yerel toplumda çalışıyor verisi, bunun önemli bir göstergesidir².

Görüldüğü gibi, küreselleşme, devlet dışında birçok siyasi-ekonomik aktörü ortaya çıkarmakta; devleti merkezi konumundan uzaklaştırarak³, çok-merkezli bir yapı ortaya çıkarmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ulus devletinin denetim gücünü ortaya çıkan yeni ulusal ve uluslararası siyasi-ekonomik aktörlerle paylaşması ya da egemenliğinin dolaylı da olsa sekteye uğraması (bilgi, mal, kapital ve insan kaynakları üzerindeki denetim gücünü aşamalı olarak yitirmesi), ulus-devletin krizini gündeme getirmektedir⁴. Ancak bu gelişmeleri, ulus-devletin erimesi ya da ortadan kalkmasının habercisi olarak yorumlamaz. Bu bağlamda, egemenlik kavramının tamamen içinin boşaldığını söylemek de mümkün değildir. Burada söz konusu olan, ulus-devletin hükümlerinin mutlaklaşması, yekpareleşmesi ve rasyonalizasyonu trendlerinin tersine döndüğüdür⁵.

Gerçekten de, küreselleşme süreci ulus-devlet modelini bir anda ortadan kaldırmayacaktır. Görünen o ki, ulus-devlet, klasik fonksiyonlarını yavaş yavaş yitirerek varlığını uzun süre korumaya devam edecektir. Giddens konuya ilişkin şu saptamayı yapmaktadır: "Ulus-devletler gerçekte hala güçlüdür ve siyasal liderlerin de dünyada oynayacak büyük bir rolleri vardır. Ama aynı zamanda, ulus-devletin gözlerimizin önünde yeniden şekillenme sürecini de kimse yadsıyamaz. Ulusal ekonomik politika artık eskisi kadar etkili olamaz. Daha önemlisi, jeopolitiğin geçmişteki biçimleri eskidiğine göre, uluslar kimliklerini yeni baştan düşünmek zorundadırlar"⁶.

¹ Erdoğan. Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye, s. 57.

² Dayı, H., "Küreselleşme mi, Küreselleştirme mi?", <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/kuresel/index.html>

³ Koray, M., Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr, 18 Haziran 2006.

⁴ Egin, A., "Ulus-Devlet Ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, (Aralık 2001), s. 185.

⁵ Keyder., a.g.m, Milliyet, 18 Kasım 2000.

⁶ Giddens, A., Elimizden Kaçıp Giden Dünya, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul, 2000, s.29.

Ancak, özellikle AB ülkeleri açısından, ulus-devletler şekli açıdan varlığını korumasına rağmen, yakın bir gelecekte, vatandaşlarının gözünde en önemli kamusal iktidar odağı olma özelliğini yitireceği anlaşılmaktadır. Ulus-devletlerin dokunamadığı alanlar ulusaltı/yerel ve ulusüstü iktidar merkezleri tarafından doldurulmaktadır. Böylece, ilk bakışta çelişkili gibi görünen bir durumla (küreselleşme/bölgeselleşme/yerelleşmenin eş zamanlı olarak yaşanması) karşı karşıya bulunmaktayız¹.

Küreselleşme, ulus-devletlerin egemenliklerinde ve klasik fonksiyonlarında aşındırmalar yapmakla kalmamakta; ayrıca, ulus-devlet bütünlüğünü de parçalamakta, “ulus-devletin dayandığı hem siyasal topluluğun sosyolojik niteliğini hem de topluluğun meşru kıldığı egemenliği dönüştürmektedir”².

Gerçekten de, özellikle, bilişim-iletişim teknolojisindeki gelişmelerin ulus-devletlerin bilgi tekellerini kırması ve farklı bilgi kaynaklarına ulaşabilmenin mümkün hale gelmesi, ulus-devletlerin refah fonksiyonundaki aşınmaların vatandaşların ulus-devletlere sadakatle bağlılık gerekçelerini ortadan kaldırması, Doğu Blokunun çözülmesi ve mikro-miliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması ve monist modernist paradigma yerine çoğulcu paradigmalara yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte, geçmişte ulus-devletler içinde bastırılmış olan birçok kimliklerin su yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bastırılmış kimlikler kendi farklılıklarını ortaya koymak, tanınmak, ekonomik veya politik haklar talep etmek için harekete geçmeye başladılar. Uluslararası kurumların/kuruluşların desteğini alabilmek için bu gruplar seslerini küresel düzeyde duyurmanın gerekliliğini fark ettiler. Bu çerçevede geliştirdikleri eylem planlarıyla uluslararası arenada da seslerini duyurma yoluna koyuldular. Bu hareketler kendilerini hem küresel hem ulusal ve hem de ulusaltı ölçeklerde ifade etme imkânına kavuştular. Yeni teknolojik imkânlardan da faydalanan bu hareketler, birçok yerel ve küresel kimliğin ulusal kimlikler aleyhine daha da görünür kılınmasını sağladılar. Bu sosyal ve siyasal hareketlerin görünürlüğünün artması iki önemli sonuç doğurdu: Coğrafi kültürlerden ve topluluklardan tamamen bağımsız, dil, din, cinsiyet, etnisite, ve cinsellik gibi kimliklerle bağlantılı fikirler hızla yayılmaya başladı;

¹ Uygun, O., Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr, 18 Haziran 2006.

² Sarıbay, A. Y., Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam (Der. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay), Ankara, 1998, s.16.

ikincisi ise, farklılıklar ekseninde yürütülen siyaset ulus-devletlerin gündemine oturmaya başlamadı. Bu gelişmeler, çeşitli grupların kültürel karakteristiklerinin -dil, din, yaşam biçimi, ritüeller, dünya görüşleri gibi- korunması, geliştirilmesi ve temsilini gündeme getirdi¹.

Yakın geçmişe kadar ulus-devlet sınırları içinde yaşayan çeşitli azınlık gruplar baskın kültür karşısında kendilerini daha aşağıda görüp, kendilerine yönelik eşit olmayan uygulamalar karşısında genellikle sessiz kalmışlardı. Küreselleşme olgusu, onurlu bir yaşam için, birey ve toplulukların kültürel özellikleri ve hakları konusunda yeni bir bilinç kazanmasını da beraberinde getirdi. Kültürel kimliklerdeki patlamaları sayısal verilerde de ortaya koymak mümkündür. Örneğin, Kuzey Amerika'da 1970 ve 1980'li yıllar arasında kendini Kızılderili olarak tanımlayan kişilerin sayısı 700.000 iken, bu sayı 2000'li yıllarda 1.400.000'e yükseldi. Bu artışın nedenin doğum oranının yükselmesi olmadığı açıktır. Farklılıkların daha görünür olması ve meşru kabul görülmesiyle birlikte, Kızılderililer de geçmişlerini ve kültürel kökenlerini daha çok önemsemeye ve kendilerini bu şekilde tanımlamaya başladılar².

Farklılıkların kamusal alanda görünürlüklerinin artması, demokratik siyasetin çoğulcu bir karaktere sahip olmasına yol açmaktadır. Geçmişte ağırlıklı olarak eme-sermaye ilişkisi ve bu ilişki çerçevesinde ortaya çıkan sorunlar siyasetin konusunu oluştururken, günümüzde farklılıkların tanınmasına dayalı kimlik siyaseti önplana çıkmaktadır.³ Din, mezhep, dil, etnik köken farklılıkları; çevrecilik, silahsızlanma ve savaş karşıtlığı; kadınların ve eşcinsellerin sorunları gibi alanlar yeni siyasetin konularını oluşturmaktadır. Bu durum demokratik siyaseti daha çoğulcu bir zemine doğru kaydırmaktadır. Artık siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri, siyasetin eski bağlamıyla sınırlı olarak politika yapmayı bir tarafa bırakmaya; yeni sorun alanlarını da içine alan bir zeminde politika yapmaya yönelmektedirler.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; gerek BM'nin kabul ettiği çeşitli belge ve mekanizmalar ve gerekse Avrupa örneğinde olduğu üzere oluşturulan çeşitli bölgesel yapılanmalar ve bu yapılanmaların ürettikleri hukuk aracılığıyla ve bütün bunlara ek olarak

¹ Schroeder, S.K., "Küreselleşme, kimlik, ulusal kültür", Radikal İki, 25 Aralık 2005.

² Schroeder., a.g.m, Radikal İki, 25 Aralık 05.

³ Keyman, "Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı", s. 40.

NGO'ların uluslar arası etkinlikleriyle, hukuk küreselleşmekte; hukukun üstünlüğüne dayalı bir küresel yapının inşasına doğru yavaş da olsa adımlar atılmaktadır. Bütün bu gelişmeler, kaçınılmaz olarak ulus-devletlerin egemenliklerini zaafa uğratmakta; bu ise, vatandaşlığın hem katılımcı boyutunda ve hem de hak ve özgürlükler boyutunda yeni açılımlar yaratmaktadır. Sonuçta, vatandaşlık kavram ve uygulaması değişime uğramaktadır.

Vatandaşlığın değişimi, bu kavramı belirleyen her iki unsuru itibariyle de söz konusu olmaktadır. Bir taraftan vatandaşlık kavramının “katılımcılık” unsuru, diğer taraftan da “hak ve özgürlükler” unsurunda bir açılma ve genişleme meydana gelmektedir. Vatandaşlar, geçmişte olduğu gibi yalnızca ulus-devletle sınırlı bir alanda siyasete katılmamakta; vatandaşlar, yerel/ulusal/küresel ölçeklerde siyasete katılmaktadırlar. Daha doğrusu, siyasi karar alma sürecindeki çoğulcu yapılanma, klasik katılım anlayışı üzerine yükselen vatandaşlık kavram ve uygulamasını sorunsallaştırmakta; her üç ölçekte de katılımı öngören bir anlayışı hakim kılma arayışını gündeme getirmektedir. İkinci olarak, vatandaşlığın “özgürlükler” boyutu da sorunsallaştırılmakta; ulus-devletler içinde asimile edilmeye, yok edilmeye, en iyimser yaklaşımla görmezlikten gelinmeye çalışılan farklılıkların açığa çıkmasıyla birlikte, hak ve özgürlüklerin bu alanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekliliği gündeme gelmektedir.

Böylece, vatandaşlık tanımının bu gelişmelere paralel bir tanım ve uygulamaya kavuşturulması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilik karşısında üretilecek en doğru tanım “anayasal vatandaşlık” tanımıdır. Bir yandan vatandaşların siyasete katılım kanallarını arttıracak, diğer taraftan da bütün farklılıkları içine alacak ve bu farklılıkların kendi kültürel kimliklerini koruyup yaşatabilmelerini sağlayacak bir anlayışın gerek hukuki düzlemde ve gerekse pratikte geçerli olması, genelde bütün dünyanın, özel de ise Türkiye'nin yaşadığı sorunlara bir çözüm olacaktır.

III. BÖLÜM

DEĞİŞEN DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE FARKLILIKLAR POLİTİKASI VE VATANDAŞLIK KAVRAMINA İLİŞKİN YENİ ARAYIŞLAR

1. Değişen Demokrasi Anlayışı Çerçevesinde Farklılıklar Politikası Ve Vatandaşlık Kavramına İlişkin Yeni Arayışlar

1. 1. Genel Olarak Demokrasi Kavramı

“Demokrasi” sözcüğü, Yunanca “demos” (halk) ve “kratos” (iktidar) sözcüklerinden oluşan birleşik bir sözcüktür. Bu birleşik sözcük, “halkın iktidarı” anlamına gelmektedir. Etimolojik tanım bize az çok demokrasi hakkında bir bilgi vermektedir. Bu tanımdan rahatlıkla anlaşılacağı gibi, demokrasi, iktidarın kaynağının halk olduğunu ve ancak onun tarafından kullanılabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir iktidarın meşruiyeti, ancak iktidarın halkın iradesinden doğmasına ve onun açık onamasına bağlıdır¹.

Demokrasi hakkında yapılmış tanımlar içerisinde en çarpıcı olanı ABD eski Başkanlarından Abraham Lincoln’a ait olandır. Ona göre demokrasi, “halkın, halk eliyle, halk için yönetimidir”². Bu tanımın birinci kısmında yer alan “halk eliyle yönetim” ifadesi, halkın kendisine ilişkin alınacak kararlara bizzat katılımını öngörür. Halkın, araya herhangi bir aracının girmeden, doğrudan doğruya kendisini yönetmesi anlamına gelen “doğrudan demokrasi” modelini öngören bu önermenin pratikte uygulanma şansı çok düşüktür. Bu model, ancak nüfusu küçük olan siyasi birimlerinde uygulanabilir. Bu güçlük karşısında, halkın, seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetilmesi ilkesi bulunmuştur. “Temsili demokrasi” olarak tanımlanan bu ilke, halkın, kendi yönetimine ilişkin alınacak temel kararlara, seçtikleri temsilcileri aracılığıyla katılımını öngörmektedir.

Temsili demokrasi anlayışının temelini “çoğunluk ilkesi” oluşturmaktadır. Bu ilke halkın yönetimine ilişkin alınacak kararlarda oybirliğini sağlamanın mümkün olmaması

¹ Sartori, G., : Demokrasi Teorisine Geri Dönüş (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan), Ankara, 1996, s.36.

² Sartori., a.g.k. s. 36.

karşısında zorunlu olarak kabul edilmiş bir ilkedir. Bu açıdan bakıldığında çoğunluk ilkesi, demokrasinin pratik bir kuralını oluşturmaktadır¹. Demokrasi kuramının özünü oluşturan “eşitlik” ilkesinin doğal ve mantıksal sonucu da, çoğunluğun yönetme hakkına sahip olmasını gerektirmektedir². Bu ilkenin hayata geçirilmesinde uygulanan yöntem, “seçim” mekanizmasıdır. Bunun anlamı, yapılan seçimler sonucu çoğunluğu elde eden(ler)in, halkı yönetmesidir. Parlamenter demokrasilerde bu ilke, seçimler sonucu parlamentoda çoğunluğu elde eden siyasi partinin ülkeyi yönetme hakkına sahip olmasını ifade etmektedir.

Demokrasilerde, çoğunluğun yönetme hakkının dayanağını oluşturan seçimler büyük önem taşımaktadır. Çoğunluğun yönetme hakkının meşruluğu, seçimlerin meşruluğu ile ilgili bir meseledir. Belirli bir zaman diliminde ülkeyi yönetme hakkına sahip olacak çoğunluğun belirlenmesinde bir araç olarak kullanılan seçimlerin demokratik meşruluğa sahip olabilmesi için bazı şartların varlığı gereklidir. Bu şartlar; seçimlerin düzenli aralıklarla yapılması, genel ve eşit oy ilkesinin kabul edilmesi, gizli oy ve açık sayım esasının kabul edilmesi, serbest bir seçim ortamının sağlanması, farklı görüşlerin siyasi partiler şeklinde örgütlenip iktidar yarışına katılabilmesi, seçmenlerin herhangi bir baskıya maruz kalmaksızın özgürce oylarını kullanabilmesi gibi şartlardır³. İşte, ancak bu şartları taşıyan bir seçim süreci sonucu ortaya çıkan çoğunluk, demokratik meşruluğa sahip olarak yönetme hakkını yerine getirebilir.

Demokrasi, yalnızca çoğunluğun yönetme hakkına sahip olduğu bir siyasi rejim değildir. Demokrasi aynı zamanda, yapılan seçimler sonucu azınlıkta kalanların (siyasi azınlıkların) haklarının korunması ve iktidara karşı özgürce muhalefet edip iktidara gelebilme şansının var olmasıdır. Unutmamak gerekir ki, siyasi azınlıkları baskı altına alarak ve özgür bir tartışma ortamı yaratmadan sağlanan çoğunluk, demokratik bir çoğunluk değildir⁴. Siyasi azınlıkların korunması, başta ifade özgürlüğü olmak üzere diğer özgürlüklerin yaygın kullanım imkânına sahip olduğu bir ortamda iktidarın eleştirilebilmesi ve görüş ve düşüncelerin tam bir açıklık ve serbestlik içinde ortaya konabilmesi ile sağlanır⁵. Bu gereklilik, demokratik bir devlet açısından bir güvence

¹ Erdoğan, M., Demokrasi, Lâiklik, Resmi İdeoloji, Ankara, 1995.s.8.

² Turhan, M., Siyaset ve Anayasa, Ankara, 1995, s.123.

³ Özbudun, E., Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1995, s. 62-64.

⁴ Gözübüyük, A. Ş., Anayasa Hukuku, Ankara, 1995, s.21.

⁵ Gözübüyük., a.g.k. s.21.

oluşturur. Gerçekten, bu “açıklık ve serbestlik ilkesi” sayesinde ki, siyasi azınlıkların yasa dışı yollara sapması önlenilerek, demokratik meşruiyet zemininde kalmaları sağlanabilmektedir.

Demokrasi, aynı zamanda bir özgürlükler rejimidir. Özgürlükler rejimi, bireylerin siyasi ve diğer iktidar odakları karşısında korunaklı kılınması açısından önemli olduğu kadar, demokratik sürecin de ayrılmaz parçalarını oluşturur. Temel hak ve özgürlükler olmaksızın sağlıklı işleyen bir demokrasinin varlığından söz etmek mümkün olamaz. Çünkü, demokrasinin dayanağını oluşturan ilkeler ve kurumlar ancak özgürlükler temeli üstünde yaşatılabilir. Demokrasinin temel ilkeleri olan, çoğunluğun yönetme hakkı, siyasi azınlıkların korunması ve çoğulculuğun güvence altına alınması hep özgürlükler rejiminin varlığını gerektirir.

Özgürlükler rejimi iki kategoriden oluşmaktadır. Sivil (medeni) hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve özgürlüklerdir. İktidarlar karşısında bireylere dokunulmaz bir alan sağlayan sivil özgürlükler, bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda kendi yaşamlarına yön verebilmelerine imkân sağlayan özgürlüklerdir¹. Siyasi özgürlükler ise, bireylerin yönetime katılabilmelerinin, siyasi etkinliklerde bulunabilmelerinin ve siyasi kararları etkileyebilmelerinin gereği olan özgürlüklerdir². Sivil özgürlükler, bireylere siyasi iktidar karşısında dokunulmaz bir alan yaratırken; siyasi özgürlükler, bireylerin siyasi hayatın her alanında ve her aşamasında etkili olabilmelerine, eylemsel ve düşünsel olarak katılabilmelerine imkân sağlar.

Demokrasi bir yönüyle de “çoğulculuk” demektir. Demokrasinin siyasi çoğulculuk ilkesi, toplum doğal yapısında mevcut çeşitli bölünmüşlükleri ve farklılıkları siyasi alana yansıtılabilmektedir. Bu ilke, toplumda yer alan farklı dünya görüşlerine ve siyasi anlayışlara mensup kişi ve grupların özgürce örgütlenmelerini ve siyasi iktidar yarışına katılabilmelerini ifade eder³. Demokrasilerde, birbirine zıt olan görüş ve çıkarları temsil eden kişi ve gruplar ile bunlar arasındaki uyuşmazlıklar, demokratik yaşamın birer gerçeği olarak kabul edilir; çatışmanın nedenini oluşturan faktörler yok edilmeye ya da ortadan kaldırılmaya çalışılmaz. Bunlar, eşitlik temelinde ve hak ve özgürlüklerin yaygın

¹ Erdoğan, M., Anayasal Demokrasi, Ankara, 1997, s.221.

² Erdoğan., Anayasal Demokrasi, s.221.

³ Ergil, D., Toplum ve İnsan, Ankara,1994, s.182.

kullanılabildiği bir ortamda birlikte yaşamalarını sağlayacak çözümler bulunmaya çalışılır¹. Farklı görüş ve çıkarları temsil eden kişi ve örgütlü grupların siyasi karar alma sürecine katılma kanallarının açık olduğu demokrasilerde, temel siyasi kararlar, örgütlenmiş görüş ve çıkarların çatışması sürecinde oluşacak pazarlık ve uzlaşmaların bir sonucu olarak alınır.

Yukarıda ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılan temsili demokrasilerin teorik işleyiş şeması, günümüzde artan bir şekilde sorgulanmakta ve yetersizliğine vurgu yapılmaktadır. Sorgulama ve yetersizlik iki nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birincisi, siyasi katılımın çok dar ve sınırlı oluşu ile ilgilidir. Yerleşik demokrasilerde, başka bir deyişle temsili demokrasilerde halk, belli aralıklarla yapılan seçimlerde oy kullanarak seçtiği temsilciler aracılığıyla teorik olarak kendi kendini yönetmeye çalışmaktadır. Bu mekanizmanın işleyişine bakıldığında, seçmen kitlesinin, sadece seçim zamanlarında hatırlandığı, bunun dışındaki zamanlarda ülke yönetimine hiçbir etkisinin bulunmadığı bir manzarayla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Sonuçta temsili demokrasi, halkın “aracılar” vasıtasıyla yönetildiği bir “aracılı”, “vasıtalı” demokrasiye dönüşmüş bulunmaktadır. Bu durum, bireylerin pasif bir konuma itilmeleri, aktif bir siyasi özne olarak kendi ve toplumun yönetimine ciddi anlamda katılamama gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

İkinci eleştiri noktası, cari demokrasi modelinin, dünyanın değişen ve başkalaşan yapısı karşısında yetersiz kalması hususunda odaklaşmaktadır. Dünyada yaşanan köklü değişimlere paralel olarak siyasetin bağlamının değiştiğini, değişen siyasetin bağlamını da içine alacak bir şekilde demokrasinin işletilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Daha açık bir anlatımla, modernitenin bir ürünü olan sanayi toplumunun yapısı, şartları, sorunları ve çelişkilerine uygun bir şekilde işleyen klasik temsili demokrasi modelinin bugünün gelişmelerine ayak uyduramadığı gerekçesiyle eleştirilmekte; postmodern dönemin ya da bilgi toplumunun formatına uygun bir demokrasi anlayış ve pratiğinin geliştirilmesi gerekliliği dile getirilmektedir.

¹ Gözübüyük., a.g.k., s.19.

1.2. Değişen Demokrasi Anlayışı ve Farklılıklar Politikası

Bütün dünyayı etkisi alan “küreselleşme” olgusu ve doğurduğu sonuçlar, toplumsal yaşamın her alanında kendini hissettirmektedir. Küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, her kavram, kurum, olay, olgu ya da düşünüş biçimini değişime zorlamaktadır. Bu değişimden, geçen yüzyılın yegane siyasi meşruiyet kaynağını oluşturan demokrasi de nasibini almaktadır. Küreselleşme, klasik demokrasi anlayış ve pratiğinin de sorgulanmasına ve bu alanda yeni açılımlar yapılmasına yol açmaktadır.

Modern toplumun kavramlarını, kurumlarını ve düşünce sistemlerini belirleyen ve buna bağlı olarak da modern toplumun siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki yapılarını biçimlendiren ana paradigma; Newtoncu mekanik evren tasavvurunun tetiklediği pozitivist-rasyonalist “Aydınlanma düşüncesi”dir¹. Aydınlanma düşüncesi ve ona eşlik eden bir dizi modernleşme hamleleri (sanayileşme, kentleşme, bürokratikleşme, uzmanlaşma, sekülerleşme vb.), modernist paradigmanın temellerini oluşturur. Bu paradigmanın, mutlaklığı, değişmezliği, kesinliği, genelliği ve evrenselliği öngören yapısı; bütün modern kavram, kurum ve düşünce biçimlerini olduğu kadar demokrasi teorisi ve pratiğini de etkisi altına almıştır. Modern ulus-devlet içinde ve modern paradigma çerçevesinde işleyen demokrasi modeli, bir yandan siyasetin konusunu, diğer yandan da siyasetin yapılış biçimini oldukça dar tutmuştur. Modern toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bu yapı, günümüz koşullarında yetersiz kalmakta; bu nedenle de şiddetle eleştirilmektedir.

“Newton fiziğinden esinlenen bu anlayış, boşluksuz bir yapıyı, mutlaklığı, değişmezliği, hiyerarşiyi, kesinliği ve en önemlisi tek doğru anlayışını gerektirmektedir (...) Mekanist toplumda, farklılık, çoğulluk, nüans gibi kavramlara yer yoktur (...) “ideoloji-eksenli” (bu) paradigma, “ya-ya da” cı bir tavırdan beslenmektedir. “Tek-doğru” etrafında aynılaştırma işlevi gören bu yaklaşım, “farklılık” iddiasıyla ortaya çıkanları da “ötekileştirmek”tedir. “Pozitivist-rasyonalist” olarak da nitelendirilebilecek bu yaklaşım, kendisini tanımlayan kimlikleri “denetlenmesi gereken nesnelere” olarak görmekte ve sorunu söz konusu nesneyi “dönüştürerek” çözmeye çalışmaktadır”².

¹ Güvel, E.A., “Karmaşık Sistemler Kuramı Bağlamında Mutabakat-Temelli Demokrasi Anlayışının Sürdürülemezliği Üzerine”, Demokrasi Platformu, Sayı 1, s.61.

² Arslan, Z., “ve çağı”, Liberal Düşünce, Sayı 22, s. 14.

Görüldüğü gibi, tektipleştirici ve aynılaştırıcı özellikleriyle dikkat çeken modern ulus-devlet pratiği, bu özellikleri öngören modern paradigmadan beslenmektedir. Modern dönemlerin demokrasi anlayış ve pratiği de buna hizmet eden bir araç işlevi görmüştür. Modern ulus-devlet yapılanması içinde işleyen demokrasi, ürettiği soyut vatandaşlık kavramıyla bütün bireyleri eşitlerken, aynı zamanda toplumda mevcut farklılıkları görmezlikten gelmiş ve/veya onları yok etmeye çalışmıştır. Farklılıklar, siyasetin konusunu oluşturmamışlardır. Bunlar, düzeltilmesi ya da ıslah edilmesi gereken patolojik olgular olarak görülmüşlerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında belirginleşip 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden modernleşme süreci içerisinde demokratik siyasetin bağlamını, ağırlıklı olarak, emek-sermaye ilişkisi ve bu ilişki ekseninde gelişen iktidar mücadelesi, üretim ve paylaşım meselesi oluşturmuştur. Buna bir de güvenlik sorunları eklenmiştir. Sanayi toplumu formatında işleyen demokratik siyaset, ağırlıklı olarak bu konular üzerinden yürütülmüştür. Kültürel ve kimlik sorunları, demokratik siyasetin dışında tutulmuştur.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru evrilen yolda, özellikle küreselleşme bağlamında yaşanan gelişmeler, sanayi toplumunun siyasi dünya görüşünü oluşturan temsili demokrasi anlayışını değişime zorlamaktadır. Nasıl ki, feodal devlet modelinden ulus-devlet modeline geçilmesiyle birlikte siyasi yapı değiştiyse veya tarım toplumunun siyasi yapısıyla sanayi toplumunun siyasi yapısı değişiklik arz ettiyse, bugün de bilgi toplumunun siyasi yapısının nasıl olacağı ve demokrasinin hangi yönde evrileceği sorusu gündemi işgal etmektedir¹. Bu soruya yönelik arayışlar çerçevesinde, sanayi toplumunun demokrasi anlayışı, yeni yapılanmalara açılmaktadır. Bu açılımın yönü ise bugün, çoğulculuğa, katılımcılığa ve yerelliğe doğru gözükmektedir².

Gerçekten de, yaşamın her alanını etkisi altına alan teknolojik gelişmeler (özellikle bilişim-iletişim sektöründe yaşanan devrim); sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte duvarların yıkılması; otoriter-totaliter yönetimlerin demokrasiye geçişi (üçüncü dalga demokrasinin küresel ölçekte yayılması); ülkelerarası göç olgusunun artarak devam etmesi ve bilgi yapılarında yaşanan köklü değişikliklere bağlı olarak toplumsal yapılar ve sorunlar değişip başkalaşmaktadır. Eski değer, yapı ve

¹ Yılmaz, A., Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar), Ankara, 2001, s. 371.

² Ökmen., a.g.m., s.221.

kurumlar tamamıyla ortadan kalkmamakla birlikte; bunların yanı sıra yeni toplumsal hareketler boy göstermektedir. Çevrecilik, silahsızlanma ve savaş karşıtlığı, kadın hakları savunuculuğu, kürtaj ve eşcinsellerin sorunları, etnik, dilsel ve kültürel farklılıklar sorunu ve sorunlar etrafında beliren değerler, kurumlar, yapılanmalar ve mücadeleler siyasetin yeni bağlamını oluşturmaktadırlar. Sanayi toplumunda siyasetin bağlamını emek-sermaye ilişkisi ve bu ilişki çerçevesindeki sorunlar oluştururken, sanayi sonrası günümüz toplumlarında, farklılıkların tanınmasına dayalı kimlik politikaları önplana çıkmaktadır.¹ Farklı bir söyleyişle, bu gelişmeler “yeni toplumsal hareket siyaseti”nin konusunu oluşturmakta; üretim ve paylaşım sorunları üzerine oturan eski siyasetin bağlamına, kültür ve kimlik sorunları eklenmektedir. Siyasetin konusundaki bu artış, yerleşik demokrasileri daha çoğulcu ve katılımcı olmaya yöneltmektedir.

Gerçek anlamda bir çoğulculuğun hakim kılınabilmesi için, demokrasinin temellendirilmesinde bir değişiklik gerçekleştirilmektedir. Bugün artık demokrasi, uzlaşma yoluyla “ortak iyi”nin belirlenmesi şeklinde anlaşılmamakta; daha çok, birbirleriyle çelişen ancak birbirlerini nakzetsen “ortak iyi”lerin birlikte yaşatılabileceği bir siyasal sistem şeklinde anlaşılmaktadır. Bu çerçevede geliştirilen, “radikal demokrasi projesi, demokrasinin temelini uzlaşmadan daha çok çelişkilerin tanınmasında görür. Çelişkinin demokrasinin tanımlayıcı bir ögesi olarak düşünülmesi, bize toplumsal sözleşmeden dışlanmış kimlikleri tanıma olanağını verir. Eğer liberal demokrasiye anlam veren ögenin çoğulcu toplum olduğunu, ve çoğulcu toplumda farklı kimliklerin toplumsal ilişkiler içindeki varlıklarının tanınması olduğunu düşünürsek, o zaman bu kimlikler arası ilişkinin daha doğrusu, farklı kimlik tanımlamaları arasındaki çelişkinin demokrasinin kurucu ögesi olarak ele alınması gerektiğini önerebiliriz. Uzlaşma yerine çelişkiyle demokrasiye yaklaşmak bize iki önemli saptamayı yapmak olanağını verir: (a) liberal demokrasi toplumsal yapının değişen yapısına açık bir sistemdir ve her zaman yeniden yapılanma gereksinimindedir; ve (b) çoğulcu toplum yapısına uygun demokrasi anlayışı bütünleştirici değil, farklı kimlik konumları arasındaki ilişkiyi düzenleyici nitelikte olmalıdır”².

¹ Keyman, E.F., “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam (Der. E. Fuat Keyman /A. Yaşar Sarıbay), Ankara, 1998, s. 40.

² Keyman., a.g.m., s. 47.

Görüldüğü gibi, yeni demokrasi arayışının yoğunlaştığı konu, demokratik siyasetin değişen bağlamına uygun bir formül üretmektir. İçinde çeşitli farklılıkları barındıran “yeni toplumsal hareketler”in de kendilerini bulabilecekleri çoğulcu bir yapılanma üzerinde durulmaktadır. Mevcut demokrasi modelinin, çoğulcu toplumu oluşturan farklı kimliklerin taleplerine artık karşılık vermemesi dolayısıyla başlayan bu arayış, özü itibarıyla, vatandaş kategorisinin yeniden kurulması ile uğraşmaktadır. Bu bağlamda liberal demokrasinin alanını genişletmek istemektedir. Böylece, vatandaşlık kavramının “kimlik” boyutunun içi doldurulmak istenmekte; farklı kültürel kimliklerin barış içerisinde eşdüzeyleli birlikteliğini sağlama amaçlanmaktadır. Bununla, bugüne kadar hep dışlanan ve ötekileştirilen kimlikler, vatandaşlık kavramı içinde yer almaları gerçekleşmiş olacaktır.

Yeni demokrasi arayışı, vatandaşlık kavramının mevcut “katılım” boyutunu da sorunsallaştırmakta; siyasi katılımın genişletilmesine yönelik çabalara da kulak vermektedir. Bu bağlamda yapılmak istenen, temsili demokrasinin katılımcı demokrasiye dönüştürülmesidir.

Temsili demokrasinin katılımcı demokrasiye dönüştürülme çabası, temsili demokrasinin siyasi katılım konusundaki yetersizliklerinden hareket etmektedir. Bu yetersizlikler ya da aksaklıklar üç kümede toplanmaktadır. Bunlardan birincisi, siyasi katılımın genellikle seçim dönemleriyle sınırlı kılınmasıdır. Seçim dönemleri dışında bireylerin yönetim olgusunun işleyişine ve kararların alınmasına hiçbir etkilerinin olmayışı, vatandaşlığı pasif bir konuma itmektedir. İkinci aksaklık, siyasi temsilin kolayca manipüle edilebilmesidir. Kitle iletişim araçlarının ve diğer propaganda araçlarının tercih şansını yok etmesi, temsilin sahicilikten uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu anlamda siyaset, toplumsal sorunlara üretilen farklı çözüm önerilerini tartışmaktan çıkıp bir halk tiyatrosu veya medya imajı haline gelmektedir. Üçüncü olarak, modern toplumun giderek karmaşık hale gelen sorunların çözümünde siyasilerin dışlanması ve teknokrat-bürokratların onlar adına kararlar almasıdır. Bu durumda, bürokrasi, temsilcinin yerini almaktadır. Bunun anlamı, politika üretiminin (policy making) siyasi karar almanın yerine geçmesidir¹. Bu ise, demokrasiyi ve onun gereklerinden olan seçim olgusunu anlamsız kılmaktadır.

¹ Yılmaz., a.g.k. s. 375.

Bütün bu olumsuzluklar nedeniyle, klasik katılım mekanizması yerine gerçek anlamda siyasi katılımı sağlayacak yöntem ve mekanizmaların üretilmesi yoluna gidilmektedir. “Radikal demokrasi projesinin bu bağlamda gündeme getirdiği öneri, devlet/sivil toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi için karar-alma süreçlerinin kamusal alanın taleplerine açılmasının, daha doğrusu sivil toplum örgütlerinin karar-alma süreçlerine katılımının gerekliliğidir”¹. Bu önerinin hayata geçirilmesinde demokrasinin sağlıklı işlerliği açısından üç yönlü bir yarar umulmaktadır.

Birincisi, sivil toplumun karar alma süreçlerine dahil edilmesi, sivil toplumun güçlenmesi sonucunu doğuracaktır. Bu ise, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan “çoğulculuk” ilkesinin kurumsallaşması demektir. İkinci yarar, iktidarın yaygın denetimini mümkün kılmasıdır. Yönetimin kendi içinden ve yargı vasıtasıyla gerçekleştirilen denetimimin çoğu kez yetersiz kalması gerçeği karşısında, sivil toplumun gerçekleştireceği “alttan denetim” işlevsel olacaktır. Üçüncüsü ise, vatandaşlığı kimlik boyutunun güçlendirilmesine katkı sunacaktır. Sivil toplumun etkin bir biçimde karar alma süreçlerine girmesi, modern toplumunun bugüne kadar görmezlikten geldiği kültürel kimliklerin ve marjinal grupların taleplerinin seslendirilmesi ve karşılık bulması mümkün olabilecektir.

Katılımcılığı yaygınlaştırmak ve böylelikle aktif vatandaşlık anlayışını egemen kılmak amacıyla sivil toplumun siyasi karar alma süreçlerine dahil edilmesi, demokrasinin öznesindeki değişime de işaret etmektedir. Bu anlamda demokrasinin öznesini yalnızca devlet-parti değil, aynı zamanda sivil toplum-birey oluşturmaktadır. Siyasi katılımının ve buna paralel olarak da demokrasinin alanını genişletebilmek ve onu çoğulcu toplumun taleplerine karşılık verebilir bir duruma getirebilmek için, hem sivil toplumun hem de devletin demokratikleşmesini eşzamanlı olarak gerçekleştirmek gerekmektedir. Sivil toplumun demokratikleşmesi, onu oluşturan toplumsal hareketlerin taleplerine duyarlı olmasına ve talepleri karar alma süreçlerine katabilmesine bağlıdır. Sivil toplumun bunları gerçekleştirmesi, beraberinde devlet politikalarının demokratikleşmesini de getirecektir².

Küreselleşmenin demokratik siyaset ve siyasi katılım üzerinde yarattığı bir başka etki, demokrasiyi ve katılımı, küresel-ulusal-yerel etkileşim ekseninde düşünmeye

¹ Keyman., a.g.m., s. 50.

² Keyman, F., “Globalleşme ve Liberal Demokrasi”, Demokrasi Gündemi, Sayı 20, 1994/IV, s.25.

itmesidir. Modern ulus-devletlerde siyasi karar alma merkezleri yalnızca ulusal devletlerken, günümüzde bu tek merkezli karar alma/siyaset yapma biçimi sona ermektedir. Bunun yerine, küreselleşme ve onun paradoksal sonucu olan “yerelleşme” dikkate alınarak bir karar alma şeması oluşturulmaktadır. Bir taraftan yerel yapı ve aktörler, diğer taraftan da ulusal ve küresel yapı ve aktörler karşılıklı etkileşim süreci içinde siyasetin öznelerini oluşturmaktadır. Böylelikle çoklu bir siyasi karar alma süreciyle karşı karşıya kalınmaktadır. Bunun anlamı, katılımın ulusal ölçekte sınırlı kaldığı klasik şemanın sona ermesidir.

Siyasi katılıma ilişkin -katılımın öznelerindeki değişimin dışında- yaşanan bir başka gelişme, katılım alanlarının genişleme eğilimi göstermesidir. Klasik model içinde yalnızca genel ve yerel seçimlerle sınırlı kalan katılım olgusu, kimi demokratik ülkelerde tatbik edildiği gibi, yönetimin adem-i merkezileşmesine paralel olarak oluşan daha küçük siyasi-idari birimlere katılıma doğru genişlemektedir. Siyasi ve idari alanların yanı sıra, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da katılıma açık yapılar oluşturulmaya başlanmaktadır.

Kuşkusuz, bütün bu gelişmeler mevzii ve yeni olmakla birlikte, küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, değişimin bu doğrultuda gelişeceğini işaretini vermektedir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, vatandaşlık kavramını aktif hale getirecek katılımcı demokrasi modelinin kökleşip yerleşebilmesi birtakım önkoşullara bağlıdır. “Katılımcı demokrasi için olmazsa olmaz şart toplumda çok kuvvetli bir sivil bilincin mevcut olmasıdır. Sivil duyarlılığın yüksek seviyede olmadığı toplumlarda katılımcı demokrasinin hayata geçmesi olanaklı değildir; çünkü katılımcı demokrasi olaylar, olgular karşısında kendi haklarını koruyabilecek kadar duyarlılığa ve sivil bilince; bu duyarlılığı harekete geçirecek bir örgütlenmeyi yaratacak sivil kurum–kurumsallaşma kültürüne ve sonunda da tüm bu faaliyetleri yürütecek bilgiye dayalı sivil toplum oluşumlarına (NGO– sosyal hareketler–sivil toplum kuruluşları–demokratik kitle örgütleri–protesto grupları) ihtiyaç duymaktadır. Katılımcı demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi için toplumda katılım, tartışma ve uzlaşma kültürünün olması gerekir. Katılımcı demokrasi temsili demokrasiden ayrı olarak sorunu tespit etmeyi–sorunun kaynaklarını tespit etmeyi–sorunun taraflarını tespit etmeyi ve sorunu bu süreçteki tüm tarafların aktif olarak katılmasını, tartışmasını ve uzlaşarak

çözümlemesini içeren bir yeni anlayış–model–sistemdir. Geçici ya da kalıcı işbirlikleri katılımcı demokrasinin önemli bir boyutudur”¹.

2. Değişen İnsan Hakları Anlayışı Çerçevesinde Farklıklar Politikası Ve Vatandaşlık Kavramına İlişkin Yeni Arayışlar

2.1. İnsan Haklarının Güncelliği ve Önemi

Günümüz değerler sıralamasının en üst basamaklarında yer alan insan hakları, güncelliğini yitirmeyen önemli bir siyasi değer olarak varlığını sürdürmektedir. İnsan hakları kavram ve anlayışı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanlığın artan bir şekilde gündemine girmeye başlamıştır. O günden bugüne güncelliğini ve önemini arttırarak bugüne taşınmıştır. Öyle ki, 20. yüzyılın son çeyreğinden bugüne kadarki süreç içerisindeki insanlık tarihi “İnsan Hakları Çağı” olarak değerlendirilmektedir².

İnsan hakları kavramı, kişinin sırf insan olması dolayısıyla sahip olduğu hakları ifade etmektedir. İnsanların kişiliği, onuru ve değeri hep bu haklarla gerçeklik ve geçerlilik kazanmaktadır. Bunun içindir ki, insan hakları, günümüzde her türlü meşruluğun bir ölçütü olarak kabul edilmektedir³. Bu bağlamda, ulusal ve ulusüstü kurum ve yapıların bütün tasarrufların meşrulukları, insan hakları ekseninde geçerlilik kazanmaktadır. Ulusal düzeyde, devletin klasik üç fonksiyonunu ifa eden parlamento, hükümet ve yargı organının tasarruf ve kararları, insan haklarına uygun oldukları ölçüde meşruluk kazanmaktadır. Bu anlamda insan hakları, siyasi meşruluğun “mihenk taşı”nı oluşturmaktadır.

Bu özelliği nedeniyle ki insan hakları; başka kavram, anlayış, değer ve ideallerin bir aracını değil, bizatihi kendisi başlıbaşına bir “amaç” oluşturmaktadır. Sözgelimi, günümüzün en popüler ve en yaygın kabul gören kavramlarından biri olan “demokrasi”

¹ Yılmaz, T., “Aracılı demokrasiden katılımcı demokrasiye”, Zaman, 13 Şubat 2003.

² Erdem, F. H., “İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış”, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003, s. 4.

³ Donnelly, J., Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları (Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Ankara, 1995, s.25.

kendi başına bir amaç-değer değildir. Daha çok, insan haklarını korumanın ve güvence altına almanın birer araç-değeridir. Farklı söyleyişle, demokrasi, insan hakları karşısında “bağımlı” bir konumdadır. Aynı değerlendirmeyi “hukuk devleti” kavramı için de yapmak mümkündür. Hukuk devleti de, insan haklarını korumanın ve gerçekleştirilmesinin bir aracıdır. Hukuk devletinin var oluş sebebi, insan haklarıdır. Dolayısıyla, her iki kavram da insan hakları karşısında birer araç konumundadırlar.

İnsan hakları, ulusal düzeyde olduğu kadar, bölgesel ve küresel ölçekte de meşruluğun en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Bunun anlamı, bölgesel ve küresel ölçekteki kurumsal yapılanmaların aldıkları kararların ve gerçekleştirdikleri tasarrufların, insan haklarına uygunluğuna göre bir değer ve önem kazanmasıdır. Bu gelişmenin en önemli sonucu, insan hakları ihlalleri ve sorunları, artık devletlerin bir iç sorunu olmaktan çıkmış, ulusal sınırları aşarak evrensel bir sorun haline gelmiştir.

Bu önemi dolayısıyla ki, insan hakları, ülkelerin/toplumların gelişmişlik düzeyinin ölçümünde kullanılan temel kriterler içinde yer almaktadır. Geçmişte yalnızca ekonomik göstergelerden hareketle tanımlanan gelişme ve kalkınma kavramlarına bugün için çeşitli siyasi, kültürel ve sosyal faktörler de eklenmiş bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu (UNDP)'nin her yıl düzenli olarak yayınladığı İnsani Gelişim Raporu'nda bunu görmek mümkündür. Bu Rapor dünyadaki bütün ülkeleri çok ayrıntılı verilerle değerlendirmeye tabi tutmaktadır. UNDP'nin 2000 yılı İnsani Kalkınma Raporu'nun en önemli yönü, insan hakları kavramının kalkınma kavramı içine sokulmasıdır. “Bundan böyle insan hakları konusunda mesafe kat etmeyen ülkeler kalkınma alanında da geri kalmış addedilecekler. İlk önce kişi başına düşen milli geliri kalkınmanın tek göstergesi kabul eden insan aklı, giderek bu ölçüte yaşam beklentisi, okuryazarlık, bireylerin toplumsal gelişim olanakları gibi faktörleri ekledikten sonra; bu yıl da insan hakları kavramını siyasilerin elinden alıp; kalkınmanın bir değişkeni haline getiriyor. Rapor, gelişmekte olan ülkelerin insan hakları alanındaki girişim ve çabalarını üç ana alanda teşvik etmekte: 1) Kapsayıcı demokrasiler inşa edilmesi. 2) Halka hesap verebilir kurum ve kuruluşlarının oluşturulması. 3) Eşitlikçi ekonomik büyümenin sağlanması”¹.

¹ Ülsever, C., “İnsan hakları milli egemenlikten üstün!”, Hürriyet, 1 Temmuz 2000.

Öte yandan, dünyada birçok ulusal ve uluslararası nitelikli akredite sivil toplum kuruluşları, yıllık olarak yayınladıkları raporlarla ülkelerin insan hakları karnelerini dünya kamuoyunun bilgisine sunmaktadırlar. Uluslararası Af Örgütü, İnsan Haklarını İzleme Örgütü ve Freedom House gibi kuruluşlar bunlar arasında yer almaktadırlar.

Merkezi ABD’de bulunan bağımsız bir kuruluş olan ve 1972 yılından beri ülkelere ‘demokrasi’ notu veren Freedom House (Özgürlükevi), 1999 Raporu, dünyada 192 ülkeden 85’inin tam özgür sayılabileceğini bildirdi. Kuruluşun yıllık raporunda Türkiye, aralarında Rusya ve Tanzanya'nın da bulunduğu 51 ülkeyle birlikte "yarı özgür" ülkeler grubunda yer aldı. Dünya ülkelerinin "özgür", "yarı özgür" ve "özgür olmayan" gruplara ayrıldığı raporda, politik haklar ve sivil özgürlükler alanında ayrı ayrı yapılan değerlendirmeler sonunda ülkelere 1 (en iyi) ile 7 (en kötü) arasında değişen notlar verildi. Türkiye, politik haklar değerlendirmesinde 4, sivil haklar karnesinde ise 5 puan aldı. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yarı özgür ülkeler arasında Rusya, Arnavutluk, Fas, Peru, Kuveyt, Liberya, Gabon, Zambiya gibi ülkeler sayıldı. Kıbrıs Rum kesimi "tam özgür", KKTC ise Türkiye gibi "yarı özgür" ülkeler sıralamasında yer aldı¹.

Freedom House’un 2002 raporuna göre Müslüman olmayan ülkelerin yüzde 75’inde yönetimler seçimlerle işbaşına gelirken, bu oran İslam ülkeleri söz konusu olduğunda yüzde 23’e düşmektedir. İslam ülkeleri içinde sadece Mali tamamen özgür ülkeler içerisinde yer almaktadır. Türkiye ise, “yarı özgür” 18 İslam ülkesi arasında yer aldı². Freedom House’un 2003 Raporunda Türkiye’deki olumlu gelişme takdirle karşılandı. FH’nin en kötüsü 5, en iyisi 1 olan ve ülkeleri “özgür”, “yarı özgür” ve “özgür olmayan” diye sınıflandıran puan sisteminde, Türkiye’deki iyiyeye gidiş rakamsal olarak da kendini belli etmektedir. 1994’ten başlayarak her yıl siyasi ve sivil haklar alanlarında hep en düşük verdiği Türkiye’nin notunu, FH örgütü, ilk kez 2004 yılında daha yüksek olarak değerlendirdi. Raporunda, Türkiye’nin insan hakları alandaki gayretine dikkat çekildi; Ak Parti hükümetinin ülkedeki insan hakları standardını yükseltme niyetinin de altı çizildi³.

Görüldüğü gibi, insan hakları uygulamaları artık bir iç hukuk sorunu olmaktan çıkmış, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çeşitli akredite uluslararası sivil toplum

¹ Milliyet, 26 Aralık 1999.

² Milliyet, 20 Aralık 2001.

³ Kuru, F., “İnsan ve hakları”, Yeni Şafak, 27 Şubat 2004.

kuruluşları, yayınladıkları raporlarla, ülkelerin insan hakları karnelerini uluslar arası kamuoyunun bilgi ve ilgisine sunmaktadırlar.

2.2. İnsan Hakları Kavramının Felsefi ve Tarihi Temelleri

İnsan hakları düşüncesi, insanların sırf insan oldukları ya da insan olarak doğdukları için sahip oldukları hakları ifade etmektedir. Bu düşünce biçimi, insan haklarının kaynağını temellendirmek için, insan yapısı olan hukukun dışında bir hukuk arayışına girmiştir. Bu çerçevede geliştirilmiş olan “doğal hukuk” anlayışından yararlanmıştır.

Klasik insan hakları anlayışı, “doğal hukuk” ve onun bir parçası olan “doğal haklar” düşüncesine dayanmaktadır. İnsanlar tarafından oluşturulan, ondan ayrı ve ona üstün bir hukuk düşüncesinin kökleri çok eskidir. Doğal hukuk olarak adlandırılan bu düşüncenin kökleri, Antik Yunan felsefesine, Stoa felsefesine ve Roma’nın doğal hukuk öğretisine dayanmaktadır¹. Bu öğretiler, insan doğasının gereği olan ve evrensel bir nitelik taşıyan doğal yasaların var olduğunu ve bu yasalara herkesin uyması gerektiğini savunmaktadırlar². Bu görüş, beraberinde, iktidarların dokunamayacağı bir alanın var olduğu anlayışını getirmektedir.

Bu tarihi kaynaklardan beslenen insan hakları düşüncesi, bir siyasi görüş olarak tarih sahnesine çıkışı 17. ve 18. yüzyıllara rastlar. İlk kez 17. yüzyıl düşünürü Hugo Grotius hukukun akla ve doğaya uygun olması gerektiğini ileri sürmüştü ve bu hukukun zaman ve mekân itibariyle değişmez bir yapıda olduğunu söylemiştir³. 18. yüzyıl liberal düşünürlerinden John Locke, insanın sırf insan olmasından dolayı birtakım haklara sahip olduğunu ve bu haklara toplumsal sözleşme öncesinde içinde yaşadığı doğal durumda yaygın bir biçimde kullandığını ileri sürmüştür. Ona göre, insanlar, doğa durumunda sahip oldukları yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkı gibi hakları daha güvenceli bir ortamda kullanmalarını sağlamak amacıyla kendi aralarında anlaşarak siyasi bir örgüt oluşturmuşlardır. Devlet bu haklara riayet etmeli; bu haklara riayet etmediği ve koruma

¹ Aliefendioğlu, Y., “İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri”, www.abchukuk.com, 15 Temmuz 2006.

² Uygun, O., “İnsan Hakları”, Ortak Çalışma, İstanbul, 2000, s.16.

³ Gemalmaz, M. S., İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul, 1997, s. 28.

görevini yerine getirmediği zaman, insanlar için direnme hakkının doğacağını söylemiştir¹. Locke sonrasında Montesquieu, Voltaire ve Jean Jacques Rousseau gibi düşünürler bu görüşü destekleyip geliştirdiler.

İnsanların salt insan oldukları ya da insan olarak doğdukları dolayısıyla birtakım dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklara sahip olduğunu savunan Doğal Hukuk anlayışı, siyasi düşünce tarihinde önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Hakların devlet ya da devlet benzeri siyasi örgütlenmeler tarafından bahşedilmediğini; bu hakların, devletten önce de var olduğu savunan Doğal Hukuk görüşü, 15 ve 16. yüzyıllarda yaygınlaşmaya başlayan mutlakıyetçi modern devletlere karşı koyuşun adresi olmuştur. Bu görüş sayesinde, baskıcı ve otoriter rejimlere karşı özgürlüklerin savunuculuğu yapılmıştır. Bu görüş aynı zamanda, devlet iktidarının sınırlanmasına yönelik arayışlarda da öncülük etmiştir².

İnsan hakları doktrini, devletin, kendi yarattığı hukuktan (pozitif hukuktan) önce var olan ve onun üstünde olan doğal hukukla sınırlı olduğunu ve insanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorunda olduğunu ileri süren doğal hukuk anlayışından beslenmiştir. Bu düşünce biçimi, o dönemde yaygın olan mutlakıyetçi modern devlet otoritesini sınırlamak suretiyle bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almada kullanılmıştır³. İnsan hakları kavramının doğal hukuk anlayışı çerçevesinde bu şekilde temellendirilmesinin asıl hedefi, korumasız bireyi güçlü devlet otoritesi karşısında korumak olmuştur. “Bu bağlamda insan hakları kavramı, bir öğreti ve bir siyasi ideoloji olarak, birey-devlet ilişkisinde bireyi önceleyen ve devleti bireyin haklarını korumaya yönelik bir ‘araç’ olarak gören yaklaşım üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşıma göre devletin varlık nedeni bireyin hak ve özgürlüklerini korumaktır. Dolayısıyla, insan hakları öğretisinin temel amaç ve işlevi, devlet iktidarını sınırlamak suretiyle ‘birey hak ve özgürlükleri’ni güvence altına almaktır”⁴.

¹ Aliefendioğlu., a.g.m, 15 Temmuz 2006.

² Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 6.

³ Kapani, M., İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, İstanbul, 1991, s.19.

⁴ Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 6.

2.3. İnsan Haklarının Evrimi

Tarihsel-toplumsal ve evrensel nitelikli olan insan hakları kavramının gelişim süreci devam etmektedir. İnsan hakları kavramı, gelişimini tamamlanmış statik bir kavram değildir. Dinamik olan bu kavramın gelişme süreci hâlâ devam etmektedir. Bugünkü insan hakları kavramının gelişimi üç farklı aşamada ortaya çıkmıştır. Her üç aşamada, dönemin yapısına uygun farklı hak kategorileri kabul edilmiştir.

İnsan hakları kavramının evriminin ilk aşamasında, bu kavram, 17 ve 18. yüzyıl liberal düşünürlerince geliştirilmiş; Fransız “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”yle ifadelendirilmiş; Amerikan ve Fransız Devrimleri ile büyük ölçüde uygulamaya geçirilmiştir. Bu aşamada beliren haklar, öncelikle bireyi daha çok devlet karşısında koruyan, onun özel ve eylem alanını genişleten klasik haklardır¹. Bu haklar, feodaliteyi tamamıyla tasfiye etmeyi, onun imtiyazlı ve hiyerarşik yapısını yıkmayı, 15 ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkan mutlak monarşik yönetimleri sınırlamayı hedefleyen haklardır. Bu hakların arkasında, o dönemde ticaret yoluyla ekonomik zenginliği eline geçiren yeni bir sınıf olarak burjuvazi vardır. Burjuvazi, bir yandan ekonomik iktidarını siyasi iktidarla pekiştirmek, diğer yandan da biriken sermayesini güvence altına alabilmek için bu haklara ihtiyaç duymaktadır. Bu haklar, burjuvazinin elini kolunu bağlayan feodal düzen yıkılmasına ve eski egemen sınıf olan aristokrasinin tasfiye edilmesine yardımcı olmuştur².

Klasik haklar olarak adlandırılan “sivil ve siyasi haklar”, bu dönemin egemen güçleri ile düşünce biçimlerinin çatışmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, bir yanda yıkılmaya yüz tutmuş feodal unsurlar ve bunlara tasfiye etmeye çalışan mutlakıyetçi krallıklar, diğer yandan da her ikisini de ortadan kaldırmayı hedefleyen burjuva sınıfı bulunmaktadır. Burjuvazi, hem merkezi krallıklara ve hem de ayrıcalıklar üzerine kurulu feodal rejime karşı verdiği mücadelede, özgürlük ve eşitlik kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Özgürlük, mutlakçı krallıkların sınırlandırılmasında, eşitlik ise imtiyazlı feodal toplumun tasfiyesinde kullanılmıştır.

¹ Yılmaz, G., “Değişen Dünya İçin Yeni Bir Anlayış: Hakların Yeniden Tanımlanması ve Yeni Planlama Yaklaşımı”, www.elyadal.org/pivolka/11/degdunya.htm, 19 Temmuz 06.

² Uygun., a.g.m, s.21-22.

İnsan haklarının tarihsel evriminin ilk aşamasında ortaya çıkan, bu nedenle de “birinci kuşak haklar” olarak adlandırılan klasik haklar şunlardan oluşmaktadır: Kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi, devlet iktidarı karşısında bireylerin maddi ve manevi gelişimlerine imkân sağlayan hak ve özgürlüklerdir¹.

18. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp 19. yüzyılın yarısında iyice belirginleşen sanayileşme süreci ve bunun doğurduğu birtakım olumsuzluklar, birinci kuşak hakların yetersizliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Ekonomik liberalizmin sanayi devrimi koşullarında “vahşi kapitalizm” görünümü kazanması; gelir dağılımında çok büyük adaletsizliklerin ortaya çıkması ve toplumsal sefaletin yaygınlaşması, klasik insan hakları anlayışının birinci kuşak haklarının eleştirilme sürecini hızlandırmıştır. Eleştiri iki yönlü olarak geliştirilmiştir. Bir taraftan birinci kuşak hakların eksikliğine, diğer taraftan da bu hakların herkes açısından kullanılabilir olmadığına vurgu yapılmıştır. Gerçekten de, teorik olarak bütün insanlar için öngörülen hak ve özgürlüklerden gerçekte yalnızca çok küçük bir zümre yararlanabilmiştir². Ayrıca bu haklardan yararlanır bir konumda olabilmek için başka hakların varlığına da ihtiyaç duyulmuştur.

Sanayileşmenin doğurduğu işçi sınıfı ve bu sınıfın verdiği örgütlü mücadeleler sonucunda, insan hakları, artık yalnızca bir serbesti ve devletin negatif bir tutunum içinde olmasını gerektiren bir hak ve özgürlükler listesi olarak değil; aynı zamanda, devletten pozitif bir tutunum içinde olmasını ve bir hizmet vermesini gerektiren hak ve özgürlükler bütünü olarak düşünölmeye başlanmıştır³. Bu çerçevede çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendika özgürlüğü, grev hakkı, toplu sözleşme hakkı ve eğitim hakkı gibi sosyal ve ekonomik kabul edilmiştir. Buna paralel olarak, klasik liberalizmin “jandarma devlet anlayışı”, yerini “sosyal devlet anlayışı”na bırakmıştır.

Birinci ve ikinci kuşak hakların doğup geliştikleri süreç, modernleşmenin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda yarattığı değişim üzerinden gelişmiştir. Bir anlamda,

¹ Kaboğlu, İ.Ö., Özgürlükler Hukuku, Ankara, 2002, s.41.

² Kapani, M., Kamu Hürriyetleri, Ankara, 1981, s.51.

³ Uygun., a.g.m., s.23.

her iki hak kategorisi ve bunların belirlediği vatandaşlık anlayışı, esas itibarıyla, modernist paradigmadan beslenmiş ve onun ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu paradigma ve belirlediği bütün alanlar, geçen yüzyılın son çeyreğinde başlayıp bugüne kadar devam eden süreç içerisinde yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte değişime uğramıştır.

Sanayileşmenin etkili olduğu modern dönemin en önemli sonucu, doğanın nesneleştirilip tahrip edilmesi olmuştur. Doğaya egemen olma anlayışı, doğanın tüketilmesi ve kirlenmesi sonucunu doğurmuştur. Daha önceden var olan insan-doğa ilişkisi bozulmuştur. Özellikle, 20. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler, doğa üzerindeki tahribatı tehlikeli boyutlara ulaştırmıştır. Eko sistemin bozulması, doğanın bir parçası olan insanı da etkilemiştir. İnsani hayat, doğanın tahrip edilmesinden olumsuz şekilde etkilenmiştir. Bu gelişme, dünyanın hemen her yerinde, doğanın ve çevrenin korunması arayışlarına yol açmıştır¹.

Modern dönemlerdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler yalnızca eko sistemi bozmakla kalmamış; özellikle, nükleer teknoloji ile silah teknolojisindeki yeni buluşlarla dünya barışı ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. 1945'te ABD'nin Japonya'nın çeşitli bölgelerine attığı bombaların yol açtığı insan kaybı, teknolojik gelişmelerin doğurabileceği muhtemel sonuçları gözler önüne sermiştir.

Bunlara ilaveten, özellikle küreselleşen ekonominin kalkınmakta ve/veya gelişmekte olan ülkeler açısından yarattığı olumsuz sonuçlar, “gelişme sorunu”nu gündeme getirmiştir. Ayrıca, özellikle savaşlarda yeni teknolojinin ürünü olan silahların kullanılması, insanlığın ortak tarihi mirasının korunması gerektiğini gündeme getirmiştir.

Kısaca, çevre kirliliğinin ekolojik yapıyı bozması, nükleer silahların kitlesel ölümlere yol açması, insanlığın tarihi mirasının yok olmayla karşı karşıya kalması ve ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliklerin artması gibi sorunların çözümüne yönelik arayışlar, yeni hak kategorilerinin doğumuna yol açmıştır. Bu çerçevede, “dayanışma hakları” (üçüncü kuşak haklar) olarak adlandırılan çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı gibi haklar, ulusal ve uluslararası camianın gündemine girmeye başlamıştır.

¹ Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 10.

İnsan haklarının evrim çizgisinin üçüncü aşamasında ortaya çıkan haklar, soyut bireyi değil, toplumda ilişki içindeki bireyi esas almaktadır. Bu hakların realize edilmesinde toplumda yaşayan bireylerin tümünün çabalarının birleştirmesini gerektirdiğinden, bu haklar dayanışma hakları olarak tanımlanmaktadır¹.

2.4. Modernist İnsan Hakları Anlayışının Aşınması

İçinde bulunduğumuz bu dönemde dünya, radikal bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Dünya, sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ulus devlet yapılarından ulusüstü siyasi yapılara, fordist üretimden postfordist üretime ve moderniteden postmoderniteye doğru önemli bir değişim süreci içindedir². Bu değişim ve dönüşüm süreci içinde, bir yandan dünya yeni paradigmatik arayışlar, diğer yandan da bu arayışlar ekseninde ekonomik, sosyal ve siyasi değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler klasik insan hakları anlayışının sorgulanmasına ve yerleşik vatandaşlık anlayışında yeni eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İnsani yaşamın hemen her alanını içine alan bu köklü değişim süreci içinde, insan hakları düşüncesi, tarihi gelişim çizgisinde hiç rastlanmadık ölçüde eleştirilere tabi tutulmaktadır. Modern insan hakları düşüncesinin liberal ve sosyalist açıklama biçimleri, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan önemli gelişmelerle birlikte eleştirilmekte; yetersizlikleri sorgulanarak insan hakları alanında yeni açılımların yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır. İnsan haklarına ilişkin klasik yaklaşımları sorgulayan ve bu alana yönelik yeni önerilerde bulunan görüşleri doğru ve sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için, öncelikle bütün alanları etkisi altına alan gelişmelere kısaca değinmekte yarar vardır.

2.4.1. Küresel Göç Olgusu ve Çokkültürlülük Arayışları

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirginlik kazanan ekonomik amaçlı ülkelerarası göç olgusu, aynı yüzyılın son çeyreğinde hız kazanarak devam etmiştir.

¹ Yılmaz., a.g.m, 16 Temmuz 2006.

² Yılmaz., a.g.m, 16 Temmuz 2006.

Özellikle bu dönemde belirginleşen zengin kuzey-fakir güney kutuplaşmasına paralel olarak, güneyden kuzeye doğru iş bulma amaçlı göçler yoğunlaşmıştır. Hiç kuşkusuz bu göç olgusu beraberinde bir çok sorunu getirmiştir. Bunların başında, göç alan ülkelerin, göçmen işçi topluluklarını kendi toplumlarına entegre etme sorunu gelmektedir. Entegrasyonun kültürel boyutu en azından göçmen işçilerin ilk ve ikinci kuşakları açısından çok büyük problemler yaratmamasına karşın, üçüncü kuşak göçmen işçiler için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir.

Gerçekten de, 2006 yılı içinde Fransa’da yaşanan olaylarda da görüldüğü gibi, özellikle yeni kuşakların göç alan ülkelerin kültürlerine entegrasyonunda ciddi sorunlar mevcuttur. Bu durum, göç alan ülkeleri yeni bir entegrasyon modeli geliştirme arayışlarına itmektedir¹. Farklı bir söyleyişle, 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan kitlesel göçler sonucunda, özellikle yeni kuşak göçmenlerin buldukları ülkelerin kültürlerine entegre olmamaları; tam tersine, kendi kültürel kimliklerine sahip çıkarak kendilerine dayatılmaya çalışılan yaşam tarzlarını sorgulamaları, bir yandan ulus-devletlerin türdeş toplum tasavvurunu zedelemekte², diğer yandan da yeni bir “kültürel farklılık politikası”nın arayışına neden olmaktadır³.

Göçmen toplulukların oluşturduğu “katışık kültür” örneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Amerikan kültürü ve buradaki arayışlar konumuz açısından kayda değer bir veri oluşturmaktadır. ABD’nin resmi verilerine göre, bu ülkenin kabul ettiği göçmen sayısı elli milyondan fazla olup, bu sayıya her yıl beş yüz binle bir milyon arası göçmen eklenmektedir. Bugün ABD’de, Kızılderililer, Püritenler, Quakerler, Lüteryenler, Maynonaytlar, Anglikanlar, Yahudiler, İngilizler, İspanyollar, Portekizliler, Fransızlar, Hollandalılar, İtalyanlar, Almanlar, İskandinavlar, İrlandalılar, Afrika’dan zoraki göç ettirilen siyahlar, Çinliler, Japonlar, Kübalılar; kısaca, her din, mezhep ve etnik gruptan insanlar mevcuttur. Kuşkusuz, ABD önceleri bu farklılıkları hoşgörü ya da tanıma politikaları çerçevesinde bir arada tutmadı. Önce, “Amerikan yaşam tarzı” (American way of life) ve “erime kazanı” (melting pot) politikaları çerçevesinde bir “Amerikalı” üst kimlik yaratıldı ve göçmen topluluklardan “WASP” (Beyaz–Anglosakson–Protestan) üçlüsü içinde “erimeleri” talep edildi. Hatta, bir ara Türkiye’de belirli kesimlerin kullandıkları “ya

¹ Habermas, J., Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, (Çev. Medeni Beyaztaş), İstanbul, 2002, s.12-13.

² Erdoğan, M., Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Ankara, 1998, s.189.

³ Kymlicka, W., Çokkültürlü Yurttaşlık, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, 1998, s.292.

sev ya terk et” sloganının özgünü olan ve 1960’lı yılların ABD Başkan adayı olan Barry Goldwater’ın ürettiği “America, take it or leave it!” sloganı kullanıldı. Göçmen çocuklarına ana dilleri bilerek ve istenilerek unutturuldu¹. Ancak, izlenen bu politikaların beklentileri karşılayamaması, farklı kültürlerin barış içerisinde birlikte yaşamalarını sağlayıcı “çokkültürlülük” anlayışının yavaş yavaş uygulamaya konulmasını beraberinde getirdi. 1960’lı yılların ortalarında başlayan ve azınlıklar (kültürel farklılıkların) kendilerini koruyup geliştirmelerine yönelik çeşitli uygulamalar hızlanarak ve yaygınlaşarak bugünlere taşınmıştır.

Çokkültürlülük politikaları ABD, Kanada ve Avustralya’da çok belirgin olmakla birlikte, bunların dışındaki ülkelerde de giderek artan bir şekilde uygulama alanı bulmaktadır. Kanada, bu konuda en uç örneği temsil etmektedir. Öyle ki, federal bir devlet olan Kanada’nın “Ontario Eyaleti” 1991 yılında kabul etmiş olduğu bir kanun gereğince, - tarafların başvurmaları ve olağan mahkemelerde temyiz hakları saklı kalmaları koşuluyla- özel hukuk alanına giren hukuki uyuşmazlıkların çözümünde dini makamlara hakemlik yapma yetkisi verilmektedir. Bu kanuna dayanarak Kanada’da; Yahudi, Katolik ve Müslüman cemaatine mensup olanların özel hukuk alanına giren uyuşmazlıklarının çözümü, bu cemaatlerin kendi dini kurallarına gerçekleştirilmektedir².

Kendi nüfusu içinde yoğun bir göçmen kitlesini barındıran bir kısım gelişmiş kuzey ülkeleri, bu sorunu aşma noktasında çokkültürlülük ekseninde politikalar geliştirmeye çalışırken, Fransa örneğinde olduğu gibi, diğer bir kısım ülkeler ise, farklılıkları türdeşleştirici politikalarında ısrar etmektedir. Bu politikadaki ısrarlı tutumun nelere mal olduğunu geçen yıl içinde Fransa’da yaşanan olaylardan anlamak mümkündür. 2005 Kasım’ında Paris’in daha çok Kuzey Afrikalı ve Müslüman göçmenlerin yaşadıkları gettolarda patlak veren olaylar, Fransa’nın geleneksel göçmen politikalarının kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Fransa’da göçmen topluluklarına teorik olarak tanınmış olan birtakım hakların uygulamada kendini göstermemesi, göçmenlerin yaşamın hemen birçok alanında ayrımcılığa uğraması, dışlanması ve kötü muamele görmesi, söz konusu kesimlerde rahatsızlıklara ve tepkilere yol açmıştır.

¹ Alatlı, A., “ ‘Mozaik’ miş!!!”, Zaman, Yorum, 5 Eylül 2003.

² Alpay, Ş., “Kanada’da “Şeriat Mahkemeleri””, Zaman, 10 Ağustos 2004.

Fransa'nın, kolonyal dönemden kalma ve modernitenin seçkin anlayışının bir ürünü olan “medenileştirme misyonu”, kendi kültürü karşısında kategorik olarak düşük seviyede olduğuna inanılan bu göçmen toplulukların kültürlerini değiştirip dönüştürme amacını içermektedir. Yerleşik modern Fransız kültürü, dini, dili, geleneği ve yaşama biçiminden farklılaşan bu toplulukların farklılıkları yok edilmesi gereken hastalıklı bir durum olarak algılanmaktadır. Göçmen toplulukların, farklılıkları kabul görmemekte, hatta bunların ortadan kaldırılması ve Fransız üst-kültürü içinde yok edilmesi hedeflenmektedir. Bu durum, bir taraftan Fransız demokrasisi ile insan hakları anlayışlarının, diğer taraftan da mevcut vatandaşlık kavramının sorgulanmasına yol açmaktadır.

2.4.2. Ulus-Devletlerin Refah Sağlama Fonksiyonlarının Aşınması

Ulus-devletlerin farklılıkları bir arada tutmada, demokrasi kuramının ve insan hakları anlayışının “soyut eşitlik” vurgusu kadar, sosyal devlet anlayışının refah fonksiyonunun sağlamaya çalıştığı görece sosyal ve ekonomik eşitlik vurgusu da belirleyici olmuştur. Gerçekten, her türden farklılıkları içinde barındıran ulus-devletler, bu farklılıkları bir arada tutmada, bir yandan demokrasinin yasa önünde eşitliğe vurgu yapan soyut vatandaş kavramından ve insan haklarının eşitlikçi ve evrenselci niteliğinden, diğer yandan da refah devletinin sosyal ve ekonomik adaleti sağlama çabasından yararlanmışlardır. Esas birleştirici ve yapıştırıcı unsur, bu son öge olmuştur.

Ancak, bilindiği gibi, 1970’li yılların ortalarında başlayıp 1980’li yıllarda hız kazanarak Dünyanın birçok ülkesini (ve bu arada da Türkiye’yi de) etkisi altına alan “neo-liberal” ekonomik politikalarla birlikte, sosyal devletin refah fonksiyonunda aşınmalar meydana gelmiştir. Bu dönem içerisinde, sosyal devlet modelinin; sivil toplumu baskı altına aldığı, ekonomik gelişimi olumsuz yönde etkilediği ve aşırı sosyal kurumsallaşmalar yoluyla devlet aygıtında büyümelere yol açtığı şeklindeki eleştirilere maruz kalması, bu modelin gözden geçirilmesini ve kısmen terk edilmesi arayışını beraberinde getirmiştir. Bu durum, özellikle nüfusun çok önemli bir kısmını oluşturan alt ve orta tabaka insanlar açısından, devlete sadakatle bağlı olmanın nedenini bir ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bir anlamda, refah sağlama işlevini yitiren devlet, farklılıkları bir arada tutan yapıştırıcı olma

özelliğini de kaybetmektedir¹. Farklı bir söyleyişle, devletin refah sağlama işlevindeki aşınmalar, devlet-toplum ve devlet-birey arasında daha önce sosyal devlet anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş bağların kopmaya başlamasına yol açmaktadır.

Ulus-devletlerin bu şekilde “sosyal” niteliklerinin aşınması, vatandaşların devlete bağlılığının en önemli gerekçelerinden birini zayıflatmaktadır. Devletin sosyal refahı sağlama işlevinin erozyonuna uğraması, onun farklı toplumsal/kültürel kümeleri bir arada tutan yapıştırıcı/birleştirici işlevinin de erozyona uğraması sonucunu doğurmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ulus-devletlerin etnik, dini, kültürel ve sınıfsal entegrasyonu sağlama kabiliyetinin aşınması, ulus-devlet modeli çerçevesinde kimi zaman baskıyla ve kimi zaman da gönüllü olarak kurulmuş olan birlikteliklerin geçerliliğinin sorgulanmasına ve kimliklerin siyasallaşmasına yol açmaktadır. Böylece, Aydınlanmanın ilerlemeci anlayışı gereği önemsizleşmesi beklenen etnik, dini ve kültürel kimlikler birdenbire ortaya çıkmaya ve kendi taleplerini seslice dile getirmeye başlamaktadırlar².

2.4.3. Modernist Epistemolojinin Eleştirisi ve Yeni Arayışların Boy Göstermesi

Modernitenin bir ürünü olan “Aydınlanma felsefesi” ve onun üzerine kurulu olduğu epistemolojik temel, kendisiyle uyumlu bir demokrasi, insan hakları ve vatandaşlık anlayış ve uygulamasını yaratmıştır. Modern dönemlere ait devlet biçimi olan “ulus-devletler” ve buna eşlik eden “milliyetçilik” fikri de hep bu temel üzerine yükselmiştir. Özellikle fizik alanında gerçekleştirilen yeni açılımlara paralel olarak bilgi yapılarında meydana gelen birtakım gelişmeler, eski paradigmanın ve bu paradigmaya bağlı bütün değer, kavram, kural ve kurumların sorgulanmasına yol açmaktadır.

Gerçekten de, Newtoncu klasik fiziğin “mekanik evren” düşüncesi ve bu düşünce temelindeki her türlü bilimsel, ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel algılama biçimleri ile bunların doğurduğu yapılar, kurallar ve kurumlar, belirlemeye başlayan yeni epistemoloji temelinde eleştirilmeye ve sorgulanmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak, yeni epistemoloji üzerine yükselen yeni paradigmanın çerçevesi oluşturulmaya

¹ Erdem, F.H., “Türkiye’de Sistemsel Kriz ve Siyasal Yansımasının Analizi”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 22, (Bahar 2001), s. 98.

² Insel, A., “Kimlikler ve Devletin Hukuku”, Doğu-Batı, Sayı 13, (Kasım, Aralık, Ocak 2000-01), s.62.

çalışılmaktadır. Bir anlamda, Dünya, paradigmatik bir değişim yaşamaktadır. Böyle bir değişimin, hayatın her alanında etkili olması kaçınılmazdır.

Bu paradigmatik değişimin epistemolojik temelleri 20. yüzyılın ilk yarısında filizlenen “kuantum fiziği”ndeki gelişmelerle atılmıştır. Kuantum fiziği, doğrusal mantığa dayanan Newton Fiziği’nin, maddelerin katı, ölçülebilir ve gözlemlenebilir nesnel olduğu varsayımı reddetmekte, maddeye ilişkin “tek doğru” ve “kesinlik” iddialarını kabul etmemektedir¹. “Hiçbir şey kesin değil, hiçbir şey imkânsız değil” saptaması, bu anlayışın temel ifadesini oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre, aslında madde dediğimiz şey, bir tür olasılıklar demetidir. Dolayısıyla, gerçeklik alanında, sonsuz olasılıklarla dolu bir belirsizlik vardır.

Kuantum fiziğinin şekillendirdiği epistemoloji üzerine yükselen bu yeni paradigma, etkisini sosyal bilimler ve bu bilimlere ilişkin kavram, değer, kural, kurum ve yapılarda da göstermektedir. Newtoncu paradigmanın saf, mutlak, kesin, öngörülebilir, belirlenebilir, bilinebilir şeklindeki mekanik yaklaşımın aksine, yeni paradigma, karmaşık, izafi, öngörülemez, belirlenemez ve bilinemezci bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bunun anlamı, evrenin, toplumun ve toplumsal her şeyin mekanik bir şekilde anlaşılamayacağıdır. Bu yaklaşıma göre, birey ve toplum için evrensel ve genel geçer nitelikli yasalar yoktur. Bilimsel kesinlik, mutlaklık, öngörülebilirlik ve belirlenebilirlik gibi iddialar ve iddialara yaslanan epistemolojik gelenekler (rasyonalizm, empirizm/pozitivizm, materyalizm) bir tarafa bırakılmakta; bu geleneklerin sosyal olguya uygulanmasına karşı çıkmaktadır².

Yeni paradigma, her türlü mutlakçı, kesinlikçi ve evrenselci iddialara karşı çıktığından, modernizmin toplum mühendisliğini de dışlamaktadır. Buna bağlı olarak da, farklılıkları tek ve mutlak doğru etrafında tektipleştirme çabalarına da karşı çıkmaktadır. Yeni yaklaşım tarzı, farklı hakikat iddialarını, etnik, dilsel, dinsel ve kültürel yaşam tarzlarını eşdeğerli olarak kabul ederek çoğulcu bir toplum modelini öngörmektedir. “Farklı olanın saklandığı, istenmediği, sorunlu görüldüğü ve hatta ezildiği bir dönem, yerini farklı olmanın bizzat kendisinin üstünlük olduğu, farklı olanın artık

¹ Alatlı, A., Aslında her şey olması gerektiği gibi, Zaman, 25 Ocak 2002.

² Güvel., a.g.m, s.64.

ötekileştiril(e)meyeceği ve farklılıkların mutlaka korunması gerektiği, çünkü farklılıkların kültürel zenginlik kaynağı olduğu düşüncesine bırakmaktadır”¹.

Görüldüğü gibi, bilgi yapılarında yaşanan değişim, klasik insan hakları anlayışının farklılıkları göz ardı eden, onları “evrenselci” söylemi etrafında aynılaştıran yaklaşımını sorgulamakta ve sorunsallaştırmaktadır. İnsan hakları anlayışını daha çoğulcu bir perspektife doğru itmektedir. Bu çerçevede, haklarının birey temelli tanımlanmasının yetersizliğine vurgu yapılmakta; bireysel hakların grup veya azınlık haklarıyla tamamlanması gerektiği ileri sürülmektedir. Özellikle grupsal hakların yorumunda “farklı olma hakkı” ön plana çıkmaktadır. Böylelikle, klasik insan hakları düşüncesinin dışladığı ve marjinalleştirdiği çeşitli toplumsal/kültürel kesimleri içine alacak yeni bir anlayışın uygulamaya geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bütün bu gelişmeler, vatandaşlığın “hak ve özgürlükler” boyutunda yeni açılımların yapılmasına yol açmaktadır².

2.5. Postmodernist Eleştiri ve Analizi

Klasik insan hakları düşüncesinin sorgulanmasına, eleştirilmesine ve bu düşünce biçiminde yeni açılımlar yapılmasına yönelik arayışların ortaya çıkmasına yol açan ve yukarıda kısaca değinilen gelişmelerin arkasındaki en önemli fikri akım “postmodernizm”dir. Modern dönemlere ait bütün değer, kavram, olgu, kural ve kurumu sorunsallaştıran bu fikri akım, yerleşik demokrasi anlayışını olduğu gibi klasik insan hakları anlayışını da eleştirmekte ve sorgulamaktadır.

Doğası gereği tanımlanması güç olan postmodernizm³; her halükârda modernizmden bir kopuşu ve bir ayrılışı⁴, modernizmin açmazlarına karşı bir başkaldırışı ifade etmektedir⁵. Özü itibarıyla postmodernizm, modernizmin her türlü kesinlikçi ve mutlakçı hakikat anlayışının birer kurgudan ibaret olduğunu söyleyen ve hakikatin izafiliği niteliğine vurgu yapan bir söylem biçimidir. Postmodern felsefi yaklaşıma göre, mutlak,

¹ Çopur, H., “Çok Kültürlülüğün Ritmini Bozan Modernlik”, <http://www.siviltoplum.com.tr>, 15 Haziran 2006.

² Erdem., Türkiye’de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi, s. 262.

³ Aslan, S./Yılmaz, A., “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 97.

⁴ Çiğdem, A., Bir İmkân Olarak Modernite (Weber ve Habermas), İstanbul, 2004, s.72.

⁵ Aslan, S./Yılmaz, A., a.g.m. s. 93.

genel, evrensel, kesin, belirli, tam ve bilinebilir olan hiçbir kavram ve hakikat yoktur. Tüm kavramları, bilgiler, olgular, fikirler, metinler ve söylemler çok anlamlıdır. Bunlar arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmamaktadır. Böylelikle postmodern düşünce, bilgi ve hakikate ilişkin çoğulcu bir yaklaşım sergilemektedir.

Postmodernizmin bilgi ve hakikate ilişkin bu yaklaşım tarzı, kendisini, toplum ve siyaset üzerinde de göstermektedir. Bu yaklaşım, “meta anlatıları” olarak değerlendirdiği modernizmin mutlakçı ve kesinlikçi iddialarına ve bunlara ilişkin temel kabullere (bilimcilik, pozitivizm, milliyetçilik, sanayileşme, kapitalizm, aydınlanma, bürokrasi, uzmanlaşma, vb.) meydan okumaktadır¹. Postmodernizm; siyasi, dini, ahlâki ve sosyal nitelikli bütün total anlatılara ve dünya görüşlerine karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda, Marksizmi, Faşizmi, Stalinizmi, liberal demokrasiyi, laik hümanizmi, feminizmi, semavi dinleri ve modern bilimi aynı kefeye koymakta ve totalci karakterleri nedeniyle kabul etmemektedir. Hayatı bütün yönleriyle birlikte açıklama ve yönlendirme iddiasındaki özgürlük, eşitlik, adalet, rasyonalizm gibi Aydınlanma ideallerinin tümünün meta anlatısı olduğunu ve bunların geçerliliklerini kaybettiklerini ileri sürmektedir².

Postmodern düşünce, ilke ve değerlerin aşkın (müteal) bir niteliğe sahip olduklarını reddederek, sonsuz/çoğul referansların her birinin bizatihi “iyi” olduklarını kabul etmektedir³. Bu kabul, demokrasinin ve insan haklarının radikalleştirilmesinin zorunlu bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Mademki, demokrasi her türlü kesinlikçi ve mutlakçı referansların yokluğudur; öyleyse, çoğulculuk, katılımcılık ve özgürlükler tek bir anlatıya değil, ayrı ayrı anlatılara dayanabilmelidir⁴. Bu yaklaşımın doğal sonucu, parçalılığa, yerelliğe, özgünlüğe, farklılığa, alt-kültürlere ve kültürel çoğulculuğa ayrıcalık tanımaktır⁵. Genel geçerlik iddiasındaki evrensel üslupların reddedilmesi, çoğulculuğun, çeşitliliğin ve parçalılığın kabul edilmesi anlamını taşır⁶. Bu çerçevede postmodernizm, farklılıkların bir arada yaşamalarını mümkün kılan bir zemine işaret etmektedir⁷.

¹ Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 11-12.

² Aslan, S./Yılmaz, A., a.g.m, s. 99.

³ Guehenno, J. M., Demokrasinin Sonu (Çev.M.Emin Özcan) Ankara,1998, s. 82.

⁴ Laclau, E. / Mouffe, C., Hegemonya ve Sosyalist Strateji, (Çev. A. Kardam-D.Şahiner), İstanbul, 1992, s.218, 234.

⁵ Urhan, V., “Modernizm, Postmodernizm ve Personalizm”, Doğu-Batı, Sayı 8, (Ağustos, Eylül, Ekim 1999), s.140-141.

⁶ Harvey, D., Postmodernizme Bir Bakış, Birikim Dergisi Sayı 49, Aralık 2005, www.birikimdergisi.com, 12 Haziran 2006.

⁷ HELLER, Agnes / FEHER, Ference: **Postmodern Politik Durum** (Çev. Şükrü Argın- Osman Akınhay), Öteki Yayınevi, Ankara, 1993, s.7, 12.

Gerçekten de postmodern bakış açısı, kültürel, etnik, dilsel, dinsel ve diğer farklılıkların eşdüzeyleli olarak birlikte yaşayabilmelerinin mümkün olduğu çoğulcu bir yapıyı öngörmektedir. Bu çoğulculuk, farklılıklar arasında herhangi bir kategorik üstünlük öngörmeyen ve bunlardan birini dışlamayan bir çoğulculuktur. Özellikle de, modern dönemlerin dışladığı, ötekileştirdiği ve marjinalleştirdiği farklılıkları kuşatan bir çoğulculuk öngörülmektedir¹. “Ya / ya da”cı modernist dışlamacı yaklaşım yerine, bütün farklılıkları içeren “ve / ve”ci bir açılım kabul edilmektedir².

Postmodern yaklaşım, insan öznesini evrenselleştirici ve genelleştirici tanımlamasından dolayı, klasik insan hakları düşüncesini de bir “meta-anlatı” olarak değerlendirmekte ve bu düşüncenin temellerini sarsmaktadır. Bu özelliğiyle postmodern yaklaşım “temelsiz” bir duruşu temsil etmektedir. Her türlü evrensel ve genel nitelikli hakikat iddiasını (ve bu arada insan hakları düşüncesini de) izafileştiren bu bakış açısı, farklılıkların bir arada yaşamasının kaçınılmaz gereği olan “ortak” değer ya da iradenin olabilirliğini ortadan kaldırmaktadır. “Böylesine temelsiz bir duruş ise, meta-anlatılardan sonra meşruiyetin nerede ve nasıl sağlanacağı sorununu beraberinde getirmektedir. Öte yandan, bu temelsizlik, her türlü düşünce ve iktidar pratiğini meşrulaştırıcı; dolayısıyla da statükonun devamı doğrultusunda bir işlev görecektir”³.

Gerçekten de, postmodern söylemin temelsiz duruşu akla iki temel soru getirmektedir. Bunlardan birincisi, farklılıkların birlikteliğinin ortak zemini nasıl oluşturulacaktır? Farklı bir söyleyişle, bütün farklılıkların olumlandığı ya da eşdeğerde kabul gördüğü bir toplumsal ortamda birlikte yaşam nasıl gerçekleştirilecektir? İkincisi ise, bütün hakikat iddialarının ya da yaşam tarzlarının eşdeğerli kabul edilmesi, mevcut statükoyu korumaya hizmet etmez mi? Tersinde soracak olursak, bütün düşünce ve söylemlerin kendi içinde doğruyu temsil ettiği yaklaşımı, haksızlık ve adaletsizliklere karşı koyuşun nesnel zeminini ortadan kaldırmaz mı?

Bu sorulardan da anlaşılacağı gibi, postmodern düşünce açısından insan hakları kavramı, siyasi meşruluk ölçütü olmaktan çıkmaktadır. Bundan da öte, bu anlayış, birey

¹ Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 12-13.

² Bostancıoğlu, B., Postmodernizm ve Uluslararası Politika, www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan, 14 Haziran 2006.

³ Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 13.

ve toplumun siyasi kimliğini ortadan kaldırmakta ve siyasi eylemi imkânsız kılmaktadır¹. Böylelikle, baskıcı, otoriter ve totaliter rejimlere karşı direniş ihtimalini ortadan kaldırmaktadır². Öyle ki, bu bakış açısı, uygulamada, statükoya boyun eğmeye ve onun ilelebet varlığını sürdürmesine hizmet edebilecektir³. Zira, bütün siyasi söylemlerin eşdeğerliliği, bu siyasi söylemlerin iktidar biçimlerinin de eşdeğerliliği anlamına gelecektir. Bu ise, fiili iktidarı elinde bulunduran güçlerin ve bu güçlerin icraatlarının da değerli ve doğru olabileceği sonucunu doğuracaktır.

Bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere, farklılıkların bir arada yaşamalarını sağlayan ortak değerlerin dışlandığı bir zeminde vatandaşlık kavramından söz etmek mümkün değildir. Çünkü vatandaşlık kavramı, belirli bir toplum içinde mevcut bütün farklılıkları içeren ve onları kapsayan bir üst kimliği ifade etmekle birlikte, bu kavram aynı zamanda, farklılıkların birlikte yaşam arzularının kaynağını oluşturan ortak bir değere ya da paydaya göndermede bulunmaktadır. Farklılıkların eşdüzeyleli birlikteliğini sağlayan ortak bir üst belirleyenin/referans noktasının bulunmadığı bir zeminde, hak ve sorumluluk kavramları silikleşir; birlikte yaşam güçleşir, hatta imkânsız hale gelir. Bu nedenle, postmodern yaklaşım temelinde yükselen bir insan hakları anlayışı ve bunun şekillendireceği vatandaşlık kavramı kabul edilebilir olmadığı gibi, uygulama kabiliyeti de yoktur.

3. Vatandaşlık Kavramına İlişkin Yeni Arayışlar

Evrenselci, mutlakçı ve genelleştirici özelliklerinden hareketle, farklılıkları, vatandaş kavramı altında türdeşleştirmeye çalışan modernist insan hakları anlayışı ile; bir üst belirleyenin yokluğunda bütün farklılıkları olumlayarak, birlikte yaşamın ortak zeminin yok eden postmodern insan hakları anlayışı arasında sıkışıp kalan vatandaşlık kavramını kurtarmaya yönelik orta yolcu arayışlar gündeme gelmiştir. Modernitenin henüz tamamlanmamış bir proje olduğunu ileri süren kimi düşünürler, her iki anlayışın aşırılıklarını törpüleyip birbirleriyle bağdaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu düşünürler, bir yandan postmodernistlerin vurguladığı yerel, parçalı ve tikel olana; diğer yandan da, modernistlerin önemsedığı evrensel ve genel olana gönderme yapmak suretiyle her ikisini

¹ Barber, B., Güçlü Demokrasi, (Çev. Mehmet Beşikçi), İstanbul, 1995, s.97.

² Arslan., Postmodern Söylem ve İnsan Hakları, s.11.

³ Barber., a.g.k, s.97.

uyumlulaştırmaya çalışmaktadırlar. “Bu tür bağdaştırmacı arayışların hedefi, bugüne kadar dışlanan ve temsil edilmeyenleri de içine alan tüm farklılıkların birarada yaşamalarını sağlayacak ortak değerleri (evrensel olan’ı) ihmal etmeden, farklılıkların (yerel olan’ın) kamusal alanda kendilerini ifade edebildikleri “çoğulcu” bir yaşam formülü üretmektir”¹.

Bağdaştırmacı düşünürlerden biri olan Donnelly’in söylediği gibi, “insan haklarının evrenselliği ile özgüllüğünün birleştirilmesine ve böylece evrensel insan hakları için bile sınırlı bir göreliliği kabul etmeye ihtiyacımız vardır”².

Çağımızın yaşayan önemli isimlerinden bir olan Alain Touraine de, modernitenin temel sorunlarından birinin “evrensel” olanla “tikel” olanı birbiriyle bağdaştırmak gerektiğine işaret etmiştir. Ona göre, Aydınlanma düşüncesi, evrenselliği savunma adına her tür tikelliği ve yerelliği bastırmıştır. Oysa işleyen sağlıklı bir demokrasi için her ikisin uzlaştırılması gerekmektedir.

Touraine, sorunun çözümü olarak bireyin özneye dönüşmesini önermektedir. Ona göre özne, sürekli değişim içindeki bir evrende kendi parçalanmasını önleme çabası dışında hiçbir dünya görüşü veya ideolojiye hizmet etmeyen, otoriter ve baskıcı yönetimlerin iktidarlarına karşı bir özgürlük keskinleşmesidir. Bu özne, kendisini evrensel ya da yerel düzene uydurmak isteyen tüm ideolojilere karşı savaş verir. Bireyin özneye dönüşebilmesi, her şeyden önce bireyin “öteki”ni de özne olarak tanımasından geçer. Böylece, farklılıklar arası iletişim gerçekleşmiş olur. Bu iletişimin kalıcı bir biçimde işlemesi için, kurumsallaşması ve bu haliyle korunması gerekir. Bunun için ise, demokrasinin bu yapıya hizmet edecek hale getirilmesi; yani, demokrasinin ve demokratik kurumların, öznenin özgürlüğüne ve özneler arasındaki iletişime hizmet edecek biçimde tanımlanıp oluşturulması gerekir³.

Ünlü Alman düşünürü Jurgen Habermas ise, çözüm olarak, Aydınlanmanın özne merkezli (araçsal) aklın yerine, iletişimsel aklı önermiştir. Ona göre, evrensel iletişimin koşullarını belirleyip, bu koşulları her tikel tartışma konusunda uygulanmasını sağlamak suretiyle, evrensel olan ile yerel olanı bağdaştırmak ve sentezi gerçekleştirmek

¹ Erdem., İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış, s. 13.

² DONNELLY: s.128.

³ Kardaş, Ü., “Birlikte yaşayabilecek miyiz?”, Radikal İki, 3 Kasım 2002.

mümkündür¹. Somut olarak Habermas, farklı çıkarların örgütlenip demokratik yapılar içinde temsil edildiği, hoşgörünün kurumsallaştığı, şekli hukuk kurallarıyla yetinmeyen, özgürlük, adalet ve hoşgörü ilkelerine bağlı bir siyasi topluma ait olma bilincini ön plana alan bir “anayasal vatandaşlık” önerisinde bulunmaktadır².

Esas itibariyle, Habermas’ın anayasal vatandaşlık önerisi, çoğu kez farklılıkların inkârı üzerine yürüyen klasik vatandaşlık modelinin eleştirisi üzerine inşa edilen ve birbirine karşıt gibi görünen “bireysel hak temelli vatandaşlık anlayışı” ile “komüniter vatandaşlık anlayışı” karşısında yer alan bir öneridir.

İlk öneri, farklılıklara, bireysel hakların bir parçası olarak kültürel hakların tanınması gerektiğini savunmaktadır. “Hakların sosyal statü, etnik köken, din, dil, mezhep, ve inanç farklılıklarına bakılmaksızın tüm insanlara yaygınlaştırılması inancından hareket eden bu anlayış, kültürel kimliklerin, devletin herhangi bir yükümlülük üstlenmediği ve müdahale etmediği bir ortamda (özel alanda) özgürce yaşayabilecekleri bir model öngörmektedir”³. Liberal anlayışın bir ürünü olan bu öneri, hak öznesi olarak “kollektiviteyi/grubu” değil, “birey”i esas almakta; insan haklarının genişletilmesi suretiyle kültürel hakların bireylere tanınması gerektiğini savunmaktadır.

“Komüniter vatandaşlık anlayışı”nı temsil eden ikinci öneri ise, “çokkültürcülük” politikalarını savunmaktadır. Bu görüşü savununlar hak öznesi olarak “grub”u esas almakta ve grup kimliğini, bireyin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmekte; bireyin, ancak bir grup üyesi olarak varlığını koruyup sürdürebileceğini söylemektedirler. Komüniteryenler, bireylere tanınacak kültürel hakların tek başına yeterli olamayacağını; bireysel hakların yanı sıra, kültürel topluluklara grup haklarının da tanınması gerektiğini ileri sürmektedirler. Toplulukların, ancak bu haklar sayesinde varlıklarını koruyup geliştirebileceklerini; aksi takdirde, bireysel hak temelinde toplulukların kendilerini korumalarının mümkün olamayacağını iddia etmektedirler.

Her iki önerinin kendi içlerinde taşıdıkları kimi zaaf ve eksikliklerden hareket eden ve ortalama bir yol takip eden üçüncü bir çözüm önerisi, Habermas’ın geliştirdiği

¹ Habermas, J., *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, (Çev.Celal A. Kanat), İstanbul, 1997, s.404-407.

² Kardaş, Ü., “Birlikte yaşayabilecek miyiz?”, *Radikal İki*, 3 Kasım 2002.

³ Erdem., *Türkiye’de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi*, s. 263.

“anayasal vatandaşlık” önerisidir. “Çokkültürcülük”ü değil de, “çokkültürlülük”ü esas alan bu model, vatandaşlığı; etnik, dini, dilsel ve kültürel tercihler açısından olabildiğince nötr bir kavram olarak algılar¹. Burada vatandaşlık, etnik kökeni, dili ve dini ne olursa olsun bir millete değil, bir devlete bağlılık/aidiyet olarak ele alınmaktadır. Böyle bir siyasi aidiyet anayasa tarafından güvence alınır. Bu durumda anayasanın kendisi, toplumda mevcut bütün farklılıkları kuşatan bir hakemlik kurumuna dönüşür. Anayasa, bir taraftan farklılıkların kendilerini koruyup geliştirebilmelerinin, diğer yandan da vatandaşların geniş bir alanda siyaset yapabilmelerinin güvencesini oluşturur. Böylelikle, farklılıkların barışçıl birlikteliği anayasal güvence altına alınmış olunur.

Görüldüğü gibi, “çokkültürlü anayasal vatandaşlık” anlayış ve uygulaması, iki önemli özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi, farklı kimlikleri ve bu kimliklerle ilgili sorun ve talepleri tanıyan bir niteliğe sahip olmasıdır. İkincisi ise, bu sorun ve talepleri demokratik bir zemin içerisinde tartışma ve çözüme kavuşturma imkânını sağlamasıdır. Bu son özelliği, ortak bir dil ya da iradenin oluşumuna hizmet etmesi suretiyle, farklı kimliklerin devletle olan ilişkilerinde güçlendirici bir etki yaratmaktadır².

Böylelikle anayasal vatandaşlık, çeşitli toplumsal/kültürel kesimlerin kendilerini rahatlıkla ifade edebildiği, yaygın bir örgütlenme kanalıyla temsil edildiği, hoşgörünün kurumsallaştırılıp güvence altına alındığı, özgürlük ve adalet ilkelerine bağlı bir siyasal topluma ait olma bilincinin ön plana çıkarıldığı bir toplumsal-siyasal yapılanma içerisinde farklılıklar barış içerisinde birlikte yaşayabilecekleri bir çerçeve çizmektedir. Bu çerçeve, kimlik sorunlarının çözümüne demokratik bir nitelik kattığı gibi, bu sorunların uzun dönemli ve kalıcı çözümünün de en sağlam yolunu oluşturmaktadır.

“Çokkültürlü anayasal vatandaşlık” anlayış ve pratiği, Türkiye’nin de bu alanda yaşadığı sorunların çözümü için bir referans kaynağı olabilir. Gerçekten de Türkiye’nin çok etnikli, çok dinli/mezhepli ve çok kültürlü toplumsal yapısı dikkate alındığında, yaşadığımız sorunların barışçıl ve kalıcı çözümünün, anayasal vatandaşlık anlayışını içselleştirilip realize edilmesinden geçtiğini görmek mümkündür.

¹ Mahçupyan, E., “Kamusal vatandaşlık anlayışı”, Zaman, 28 Kasım 2003.

² Keyman, E. F., “Çokkültürlü anayasal vatandaşlık”, Radikal İki, 21 Kasım 2004.

Türkiye’de kültürel alanın artan bir şekilde siyasileşme eğilimi içine girmesi ve hatta yer yer çatışmalara yol açması, vatandaşlık kavram ve pratiğinin yeterince kuşatıcı olmamasından; hak ve özgürlükler alanının ise uzunca bir süre hep kısıtlı tutulmamasından kaynaklanmıştır. Tersinden ifade edecek olursak, vatandaşlık kavram ve pratiğinin, Türkiye toplumunda mevcut bütün farklılıkları kapsayan ve kuşatan bir niteliğe sahip olmamasına bağlı olarak kültürel alan siyasileşmiş ve toplumda ayrışma eğilimleri belirlemiştir. Bu durum, özü itibariyle vatandaşlık kavramı ekseninde çözülebilecek sorunları keskinleştirmiş ve kültürel kimlik eksenli siyaset yapılmasına yol açmıştır.

Türkiye’de vatandaşlık tanımının yeterince kuşatıcı olabilmesi için iki unsura ihtiyaç vardır. Bunlardan birincisi, alt kimliklerin tanınması; ikincisi ise, alt kimliklerin tümü çıkarıldığında geriye hiçbir kimlik ögesinin kalmamasıdır. Farklı bir anlatımla, bir yandan alt kimliklerin tümünün tanınması, diğer yandan da vatandaşlığın alt kimliklerden herhangi birinden hareketle tanımlanmamasıdır. Hiç kuşkusuz, tek başına böyle bir tanımlamayı anayasaya ya da yasalara yerleştirmek yeterli değildir; uygulamanın da bu doğrultuda işlemesi gerekmektedir. Anayasal vatandaşlık için bunlara ek olarak, bütün vatandaşların hak ve özgürlük alanlarını olabildiğince genişletmek ve bunun hukuki güvence altına almak gerekir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vatandaşlık kavramı, modern dönemlere ait bir kavramdır ve demokrasinin gelişimiyle birlikte belirginleşmiştir. Bu kavramla, bireylerin belirli bir devlete olan siyasi aidiyeti ifade edilir. Ancak bu aidiyet, zorunlu bir bağlılığı ve pasif bir duruşu ifade etmemektedir. Bu anlamda vatandaşlık, kendi yaşamı hakkında alınacak siyasi kararlara katılan ve hak ve özgürlüklerle donatılan bir bireyin devlete olan bağlılığını ifade eder.

Böyle bir vatandaşlık anlayışına ulaşma kolay olmamıştır. Modernite öncesi dönemde, toplumsal-siyasal sistem ayrıcalıklar üzerine oturduğundan, gerek siyasete katılım ve gerekse hak ve özgürlüklere sahip olma, ancak sınırlı sayıda insan için geçerliydi. İktidarın atomize bir yapı içinde bulunduğu bu toplumda, siyaset çoklu iktidar yapıları içinde yapılmaktaydı. Toplumun çok büyük bir kesimi (imtiyaz sahibi olmayanlar) hem siyasetin dışında tutulmakta ve hem de hak ve özgürlüklerden mahrum bulunmaktaydılar. Bunun içindir ki, bu kesimler “teb’a” (uyruk) olarak değerlendirilmekteydi. Dönemin imtiyazlı ve hiyerarşik toplumsal yapısı, farklılıkların korunmasını gerektiriyordu. Çünkü her bir farklılık aynı zamanda birey ve toplulukların toplumsal statüsünü belirlemekteydi. Bu nedenle, o dönemde farklılıkların yok edilmesi ya da türdeşleştirilmesi gibi bir sorun yoktu.

Feodal sistemin tasfiye edilip yerine, nisbi olarak eşitlikçi ve özgürlükçü iddialarla modern ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte vatandaşlık kavramı gündemi geldi. Feodalitenin imtiyazlı yapısına son vermede vatandaşlığın eşitlikçi boyutu kullanıldı. Daha doğrusu, feodal toplumun eşitsizlikçi yapısı, soyut vatandaşlık kavramı etrafında yok edilmeye çalışıldı. Bu yapılırken hakim kültürün özellikleri etrafında bütün farklılıklar birleştirilmeye ve aynılaştırılmaya çalışıldı. Dönemin eşitlikçi ve evrenselci vurgusu ön planda tutulan klasik insan hakları anlayışı da bu türdeşleştirmeye yardımcı oldu. Öte yandan, modern ulus-devletlerde vatandaşların siyasete katılımı da sınırlı oldu. Öyle ki, demokratik olma iddiasındaki ülkelerde dahi, uzun bir dönem çok sınırlı sayıda insan sınırlı ölçüde siyasete katılabilirler.

Dolayısıyla, bütün büyük iddialara rağmen, modern ulus-devletlerde vatandaşlık kavram ve uygulaması hep sorunlu oldu. Otoriter ve totaliter devletlerde bu sorunu anlamak mümkün. Ancak, demokratik olma iddiasındaki devletler açısından bu durum kabul edilemezdir. Çünkü demokrasi, özü itibariyle, vatandaşlığın her iki boyunun da geniş tutulması gerekliliğini ifade etmektedir.

Bu gereklilik, bütün bir dünyayı ve insani yaşam alanlarını etkisi altına alan “küreselleşme”yle birlikte çok daha belirgin bir hal aldı. Ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda kendini açık bir şekilde hissettiren küreselleşme olgusunun en belirgin sonuçlarından biri, ulus-devlet yapılanmalarında erezyona yol açmasıdır. Bir yandan ekonomik yapı ve ilişkilerin bağımlı yapısı, diğer yandan da gelişen neo-liberal ekonomik politikalara paralel olarak “sosyal devlet” anlayışında yaşanan aşınmalar, ulus-devletlerin eski var oluş sebepleri ile işlevlerinde önemli değişiklikler yaratmaktadır. Bütün bu değişimin hukuk tarafından düzenlenmesi; yani hukukun küreselleşmesi, ulus-devletlerin egemenlik yetkilerinin zayıflamasına yol açmaktadır.

Öte yandan küreselleşme, siyasi karar alma sürecinde de değişime neden olmaktadır. Klasik şemada, siyasi karar almanın yegane mekânı ulusal sınırlar iken; küreselleşmeyle birlikte bu şema değişmekte, kararlar yerel/ulusal/ulusalüstü mekânların karşılıklı etkileşimi süreci içinde alınmaktadır. Dolayısıyla, vatandaşlar tekli bir ortamda değil, çoklu bir ortamda siyaset yapma imkânına kavuşmaktadırlar.

Bütün bu değişim ve dönüşüm, klasik vatandaşlık kavram ve uygulamasının yetersizliğini ortaya koymakta ve bu alana ilişkin yeni arayışlara yol açmaktadır. Bu arayışlar içerisinde üretilen formüllerden biri olan “çokkültürlü anayasal vatandaşlık” kavramı, hem siyasi katılımın yaygınlaşmasını ve hem de bütün farklılıkları kuşatacak bir hak ve özgürlük anlayışının esas alınmasını öngörmesi nedeniyle hem Türkiye’nin ve hem de dünyanın yaşadığı sorunları aşmada yararlı bir kavram olabilir.

K A Y N A K Ç A

- Acar, M., “Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme:Tehdit mi, Fırsat mı?”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 25-26, (Kış-Bahar 2002).
- Ahmad, F., İttihat ve Terakki (1908-1914), (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul, (tarih yok).
- Ağaoğulları, M. A./ Köker, L., İmparatorluktan Tanrı Devletine, Ankara, 1991.
- Akyol, T., “Atatürk, sol, Kürtler”, Milliyet, 12 Aralık 2005.
- Alatlı, A., “ ‘Mozaik’ miş!!!”, Zaman, Yorum, 5 Eylül 2003.
- Alatlı, A., Aslında her şey olması gerektiği gibi, Zaman, 25 Ocak 2002.
- Aliefendioğlu, A., “İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri”, <http://www.abchukuk.com> 23 Haziran 2006.
- Alkan, T., “Henüz yolun çok başındayız”, Radikal, 7 Haziran 2001.
- Alpay, Ş., “Kanada'da "Şeriat Mahkemeleri"”, Zaman, 10 Ağustos 2004.
- Altan, M., "Milliyetçilik ölüyor...", Sabah, 5 Şubat 2000.
- Aslan, S./Yılmaz, A., “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.
- Barber, B., Güçlü Demokrasi, (Çev. Mehmet Beşikçi), İstanbul, 1995.
- Belge, M., “Ulus-devlet süreci (1)”, Radikal, 29 Kasım 2002.
- Belge, M., “ ‘Yapma’ tarih”, Radikal, 1 Ekim 2005.
- Biter, M., “Türk uluslaşma modeli”, Birgün, 26 Kasım 2004.
- Bloch, M., Feodal Toplum (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1983.
- Bostancıoğlu, B., “Postmodernizm ve Uluslararası Politika”, www.foreignpolicy.org.tr 14 Haziran 2006.
- Bulaç, A., “Küresel yoksullaşma”, Zaman, 10 Temmuz 2002.
- Bulaç, A., “Üst kimlik-alt kimlik”, Zaman, 19 Aralık 2005.
- Cem, İ., “Küreselleşme eşitsizliği”, Sabah, 15 Mayıs 2000.
- Çetin, H., “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.

- Çiğdem, A., Aydınlanma, İstanbul, 2003.
- Çiğdem, A., Bir İmkân Olarak Modernite (Weber ve Habermas), İstanbul, 2004.
- Coşar, S., “Türk Modernleşmesi: ‘Aklileşme’, Patoloji, Tıkanma”, Doğu-Batı, Sayı 8, (Ağustos, Eylül, Ekim 1999).
- Çopur, H., “Çok Kültürlülüğün Ritmini Bozan Modernlik”, <http://www.siviltoplum.com.tr>, 15 Haziran 2006.
- Çotuksöken, B., “Ortaçağ ve Rönesans Üzerine Kimi Bilgiler”, Gergedan Dergisi, Sayı 13.
- Dayı, H., “Küreselleşme mi, Küreselleştirme mi?”, www.yenisafak.com.tr 11 Mart 2006.
- Demir, Ö./Acar, M., “Aydınlanma”, Sosyal Bilim Sözlüğü, Ankara, 1997.
- Donnelly, J., Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları (Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Ankara, 1995.
- Dündar, F., “1913-1918 İttihatçı planı”, Radikal İki, 18 Eylül 2005.
- Erdem, F.H., “Türkiye’de Sistemsel Kriz ve Siyasal Yansımasının Analizi”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 22, (Bahar 2001).
- Erdem, F.H., “Türkiye’de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, HFSA, Sayı 5, 2002.
- Erdem, F. H., “İnsan Hakları Düşüncesinin Evrimine Genel Bir Bakış”, Batman Barosu Dergisi, Sayı 2, 2003.
- Erdem, F.H., “Radyo ve Televizyon Yayınlarının Dili Hakkında Yönetmeliğin Anayasa ve Yasaya Aykırılık Sorunu”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 7, 2003.
- Erdem, F.H. / Bağlı, Mahzar., “Modernleşme ve Ulus Devlet Olgusu Kısırcasında Azınlıklar Sorunu: Süryaniler”, Süryaniler ve Süryanilik III (Haz. Ahmet Taşğın ve diğerleri), Ankara, 2005.
- Erdem, F.H., “Türkiye’de Azınlıklar Sorununun Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Genel Bir Analizi”, Süryaniler ve Süryanilik II (Haz. Ahmet Taşğın ve diğerleri), Ankara, 2005.
- Erdoğan, M., Demokrasi, Lâiklik, Resmi İdeoloji, Ankara, 1995.
- Erdoğan, M., Anayasal Demokrasi, Ankara, 1997.
- Erdoğan, M., Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Ankara, 1998.

- Erdoğan., M., “Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 25-25, (Kış-Bahar 2002).
- Erdoğan, M., “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi”, www.liberal-dt.org.tr 12 Temmuz 2006.
- Ergil, D., Toplum ve İnsan, Ankara,1994.
- Esgin, A., “Ulus-Devlet Ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, (Aralık 2001).
- Gellner, E., Uluslar ve Ulusçuluk (Çev.Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan), İstanbul, 1992.
- Gemalmaz, M. S., İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul, 1997.
- Giddens, A., Elimizden Kaçıp Giden Dünya, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul, 2000.
- Giddens, A., Ulus-Devlet ve Şiddet (Çev. Cumhur Atay), İstanbul, 2005.
- Göcek, F.M., “Türkiye’de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı”, www.hyetert.com, 2 Haziran 2006.
- Gökdemir, O., “Zenginliğin küreselleşmesi, sefaletin yerelleşmesi”, Radikal İki, 8 Ağustos 1999.
- Gözübüyük, A. Ş., Anayasa Hukuku, Ankara, 1995.
- Guehenno, J. M., Demokrasinin Sonu (Çev.M.Emin Özcan) Ankara,1998.
- Gülmez, M., Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması, Ankara, 2004.
- Gündüz, A., “Globalleşmenin Hukuki Boyutları”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 25-26, (Kış-Bahar 2002).
- Güvel, E.A., “Karmaşık Sistemler Kuramı Bağlamında Mutabakat-Temelli Demokrasi Anlayışının Sürdürülemezliği Üzerine”, Demokrasi Platformu, Sayı 1.
- Habermes, J., Bilgi ve İnsansal İlgiler, (Çev.Celal A. Kanat), İstanbul, 1997.
- Habermas, J., Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, (Çev. Medeni Beyaztaş), İstanbul, 2002.
- Hacıkadrioğlu, V., “Liberalizm ve Özgürlük”, Yeni Türkiye, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999).
- Harvey, D., Postmodernizme Bir Bakış, Birikim Dergisi Sayı 49, Aralık 2005, www.birikimdergisi.com, 12 Haziran 2006.

- Heler, A./Feher, F., Postmodern Politik Durum (Çev. Şükrü Argın- Osman Akınhay), Ankara, 1993.
- Hobsbawn, E. J., 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul, 1995.
- İnsel, A., "Tikelci evrensellik Mümkün mü?, içinde E. Laclau, Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.
- İnsel, A., "Kimlikler ve Devletin Hukuku", Doğu-Batı, Sayı 13, (Kasım, Aralık, Ocak 2000-01).
- İnsel, A., "Milli yurttaş işbaşında", Radikal İki, 3 Nisan 2005.
- İnsel, A., "Alternatif küreselleşme", Radikal İki, 17 Temmuz 2005.
- Kaboğlu, İ.Ö., Özgürlükler Hukuku, Ankara, 2002.
- Kant, I., Seçilmiş Yazılar (Çev. Nejat Bozkurt), İstanbul, 1984.
- Kapani, M., Kamu Hürriyetleri, Ankara, 1981.
- Kapani, M., İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, İstanbul, 1991.
- Kaplan, Y., " "Küresel epistemik cemaatler" ve "Dünya-sistem"in geleceği", Yeni Şafak, 6 Şubat 2002.
- Kardaş, Ü., "Birlikte yaşayabilecek miyiz?", Radikal İki, 3 Kasım 2002.
- Keyder, Ç., "Avrupa Birliği için referandum yapalım", Entelektüel Bakış, Milliyet, 18 Kasım 2000.
- Keyder, Ç., "Globalleşme ve Devlet", Küreselleşme ve Ulus-Devlet (der. Meryem Koray), İstanbul, 2001.
- Keyman, F., "Globalleşme ve Liberal Demokrasi", Demokrasi Gündemi, Sayı 20, 1994.
- Keyman, E. F., "Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı", Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam (Der. E. Fuat Keyman /A. Yaşar Sarıbay), Ankara, 1998.
- Keyman, E. F., "Çokkültürlü anayasal vatandaşlık", Radikal İki, 21 Kasım 2004.
- Kılıçbay, M. A., Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak, Ankara, 1994.
- Kılıçbay, M. A., Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti, Ankara, 2001.
- Kymlicka, W., Çokkültürlü Yurttaşlık, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, 1998.
- Koray, M., "Küreselleşme ve Ulus-Devlet", www.stratejik.yildiz.edu.tr, 18 Haziran 2006.

- Koru, F., "İnsan ve hakları", Yeni Şafak, 27 Şubat 2004.
- Laclau, E. / Mouffe, C., Hegemonya ve Sosyalist Strateji, (Çev. A. Kardam-D.Şahiner), İstanbul, 1992.
- Macar, E., "Çözüm gibi bir çözüm şart", Radikal, 13 Temmuz 2004.
- Mahçupyan, E., "Kamusal vatandaşlık anlayışı", Zaman, 28 Kasım 2003.
- Mahçupyan, E., "Kararsız kimlik ve uygulama", Zaman, 11 Nisan 2005.
- Morin, E., Avrupa'yı Düşünmek (Çev. Şiren Tekeli), İstanbul, 1995.
- Oran, B., Türkiye'de Azınlıklar (Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama), İstanbul, 2004.
- Ökmen, M., "Küreselleşme Sürecinde Kapitalizm, Ulus-Devlet ve Liberal Demokrasi", Yeni Türkiye, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999).
- Özbudun, E., Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1995.
- Özdoğan, G., "21. Yüzyılın Bilmecesi: Ulusçuluk Ulus Devlete Meydana Okuyor", Yeni Yüzyıl, 23 Aralık 1994.
- Özkan, F., "Ben Ötekidir" Ben'in Paranoyası: Öteki", <http://www.dergibi.com>, 15 Ekim 2005.
- Özyurt, C., "Modernleşme ve Küreselleşme Bağlamında Varoluşun Topluluksal Dinamikleri, Muhafazakâr Düşünce, Sayı 2, (Güz 2004).
- Poggi G., Çağdaş Devletin Gelişimi (Çev. Şule Kut-Binnaz Toprak), İstanbul, 1991.
- Saraçoğlu, B., "Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği", IGEME Dergisi, (Nisan-Haziran 1999).
- Sarıbay, A. Y., Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam (Der. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay), Ankara, 1998.
- Sartori, G., Demokrasi Teorisine Geri Dönüş (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan), Ankara, 1996.
- Schroeder, S.K., "Küreselleşme, kimlik, ulusal kültür", Radikal İki, 25 Aralık 2005.
- Şaylan, G., Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İstanbul, 1994.
- Şenel, A., Siyasal Düşünceler Tarihi (Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş), Ankara, 1999.
- Tanilli, S., Uygarlık Tarihi, İstanbul, 1994.

- Tanilli, S., Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II, İstanbul, 2001.
- Tarhanlı, T., “Usul, esaslı belirler”, Radikal, 10 Mart 2005.
- Tilly, C., Avrupa’da Devrimler (1492-1992), (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1995.
- Turhan, M., Siyaset ve Anayasa, Ankara, 1995.
- Urhan, V., “Modernizm, Postmodernizm ve Personalizm”, Doğu-Batı, Sayı 8, (Ağustos, Eylül, Ekim 1999).
- Uygun, O., “İnsan Hakları”, Ortak Çalışma, İstanbul, 2000.
- Uygun, O., Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr, 18 Haziran 2006.
- Ülsever, C., “İnsan hakları milli egemenlikten üstün!”, Hürriyet, 1 Temmuz 2000.
- Ülsever, C., “Küreselleşmeden küreselleşme karşıtı bile olamazsınız”, Hürriyet, 21 Temmuz 2001.
- Yılmaz, A., Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar), Ankara, 2001.
- Yılmaz, G., “Değişen Dünya İçin Yeni Bir Anlayış: Hakların Yeniden Tanımlanması ve Yeni Planlama Yaklaşımı”, www.elyadal.org/pivolka/11/degdunya.htm.
- Yılmaz, T., “Aracılı demokrasiden katılımcı demokrasiye”, Zaman, 13 şubat 2003.
- Yavuzylmaz, Y., “Modernizmin açmazları”, Yeni şafak, Düşünce Günlüğü, 14 Haziran 2003.